

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 1/2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Запара Світлана Іванівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету.

Заступник головного редактора:

Кравцова Тетяна Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя Сумського національного аграрного університету.

Члени редакційної колегії:

Арістова Ірина Василівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Сумського національного аграрного університету;

Аркуша Лариса Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Драганов Живко Іванов – доктор наук, доцент, доцент юридичного факультету, завідувач кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Кармаза Олександра Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, головний консультант Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України;

Клочко Альона Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Сумського національного аграрного університету;

Копиленко Олександр Любимович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, директор Інституту законодавства Верховної Ради України;

Курило Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор, перший проректор Сумського національного аграрного університету;

Логвиненко Микола Іванович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету;

Марінова Діана Марінова – доктор, доцент, доцент кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Мельник Костянтин Юрійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ;

Мельник Ярослав Ярославович – доктор юридичних наук, провідний юрист Центру проблем імплементації європейського соціального права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

Притика Юрій Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Роговенко Олег Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Сумського національного аграрного університету;

Рожнов Олег Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Сітек Броніслав (Bronislaw Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор (profesor nauk prawnych), професор кафедри цивільного і трудового права Варшавського юридичного факультету Університету соціальних та гуманітарних наук, Варшава, Республіка Польща;

Сітек Магдалена (Magdalena Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор Вищої школи сворегіональної економіки ім. Альфіде де Гаспері в Юзефуві, Юзефув, Республіка Польща;

Стрельник Вікторія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету;

Тимченко Геннадій Петрович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Ясинок Микола Михайлович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правосуддя Сумського національного аграрного університету.

**Науковий журнал «Приватне та публічне право»
включено до переліку наукових фахових видань
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17 березня 2020 р.)**

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)**

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Сумського національного аграрного університету
(Протокол № 11 від 28.03.2022 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 22553-12453Р
від 28.02.2017 р., видане Міністерством юстиції України

Електронна адреса видання: *pp-law.in.ua*

ISSN 2663-5666 (print)
ISSN 2663-5674 (online)

© Сумський національний аграрний університет, 2022
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2022

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Іванченко О.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.1>

ЛЕГІТИМНІСТЬ ПРАВА: ВІДМІННОСТІ У ПРАВОРОЗУМІННІ СПОРІДНЕНИХ ТЕРМІНІВ

Постановка проблеми. Сучасні концепції легітимності права переважно базуються на розумінні того, що згоду суспільства щодо здатності права управляти ним визначає не тільки відповідність останнього певним ідеальним уявленням про нього у свідомості соціуму, але і здатність права чинити вплив на формування позитивного уявлення про нього, в тому числі і шляхом інтрузії до суспільної свідомості критеріїв відповідної його оцінки. Окрім цього, протилежність поглядів щодо трактування і використання поняття легітимність права різних науковців обумовлена тим, що сенс легітимності права часто розкривається в контексті єдиної активної схеми, не враховуючи зв'язки і культурно-історичний контекст легітиміційних процедур, що у свою чергу, може призводити до взаємовиключення відповідних концепцій легітимності права.

Легітимність права може розглядатися і як певний вид суспільних відносин між суб'єктами володарювання та підвладними суб'єктами, і як процес, в ході якого право отримує своє обґрунтування і законність в свідомості соціуму. Легітиміація права, у свою чергу, відображає поступове наростання комунікаційної активності суб'єкта правозастосування з одного боку і суспільства з іншого. Разом із цим відбувається зміцнення правової культури населення і відповідальності суб'єктів правотворчості.

Сучасний концепт легітиміації права, за допомогою якого висвітлюється динамічний аспект легітимності права, в одному випадку виявляється процесом набуття правом легітимного статусу за допомогою застосування певних практик, направлених на агентів, які володіють ресурсами легітиміації, на цінності, які являються підставами для легітиміації, і на інститути, за допомогою яких з'являється

можливість здійснення легітиміації. У іншому випадку, легітиміація права є процесом оцінювання права з боку суспільства, що також виражається у цінностях масової свідомості, функціонуванні інститутів легітиміації та діях соціальних агентів.

Саме тому видається необхідним виявлення і дослідження факторів впливу на сприйняття населенням самого права, його легітимності, легальності і процедур його легітиміації.

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів легітимності права у сучасній державі в ракурсі розмежування праворозуміння споріднених термінів (легітимність, легальність, легітиміація).

Аналіз наукових публікацій. До дослідження теоретико-методологічних основ легітимності права в юриспруденції зверталися такі українські науковці як: А. Баумейстер, Є. Бистрицький, А. Богачов, В. Дудченко, Ю. Калюжна, О. Коваль, В. Кокорський, Т. Кравченко, П. Манжола, І. Музика, В. Невідомий, М. Неліп, В. Нечипоренко, Ю. Оборотов, С. Олефіренко, О. Петришин, І. Рибак, Т. Сивак, О. Скрипнюк, С. Сливка, Л. Спинка, М. Тур, В. Федоренко, Х. Хвойницька, М. Цвік, С. Шевчук, Н. Юськів, та інші.

Проблеми легітимності як фундаменту права, аспекти розмежування легальності позитивного права і легітимності права природного в межах сучасної теорії права досліджували такі зарубіжні вчені як: К. Апель, Р. Арон, М. Вебер, Ю. Габермас, Р. Дворкін, І. Кант, Д. Лок, Н. Луман, Е. Макінтайр, Т. Парсонс, Д. Ролз, Ж. – Ж. Руссо, Ч. Тейлор, С. Хантінгтон, Х. Хайнінг та інші.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні таке поняття, як легітимність, є достатньо популярним і широко використовується у правовій

та політичній літературі, постійно згадується в засобах масової інформації з метою пояснення певних політичних явищ. Легітимність є однією з найважливіших характеристик як політичної влади, так і позитивного права.

Сучасна політична наука ретельно вивчає проблему легітимності, за цією темою велика кількість світових вчених провела (і проводить) достатньо серйозні дослідження, однак у сучасній українській юридичній науці ця тема є майже не вивченою. Наприклад, навіть стосовно самого поняття «легітимність» в українському юридичному середовищі досі точаться дискусії. Зокрема, велика кількість юристів трактує це поняття як тотожне до «законності», а деякі вважають, що «легітимність» і «легітимація» є одним і тим самим феноменом.

Легітимність права – наслідки його легітимації як процедури визнання згідно з певними параметрами, за тими чи іншими критеріями реальності (валідності) права, а виходячи з цього – і його повної юридичної сили, що передбачає готовність певних суб'єктів слідувати правилам, затвердженим у цій нормативній системі. У такій інтерпретації якраз і стає актуальною проблема дійсності права [1, с. 120].

Відповідь на питання, що робить право дійсно вірним чи обов'язковим для виконання у конкретному суспільстві, виходить із потреби розуміння першопричин, чому люди повинні визнавати та виконувати правові норми і чому останні мають силу та вплив на поведінку суб'єктів права.

Причини гострої дискусійності вищезазначеної проблеми є цілком зрозумілими. В окремих публікаціях, що стосуються теми дискусійності досліджуваної проблеми в рамках розвитку юридичного позитивізму, вирізняються праці В. Барського [2] через їх теоретичну насиченість.

Дискусія про дійсність права відбувається здебільшого в рамках полеміки про певні типи праворозуміння, про позитивістський і неопозитивістський підходи до розуміння права. Стосовно кожного такого типу формуються різноманітні теоретичні моделі легітимності. Така варіативність відображає саме сучасний рівень наукових розробок, коли обов'язковими методологічними інструментами дослідження виступають принципи плюралізму, міждисциплінарності та інтегративності.

Кожен із наявних наразі правопорядків є легітимованим, «узаконеним», легальним. Легальність являє собою офіційний вид легітимації правопорядку. Під нею розуміється слідування в чітких інституційних межах формальним процедурним нормам стосовно правостановлення як основної межі законності буття, а також реалізації відповідного нормативного порядку.

Але Л. Яковлева в цьому контексті одразу застерігає, що «сьогодні все ще зустрічаються наукові дослідження, де ототожнюються поняття «легітимності» та «легальності», однак такий підхід у сучасній науці не можна назвати обґрунтованим. Навпаки, для стійкого розвитку держави та стресостійкості соціального порядку й політичного режиму, необхідно говорити про необхідність забезпечення паритету легітимності та легальності публічної влади. Синтезу законності панування та високого рівня довіри/підтримки громадян. Адже «легальність» є основою легітимності публічної влади» [3, с. 29].

Процедурна легальність повною мірою підтримує формальний статус норми та її дійсність як нейтрально даної. Однак легальність, своєю чергою, не характеризується самодостатністю. Самодостатність є ознакою системи, яка може існувати окремо від інших, легітимність же нерозривно пов'язана з ціннісно-нормативним виміром суспільної думки.

Легітимність правових норм визначається суб'єктами правовідносин у процесі відображення в правосвідомості явищ правової реальності, тобто сприйняття закону як дієвого регулятора суспільних відносин, у якому суспільство відчуває потребу [4, с. 54].

Встановлені владою норми правового характеру можуть сприйматися суспільством як несправедливість, навіть за умови встановлення їх у передбаченому законом порядку та забезпечення законними методами [4, с. 54].

Слід враховувати, що досягнення легітимності є неможливим у відриві від легальності. Це взаємопов'язані, але не тотожні поняття, які, кожне у своїй площині, відображають об'єктивні та суб'єктивні чинники загального процесу формування належного сприйняття права суспільством.

Позитивізм є тотожним формально-догматичній юриспруденції та додає їй етатистсько-наказового характеру. Створюється «етатистська модель» легітимності права. Етатистський позитивізм сприймає дійсність і легітимність права згідно з параметром фактичності – явищем, відповідно до якого держава є джерелом права. Такий тип легітимації права починає домінувати в юриспруденції країн Європи [5, с. 162].

Міркування про незалежність, автономність, логічну закритість права, його моральну та соціальну нейтральність відкидали мета-юридичні риси дійсності права. Наявність божественного, природного права, а крім того міжнародного і державного права, не могла відповідати уявленню, етатистським чином орієнтованим на сферу формальної легальності. І в першу чергу,

сумнівам піддавалася сама теорія природного права у всіх своїх проявах [6, с. 104].

Серед низки конструктивних напрямків, що дозволяють поглибити та розвинути загальне поняття права під кутом зору новітніх філософських, загальнонаукових ідей, досягнень правової думки, представляється важливим виділити наступні: а) поглиблення поняття права як юридичного феномена в його співвідношенні з тим близьким до нього неюридичним явищем життя суспільства, яке може бути позначено як безпосередньосоціальні домагання (а також, слід додати, і соціального боргу). Не ототожнюючи, чітко розмежовуючи те й інше, не допускаючи їх змішання, представляється надзвичайно суттєвим розкрити їх особливі ролі у вираженні і опосередкуванні соціальної свободи, активності, відповідальності в сучасному суспільстві, а головне, їх взаємодія, часткове взаємопроникнення; б) розгортання в понятті права тих його характеристик, які виражають особливості права як інституційного соціальнокласового нормативного утворення [7, с. 60].

Цей метафоричний приклад дуже яскраво доводить, що навіть найгірші закони, які містять алгоритми вирішення певних питань, але ухвалені в належній процедурі компетентними суб'єктами, є ефективнішими, ніж декларації, відірвані від реального соціального контексту.

Ведучи дискусію про розуміння та про дефініції легітимності, необхідно розглянути різні підходи до співвідношення термінів «легальність» (законність) і «легітимність».

Термін «легітимність» іноді перекладають з французької мови як «законність», внаслідок чого його зміст повністю підмінюється змістом легалізації... Однак, як зазначає С. Матвеев, у цьому випадку йдеться про легальність, що означає законність державної влади і передбачає формування, організацію й функціонування державної влади відповідно до чинного в країні законодавства: конституцією й іншими нормативно-правовими актами [8, с. 23].

Ототожнення таких категорій, як «легальність» і «легітимність», у науковій сфері сьогодні неприпустимо [9, с. 212–213]. І в цьому випадку не має істотного значення навіть те, що категорія «легітимність» і справді в західноєвропейській правовій культурі вважалася синонімом категорії «легальність» [10, с. 43]. Ми приєднуємося до наведеної точки зору.

Науковець А. Баумейстер констатує: «Сам термін *legitimus*, як і термін *legalis*, ми подибуємо спочатку в римському праві як *terminus technicus* юриспруденції. Обидва терміни походять від латинського *lex* і позначають відповідність до закону. Римські юристи кажуть про «легітимність опікунства» або про «легіти-

мність спадку» (*legitima hereditas*)» [11, с. 22]. Хоча зазначені терміни *legitimus* і *legalis* є однокореневими словами, але ці терміни мають геть різне змістовне значення.

А. Баумейстер зазначає також: «Розрізнення легальності і легітимності походить із післянаполеонівських часів. Проте інтелектуальний рух, що отримав назву «легітимізм», виникає набагато раніше, як реакція на релігійні і політичні революції XVI–XVIII століть. Термін «легітимність» поступово стає одним із головних термінів політико-правового дискурсу» [11, с. 23].

Це поняття увійшло в мовний обіг після становлення у Франції на початку XIX ст. прихильників монархічного ладу, які називали себе легітимістами. Вони проголошували принцип законності монархії, тому в ті часи легітимність розуміли скоріше в формально-юридичному контексті, вважаючи її синонімом легальності. Але пізніше, починаючи з видання перших наукових праць М. Вебера в XIX столітті та донині, в суспільних науках усталився підхід, який не ототожнює легальність і легітимність [11; 12].

Саме в працях вищезгаданого німецького вченого легітимність знайшла трактування як визнання з боку соціуму політичних або правових інститутів. М. Вебер писав, що легітимність – це досить широке поняття порівняно з легальністю, тому що перше уявляє собою віру в істотність правового порядку і близьких до нього інститутів, легальність же є лише одним із видів легітимності. За словами М. Вебера, при пануванні легальності громадяни слідує затвердженому об'єктивному безособовому порядку через формальну законність наказів і у відповідних масштабах [13, с. 65].

Найвідомішою теорією М. Вебера є концепція легітимності влади, яка і сьогодні обговорюється в наукових колах. За цією концепцією, легітимність влади можна поділити на три види: традиційну, харизматичну та легальну. Традиційний вид є свого роду моральним авторитетом, який просякнута споконвічними нормами і спрямований на їх дотримання, наслідуючи при цьому державним діячам минулого. Харизматичний вид являє собою певний авторитет особливої, унікальної особистісної характеристики, абсолютну відданість особистості та довіру до неї. Такі почуття з'являються в людях завдяки особистим якостям. Цими якостями можуть виступати героїзм, певні риси характеру, одкровення. Харизматичне панування як вид легітимності реалізовує пророк або племісцитарний володар, політичний вождь. І, нарешті, легальний вид легітимності, підкріплений вірою в непорушність і правильність легальної норми, а також ділової «компетенції», аргументованої

раціонально сформованими правилами, тобто орієнтації на підпорядкування при виконанні конкретних норм панування в тому вигляді, в якому його застосовують нинішні державні службовці тощо [13, с. 45].

М. Вебер заперечував при цьому послідовність етапів розвитку суспільства, історичний матеріалізм К. Маркса та його концепцію причинності [13, с. 77].

Сама по собі теорія легітимності влади досить довго була предметом обговорень у науковому середовищі. Цікаві думки в цій дискусії озвучував Д. Бітем [14]: він сприймає легітимність у вигляді параметра правління, де підсумки його діяльності ототожнюються з конкретною ціннісною моделлю соціуму, який включає в себе певний набір основних цінностей. Форма ціннісної моделі може змінюватися, однак вона повинна мати певний рівень стабільності, хоча б у своїх основних характеристиках, адже в іншому випадку не зможе бути використана як параметр оцінки підсумків правління [14, с. 74].

Головною рисою права (ми не маємо на увазі примус) обґрунтовано можна визначити також його обов'язковість виконання для всіх і важливу необхідність «підпорядкування праву». Своєю чергою, головним механізмом такого «підпорядкування» буде якраз легітимація [15, с. 7].

У контексті означеної концепції право легітимується вже за фактом його формування (іншими словами, набуття форми закону) елітою або ж групою (іншим, соціально-важливим), народними масами (іншим, певною мірою узагальненим) [15, с. 10].

Постає питання: як конкретно це відбувається? В. Фадеєв описує невирішені, за фактом, проблеми теоретичного осмислення цього питання, що потребують розв'язання у майбутньому [15, с. 11].

Ми, своєю чергою, наразі можемо лише прийняти наявність відтворення народними масами правила поведінки (правопорядку) як риси легітимності. Слідуючи логіці вченого, функціональна цінність реально наявної норми, у підсумку, з позиції забезпечення цілісності соціуму є параметром легітимації норми як правової.

Однак саме по собі визначення такої цінності певної норми вже створює ряд проблем: «... головна з проблем, що виникають, полягає в тому, як визначити цілісність суспільства і виявити саме ті норми, які її забезпечують, або ті, які такої вимозі не відповідають. Зробити це надзвичайно складно, якщо і взагалі можливо...» [15, с. 13].

В. Фадеєв вважає, що будь-який правопорядок у підсумку завжди є значущим, тому що його істинність полягає насамперед у функціональ-

ній істотності, а нею володіє кожен правопорядок до тих пір, поки існує, підтримується з боку населення. До такого висновку вчений прийшов, «зануривши» право в соціальну реальність, розкриваючи при цьому сенс багатьох парадоксів легітимності права та демонструючи, як саме відбувається протистояння соціальних груп за право кваліфікації соціальних ситуацій як юридично цінних, як відбувається маніпулювання думкою соціуму тощо [15, с. 14]. З цим варто погодитися, бо неможливо отримати розуміння сутності легітимності права у відриві від соціальної реальності.

Таким чином, В. Фадеєв пропонує почати дискусію про саму суть легітимації права в рамках соціальних антиномій, конфліктів.

А якщо й справді «вийти на вулицю» (як спробували до цього постструктуралісти)? Чи не вийде так, що вийшовши «на вулицю», геть від «завіси невідання», суб'єкти побачать настільки різочу відмінність своїх претензій від реальності, що з упевненістю погодяться на порядок (правопорядок) як такий, навіть той, який не можна порівняти з їх очікуваннями? Подібного роду легітимація, що відтворює «порядок заради порядку», на нашу думку, є повністю дефектною. Але суть полягає не в цьому. Такого роду легітимуюча правосвідомість не має переваги над можливим свавіллям і, зрештою, загрожує повним руйнуванням правопорядку.

Як відомо, легітимація відбувається на декількох рівнях, а саме – на рівні уваги, розуміння та прийняття. Останнє в цьому випадку є фундаментом легітимації [16, с. 227]. У процесі забезпечення легітимності та легальності влади однією з визначальних стає роль громадянського суспільства [17, с. 26].

Будь-які правові цінності самі по собі не можуть існувати, маючи великий ризик відчуження, а тому потребують обов'язкової легітимації. Сам момент рефлексії, властивий цінностям як таким, вже утворює дистанцію між ними і повсякденним життям, заснованим на автоматизмі [18, с. 163]. Іншими словами, однією з умов легітимації тієї чи іншої цінності є її пристосування до повсякденності. Однак сьогодні, коли світове і частково українське суспільство є вкрай неоднорідним середовищем, загальна легітимність хоча й існує як формальний ідеал, не має реального втілення на практиці.

Однією з умов легітимності права є його стабільність. Довготривалість існування правової норми або інституту у порівняно незмінному вигляді сприяє їх легітимації двоїм чином: по-перше, життєздатність правового положення та його невідмінність є надійними ознаками, що воно відповідає наявним у суспільстві цінно-

стям; по-друге, мірою свого триваючого буття норма (інститут) набуває і додаткову ціннісну вагу [18, с. 160].

Так, на думку А. Баран, «правотворення – це діяльність уповноважених суб'єктів щодо “творення права”, яке зовні виражається в об'єктивізованих формах» [19, с. 176].

На переконання О. Скрипнюка, правотворення «...є узагальнюючою щодо визначення цілеспрямованої юридичної діяльності всіх суб'єктів правотворчості щодо створення норм права та наповнення їх реальним правовим змістом. Як вид юридичної діяльності характеризується широким колом суб'єктів правотворчості, юридичних процедур та форм (джерел) об'єктивації норм права» [20, с. 172].

Зрозуміло, що розглянуті відносини характеризуються своїм усталеним поведінковим малюнком, інакше кажучи, процедурністю, а визнання (легітимація) відбувається у формі комунікативного акту.

Висновки. Легітимність права – наслідки його легітимації як процедури визнання згідно з певними параметрами, за тими чи іншими критеріями реальності (валідності) права, а виходячи з цього – і його повної юридичної сили, що передбачає готовність певних суб'єктів слідувати правилам, затвердженим у цій

нормативній системі. Головною рисою права обґрунтовано можна визначити також його обов'язковість виконання для всіх і важливу необхідність «підпорядкування праву». Своєю чергою, головним механізмом такого «підпорядкування» буде легітимація. У контексті означеної концепції право легітимується вже за фактом його формування (іншими словами, набуття форми закону) елітою або ж групою (іншим, соціально-важливим), народними масами (іншим, певною мірою узагальненим). Легальність являє собою офіційний вид легітимації правопорядку. Під нею розуміється слідування в чітких інституційних межах формальним процедурним нормам стосовно правовстановлення як основної межі законності буття, а також реалізації відповідного нормативного порядку. Процедурна легальність повною мірою підтримує формальний статус норми та її дійсність як нейтрально даної. Однак легальність, своєю чергою, не характеризується самодостатністю. Самодостатність є ознакою системи, яка може існувати окремо від інших, легітимність же нерозривно пов'язана з ціннісно-нормативним виміром суспільної думки. Легітимним є правовий, законний нормативний порядок, котрий, іншими словами, складається з норм, які мають статус правової дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Корнієнко В. Легітимність // Політична енциклопедія / ред. кол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 394 с.
2. Барський В. Р. Нормотворчість представницьких органів місцевого самоврядування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Одеса, 2006. 221 с.
3. Яковлева Л. І. Паритет легітимності та легальності: концептуальні засади політико-правового дискурсу. *Теорія та історія політичної науки*. 2020. Вип. 2. С. 25 – 30.
4. Береженський І. І. Співвідношення легітимності і легальності державної влади : теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2012. №11. Т.2. С. 53-56.
5. Toynbee A. A Study of History, Vol. 1. Oxford University Press. 1987. 620 p.
6. Львова О. Л. Природне право: межі його буття та дії. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 101 – 110.
7. Самбор М. Право як поняття та підходи до його розуміння. *Юридичні науки*. 2011. № 87. С. 59 – 63.
8. Матвеев С. Легітимність і легальність як ознаки державної влади. *Юридичний вісник*. 2014. №3. С. 20-23.
9. Anthea R. Legality vs. Legitimacy: Can Uses of Force be Illegal but Justified? *Human Rights, Intervention, and the USE of Force*, P. Alston, E. Macdonald, eds., Oxford University Press, 2008. 214 p.
10. Acar A. Between legality and legitimacy: the case of judicial review of constitutional amendments from a comparative law perspective, Florence: European University Institute, 2014. 301 p. URL: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/34851/2015_Acar.pdf?sequence=1&isAllowed=y
11. Баумейстер А. Апорії модерної теорії легітимації. *Філософська думка*. 2009. № 5. С. 22 – 33.
12. Horowitz I. L. The Norm of Illegitimacy – Ten Years Later Legitimation of Regimes. University of New York, 1977. 312 p.
13. Weber M. Selected works. Berkley, California, 1978. Vol. 1. 656 p.
14. Beetham D. Bureaucracy. Open University Press, 1996. 120 p. URL: <https://psi412.cankaya.edu.tr/uploads/files/Beetham%20David%20-%20Bureaucracy-University%20of%20Minnesota%20Press%20%281997%29.pdf>
15. Фадеев В. Б. Етнокультурні механізми легітимації соціальних інституцій : автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Київ, 2000. 18 с.
16. Шандор Ф. Легітимація влади: довіра і толерантність як чинники соціального буття. *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*. 2011. № 4. С. 225 – 230.
17. Яковлева Л. І. Паритет легітимності та легальності: концептуальні засади політико-правового дискурсу. *Теорія та історія політичної науки*. 2020. Вип. 2. С. 25 – 30.
18. Задихайло Д. Д. Системні правові цінності як запорука ефективності виконавчої влади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2007. Вип. 14. С. 158 – 166.

19. Баран А. Нормотворення і правотворення: співвідношення понять та теоретичне обґрунтування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2021. № 4 (32). С. 175 – 182.

20. Скрипнюк О., Федоренко В. Правотворчість Президента України та її нормопроектне забезпечення: питання теорії і практики. *Право України*. 2011. № 2. С. 168 – 179.

Іванченко О. М. Легітимність права: відмінності у праворозумінні споріднених термінів

Анотація. У статті досліджено теоретичні аспекти легітимності права у сучасній державі в ракурсі розмежування праворозуміння споріднених термінів (легітимність, легальність, легітимація). Визначено, що легітимність права – наслідки його легітимації як процедури визнання згідно з певними параметрами, за тими чи іншими критеріями реальності (валідності) права, а виходячи з цього – і його повної юридичної сили, що передбачає готовність певних суб'єктів слідувати правилам, затвердженим у цій нормативній системі. Зазначено, що дискусія про дійсність права відбувається здебільшого в рамках полеміки про певні типи праворозуміння, про позитивістський і неопозитивістський підходи до розуміння права. Наголошено, що легальність являє собою офіційний вид легітимації правопорядку. Доведено, що процедурна легальність повною мірою підтримує формальний статус норми та її дійсність як нейтрально даної. Однак легальність, своєю чергою, не характеризується самодостатністю. Визначено, що досягнення легітимності є неможливим у відриві від легальності. Це взаємопов'язані, але не тотожні поняття, які, кожне у своїй площині, відображають об'єктивні та суб'єктивні чинники загального процесу формування належного сприйняття права суспільством. Аргументовано, що легальність характеризує правомірність існування влади з формально-юридичної сторони. Доведено, що легальна влада встановлюється і діє на основі конституції та інших нормативно-правових актів. Обґрунтовано, що ототожнення таких категорій, як «легальність» і «легітимність», у науковій сфері сьогодні неприпустимо. Констатовано, що головною рисою права (ми не маємо на увазі примус) обґрунтовано можна визначити також його обов'язковість виконання для всіх і важливу необхідність «підпорядкування праву». Своєю чергою, головним механізмом такого «підпорядкування» буде якраз легітимація.

Зроблено висновок, що легітимність права – наслідок його легітимації як процедури визнання згідно з певними параметрами, за тими чи іншими критеріями реальності (валідності) права, а виходячи з цього – і його повної юридичної сили, що передбачає готовність певних суб'єктів слідувати правилам, затвердженим у цій нормативній системі. Зазначено, що головною рисою права обґрунтовано можна визначити також його обов'язковість виконання для всіх і важливу необхідність «підпорядкування праву».

Ключові слова: легітимність права, легітимація права, легальність права, правові норми, правосвідомість, позитивізм, нормативна система, правопорядок.

Ivanchenko O. M. Legitimacy of law: differences in the legal understanding of related terms

The article examines the theoretical aspects of the legitimacy of law in a modern state from the perspective of distinguishing the legal understanding of related terms (legitimacy, legality, legitimation). It is determined that the legitimacy of law is the consequences of its legitimation as a procedure for recognizing according to certain parameters, according to certain criteria of the reality (validity) of law, and based on this - its full legal force, which implies the willingness of certain subjects to follow the rules approved in this regulatory system. It is noted that the discussion about the validity of law takes place mostly within the framework of the polemic about certain types of legal understanding, about positivist and non-positivist approaches to understanding law. It is emphasized that legality is an official type of legitimation of the legal order. It is proved that procedural legality fully supports the formal status of the norm and its validity as a neutral given. However, legality, in turn, is not characterized by self-sufficiency. It is determined that achieving legitimacy is impossible in isolation from legality. These are interrelated, but not identical concepts, which, each in its own plane, reflect objective and subjective factors of the general process of forming the proper perception of law by society. It is argued that legality characterizes the legitimacy of the existence of power from the formal and legal side. It is proved that legal power is established and operates on the basis of the constitution and other regulatory legal acts. It is substantiated that the identification of such categories as "legality" and "legitimacy" in the scientific sphere today is unacceptable. It is stated that the main feature of law (we do not mean coercion) can also reasonably be defined as its mandatory implementation for everyone and the important need for "subordination to the law". In turn, the main mechanism of such "subordination" will be legitimation.

It is concluded that the legitimacy of law is a consequence of its legitimation as a procedure for recognizing according to certain parameters, according to certain criteria of the reality (validity) of law, and based on this - its full legal force, which implies the willingness of certain subjects to follow the rules approved in this regulatory system. It is noted that the main feature of law can also reasonably be defined as its mandatory implementation for everyone and the important need for "subordination to law".

Key words: legitimacy of law, legitimation of law, legality of law, legal norms, legal consciousness, positivism, regulatory system, legal order.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Курило М.П.,

*доктор юридичних наук, професор,
почесний працівник прокуратури України,
заслужений юрист України**перший проректор**Сумського національного аграрного університету*

Ясинок Д.М.,

*аспірант кафедри правосуддя,
асистент кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету*

УДК 340.142

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.2>СУДОВА ПРАВОТВОРЧІСТЬ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ
ТА ЇЇ МЕЖІ ПРИ ПОДОЛАННІ ЗАКОНОДАВЧИХ ПРОГАЛИН

Постановка проблеми. Судова правотворчість – це нова процесуально-правова категорія, яка лише формується в нашому цивільному судочинстві як на законодавчому, так і правозастосовному рівнях. Україна поступово переходить від континентального до загального права. Таким чином, як теорія, так і практика цивільного процесуального права сьогодні переживає трансформаційний процес нового покоління. Це природний об'єктивний рух від радянського державного нормативізму з його «верховенством закону» в напрямі демократичного суспільства, де права і свободи людини визнаються найвищою суспільною цінністю, де панує верховенство права з його універсальністю, спрямованою на судову і суспільну справедливість.

Таким чином, судова правотворчість дієво сприяє утвердженню класичної моделі правої держави, оскільки це є одним із механізмів захисту прав людини. Ці питання і є предметом даного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням судової правотворчості у сфері цивільного судочинства на доктринальному рівні почали приділяти увагу лише на початку XXI століття, оскільки Україна проголосила національну доктрину на запровадження в життя не лише демократичних суспільних стандартів, а й тих цінностей, якими є права, свободи та інтереси кожної особи.

У цьому напрямі працювала ціла низка науковців-процесуалістів, серед яких В. Коно-

ненко (2009), Р. Сабодаш (2013), Я. Романюк (2016–2017), І. Пахомова (2018), І. Балюк (2019), Д. Ясинок (2018–2021), Н. Стецик (2019), О. Кібенко (2020), С. Запара (2021), І. Кравченко (2021), Ю. Рябченко (2021). Незважаючи на це, судова правотворчість залишається одним із малодосліджених питань як на законодавчому, так і правозастосовному рівнях.

Метою статті є дослідження шляхів становлення національної судової нормотворчості та тих об'єктивних підстав, які обумовлюють суддівську діяльність до такого правотворчого процесу.

Основні результати дослідження. Судова правотворчість – це не лінійне поняття, а відтак не має системного характеру, і з огляду на це не може бути якимось чином запрограмованим чи передбаченим. Судова правотворчість – це той випадок, який має локальний характер і проявляється в судовому засіданні під час розгляду цивільної справи через неможливість юридичної кваліфікації спірних відносин на підставі наявного законодавства, оскільки таке законодавство чи окрема його норма за своїм змістом є неуточненою, спірною чи казуїстичною, або взагалі відсутньою.

Таким чином, суд у своєму правотворчому процесі вимушений долати таку правову невизначеність, створюючи для цього певну правову формулу, якою і заповнюється законодавча прогалина.

Іншою підставою для судової правотворчості є невідповідність застарілих норм матеріального права наявним суспільним відносинам, які

з тих чи інших підстав набули спірного характеру. Поняття «судова правотворчість», її межі та особливості, які проявляються в цивільному судочинстві, не мають на сьогодні свого нормативного закріплення і це викликає значні труднощі як на рівні правозастосовної практики, так і на рівні доктринальних досліджень. Оскільки право розвивається суспільством відповідно до рівня його розвитку, воно не може випереджати такий розвиток, або регулювати суспільні відносини, які ще не виникли. Законодавець не може передбачити, в якому напрямі і як буде розвиватися суспільство, і хоча суспільні науки і дають нам загальне уявлення щодо закономірностей такого розвитку, але часом надстрімкий розвиток суспільних відносин, зумовлених науково-технічним прогресом, не дає якісного і точного розуміння перспективи розвитку таких складних систем, як держава, право, економіка тощо. Отже, змагальний процес між розвитком суспільства і права по суті є щоденним. Безумовно, законодавець, приймаючи закони, намагається як найбільш ширше та найточніше виписати норми права з тим, щоб «іхне життя» було якомога тривалим, оскільки в такому випадку законодавство буде більш стабільним, а це є однією із гарантій сталих суспільних правовідносин.

Таким чином, законодавець має можливість урегулювати лише ті досягнення в розвитку суспільних систем, які йому відомі на день прийняття закону. І коли нові відносини, не врегульовані нормами права, набувають спірного характеру, перед судами виникає юридично-суспільна проблема: як на основі єдиних уявлень щодо системи суспільних цінностей, принципів та звичаїв, урегулювати спір на якісно високому суспільно-правовому рівні. При цьому, суди не мають права на відмову в захисті порушених прав, свобод чи інтересів як фізичних, так і юридичних осіб з підстав відсутності, неповноти, нечіткості чи суперечливості законодавства (ч. 10 ст. 10 ЦПК України), а тому незважаючи на наявність законодавчих прогалин, суди зобов'язані розглядати цивільні справи по суті з метою своєчасного та ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, та інтересів держави (ч.1 ст.2 ЦПК України)

У цьому зв'язку виникає питання: що ж таке законодавчі прогалини? Науковці дають різні визначення цього нетипового процесуально-правового явища. Так, одні зазначають, що це

неврегульовані нормами права цивільного-правові відносини, які не можуть бути усунуті іншими джерелами цивільного права [1]. Другі стверджують, що це дефект волі держави при її оформленні законодавцем [2]. Треті вважають, що прогалина в праві – це повна або часткова неврегульованість нормами права суспільних відносин внаслідок відсутності, неповноти чи суперечливості норм права [3]. Четверті розуміють під прогалинами у праві пропуск у правовому регулюванні конкретного виду суспільних відносин [4]. П'яті вказують на те, що це така ситуація, коли має місце факт, який потребує правового вирішення, однак норма права, що має його передбачати, відсутня [5]. Є й такі, які вбачають у цьому прорахунки законодавця при прийнятті законодавства [6]. Окрім того, ще ціла низка подібних позицій науковців, які ми не взяли до уваги у зв'язку з їх повторюваністю.

Як бачимо, розкриваючи юридико-правовий зміст поняття законодавчих прогалин, науковці доходять до думки, що це «неврегульовані нормами права цивільно-правові відносини», які мають місце у зв'язку з «дефектом волі держави», і така воля «повністю або частково не урегульована нормами права» щодо «конкретного виду суспільних відносин» і в цьому вбачаються «прорахунки законодавця». Таким чином, на рівні наукової доктрини науковці визнають, що законодавчі прогалини дійсно існують в чинному законодавстві.

Правотворчий процес, який здійснюється судом, є характерним не лише для сучасного правосуддя. Його окремі елементи були притаманні ще звичаєвому праву, оскільки останнє формувалося тисячоліттями. Воно мало казуїстичний характер, оскільки супроводжувалося цілим рядом ритуальних рухів та слів, які з часом змінювалися, уточнювалися або створювалися заново старійшинами чи колом старійшин роду або окремого племені. Основне правило звичаєвого права, яке склалося в результаті таких рішень, зводилося лише до одного питання: це справедливо чи ні?

З появою державності, письма, поступовим розвитком торгівлі, ремесел почали формуватися міста, де проживали вже члени не одного роду, а десятків, а то і сотень родів, які привносили в це життя свої звичаї. З одного боку, різні звичаї та обряди, вірування та переконання, безумовно, ускладнювали відносини між людьми, а з іншого – за рахунок поступової їх уніфікації та відбору почало формуватись нове суспільство з його загальними правилами поведінки.

Таким чином, людство піднімалось на новий рівень свого розвитку – рівень державності, де уже мала місце чиновницька бюрократія, поліція, суди, які стали невід’ємною складовою держави. Уже тоді суди були покликані розглядати не лише злочини у сфері недоторканності людини, а і майнові спори, які виникали доволі часто на фоні стрімкого розвитку торгівлі, фінансів, ремісництва. Настав час, коли ні претори, ні консули, ні навіть суди вже не могли урегулювати цивільно-майнові спори лише за рахунок знань звичаєвого права, оскільки такі знання вже не носили абсолютної однозначності. З огляду на це суди поступово почали привносити в судочинство судову правотворчість з різним розумінням змісту тих чи інших звичаїв. На цій підставі вони тлумачили зміст таких звичаїв, поєднуючи їх зміст з тими першими, поки що неписаними правилами, досягаючи в такий спосіб суспільно-судової справедливості. Таким чином, суспільство вперше зіштовхнулось із таким поняттям як «судова правотворчість». Разом із тим, така «правотворчість», основою якої хоча і було розумне тлумачення осучаснених звичаїв, являла собою все ті ж звичаї, які не мали свого статичного змісту.

Такий підхід до розгляду справ, з одного боку, безумовно, зумовлював розвиток права, а з іншого – призводив до зловживань з боку окремих суддів, які могли тлумачити «правові звичаї» з позицій різного інтересу, що не сприяло стабільності судової практики. Таким чином, стало зрозумілим, що суди повинні розглядати цивільні спори не на підставі оціночних суджень тих чи інших звичаїв, а на підставі зафіксованих, а відтак і незмінних та постійно діючих правил, які б були єдиними для всіх без винятку.

Саме з огляду на це в різних державах світу почали з’явитися перші писані закони. До таких законів належать Закони XII таблиць, Закони Хаммурапі царя Вавилону, Закони Ману, Руська правда тощо. Не зважаючи на те, що значну частину таких законів продовжували становити місцеві звичаї, все ж логіка суджень тих людей, які кодифікували дані звичаї у формі єдиного закону, та суспільне розуміння тих завдань, які вони ставили перед собою, зводилась до того, що такі закони вперше мали письмово-статичний зміст, що надавало можливість до їх вивчення, однотипного їх тлумачення та правозастосування, оскільки перед такими законами всі були рівні.

І хоча юридична основа таких законів (як і родових звичаїв) знову ж зводилась до питання:

що вважалось справедливим, а що ні, але тепер не на рівні оціночних суджень старійшин роду, а на рівні погляду суспільства, обумовленого нормами права, що, безумовно, змінювало підходи до правосуддя. Звісно, недосконалість таких законодавчих актів, численні та значні законодавчі прогалини змушували суддів знову і знову вдаватись до судової правотворчості, вирішуючи спори по суті на підставі свого життєвого досвіду, своїх знань та розумінь справедливості, але це вже був суттєвий крок людства на шляху розвитку права та правосуддя. Характерною особливістю на цьому етапі розвитку суспільства та розвитку правосуддя і судової правотворчості, зокрема, були едикти преторів, які в Давньому Римі ще в II ст. до н. е. визнавались джерелами права. Саме за рахунок едиктів претори створювали для суддів «нові правові позиції у вигляді правових формул...заповнюючи в такий спосіб наявні законодавчі прогалини» [7]. Таким чином, судова правотворчість мала місце і на етапі цивілізаційного розвитку однієї із наймогутніших імперій свого часу. Водночас практика доводила, що преторська правотворчість також мала цілу низку недоліків, оскільки вона не була стабільною, а іноді обумовлювалася інтересом як однієї зі сторін, так і державних чиновників та інших впливових осіб. Розуміючи негативність такої практики, держава пішла на обмеження преторської правотворчості. Таке обмеження відбувалося за рахунок точності змісту норм права та широкої їх деталізації. І це ми бачимо в Інституціях Гая, а в подальшому і у феодальному праві Німеччини (Саксонське зерцало), Англії (Велика Хартія вольностей, 1215 р.) Російської Імперії (Соборне уложення 1649 р.). Але практика показала, що досягти паритету між правом і реальним життям суспільства неможливо, оскільки суспільство через швидкий розвиток всіх галузей економіки, сільського господарства, розширення кордонів, постійні військові походи змінюється досить швидко, створюючи підстави для утворення все нових і нових відносин, а це означає, що з’являються нові життєві ситуації, які не були враховані, а відтак і не урегульовані нормами права. І знову на допомогу законодавцю «прийшла» суддівська правотворчість, яка страхувала останнього, «ремонтуючи» поточне законодавство, усуваючи наявні законодавчі прогалини чи змістовні помилки. Таким чином, історія показує, що суддівська правотворчість по суті є природною закономірністю, оскільки вона мала, має і буде мати місце

в правосудді незалежно від різних наукових поглядів та навіть найдетальнішої роботи законодавця в цьому напрямі. Безумовно, Україна як держава, виходячи із правової традиції щодо свого виключного права на законотворчий процес, сьогодні покищо відкрито не визнає наявність судової правотворчості і на цій підставі не закріплює дані положення у процесуальному законодавстві. Водночас, не зважаючи на те, що законодавець і не робить цього, але це не означає того, що судова правотворчість не існує. Об'єктивно така закономірність завжди має місце в правосудді, оскільки навіть найдосконаліше законодавство завжди буде мати певні законодавчі прогалини, які оперативно можна долати лише за рахунок судової правотворчості. Інше питання: в яких межах і формах така правотворчість повинна мати місце? Хто визнається суб'єктом права на таку правотворчість?

Зрозумівши таку закономірність, англійські судді ще в XII ст. дійшли висновку: якщо подолати таку закономірність неможливо, то чи можна її визнати? Саме така логіка міркувань призвела їх до того, що в 1170 році у Вестмінстері королівські коронні судді домовились комбінувати місцеві звичаї і чинне королівське законодавство, беручи із звичаєвого права розумні, справедливі та логічні положення, і за рахунок правотворчого процесу здійснювали «вкраплення» в правозастосовну практику окремих звичаїв, доповнюючи та уточнюючи в такий спосіб чинне законодавство, що робило правозастосовчу практику гнучкою, прийнятною та зрозумілою. При відсутності ж норм права, які б могли регулювати спірні відносини, судді по суті створювали нові правові формули, які в той же час відповідали духу і тому рівню суспільного розвитку, який мав місце в державі. Для того, щоб кожного разу не вдаватися до судової правотворчості при розгляді однотипних справ, до таких рішень застосовували формулу «*stare decisis*», яка зазначала «слідувати вже вирішеному у минулому і не змінювати встановленого» [8].

Так, з'явилося розуміння «живого права», яке і поклато початок формуванню судових прецедентів, у яких суди за наявності законодавчих прогалин чи спірності норм права, казуїстичності їх змісту мали можливість через інтерпретацію загальних засад законодавства, розуміння суспільних цінностей, цінностей права та моралі створювати «правові формули», які не були обумовлені законом. У зв'язку з цим такі рішення суддів почали прирівнюватися до чинного законодавства.

Таким чином, в Англії вперше відбулося поєднання волі держави і природних норм поведінки людей, що розкрило нове бачення та розуміння права як уніфікованого інституту щодо регулювання суспільних відносин [9]. До правосуддя «прийшло живе право» [10], яке створювалося в судових процесах за рахунок судової правотворчості.

Таким чином, судова правотворчість заклала підґрунтя для «правових традицій» [11], які привнесли у світове правосуддя індивідуалізм верховенства права і на його основі розвиток прецедентного права з його повторюваністю у правозастосовній практиці. І хоча в основі вчення про судову правотворчість «завжди має місце логіка судді, яка, як правило, ґрунтується на його життєвому досвіді як людини та його досвіді як юриста. Таким чином, суддя, являючи собою суспільний продукт, акумулює в собі моральні цінності свого часу, певну щодо цього суспільну поведінку, вчинки, рівень розвитку суспільства, що його оточує [12].

Безумовно, суд не є законотворцем. Він лише інтерпретує природні права і обов'язки людини щодо принципів моралі, суспільних цінностей, розуміння справедливості, яка лежить в основі принципу верховенства права, співвідносячи все це з конкретними фактами і обставинами, які підтвержені змістом тих чи інших доказів, що були досліджені судом в судовому засіданні. Водночас, безконтрольність у правотворчому процесі – це шлях до правового хаосу. З огляду на це дане питання потребує серйозного ставлення. Насамперед це стосується того суб'єктного статусу суддів, які мають право на судову правотворчість, оскільки це вимагає від суддів виняткового професіоналізму, життєвого та професійного досвіду й системного підходу до такого правотворчого процесу.

Безумовно, джерелом права є законодавець. У цій частині його ніхто не може замінити. Така закономірність є природною і на сьогодні має своє конституційне закріплення. Разом із тим за радянських часів континентальне право, яке сприймалося і в Україні як правова традиція, ґрунтувалося на тому, що, окрім законодавця, джерелом права є норма права. Такий підхід із часом сформував в Україні жорстке, нерухоме правосуддя, де суддя був лише механічним виконавцем закону, незважаючи на те, чи був закон справедливим щодо конкретного випадку чи ні. Верховенство закону було понад усе. Така ситуація була характерною для всіх державних утворень, на території яких мав чи має місце

волонтаризм влади, а це означає, що влада через своє законодавство завжди має можливість долати будь-які прояви демократії і суд як державний інститут влади є одним із практичних її виконавців. При цьому, суд не враховував інтереси окремої людини щодо тих чи інших фактів та обставин, особливо коли мова йшла про захист політичного та економічного устрою радянської держави.

Коли ж Україна стала незалежною, демократичною державою, країна почала поступово відходити від жорсткого радянського нормативізму, тобто від принципу «верховенства закону», сповідуючи нову традицію – традицію природного права, де принцип «верховенства права», справедливості, юридичної визначеності, розумності дає можливість для прояву і розвитку вчення про судову правотворчість та її місце в системі права.

Отже, судова правотворчість може мати місце лише в межах процесуальної форми судових засідань. Це означає, що жоден адміністративний орган, посадова чи службова особа не мають права на правотворчий чи правотлумачний процес у своїй правозастосовчій роботі. Такі органи і особи повинні в безумовному порядку дотримуватися буквальної суті і змісту норм права, оскільки ні Конституція України, ні жодне чинне законодавство не передбачають самостійного тлумачення чи інтерпретування законів.

Висновки. Судова правотворчість може мати місце лише там і тоді, де і коли має місце наявність законодавчих прогалин. Підставами для виникнення законодавчих прогалин є відсутність, неповнота, суперечливість чи нечіткість поточного законодавства. Останні обумовлюються або «старінням» законодавства, а відтак його «відставанням» від розвитку суспільних відносин, або появою нових відносин, які ще не отримали свого законодавчого урегулювання, але вже набули спірного характеру. Таким чином, судова правотворчість не є лінійним поняттям, а значить воно не має системного

характеру, хоча наявність законодавчих прогалин і є об'єктивною закономірністю.

Не дивлячись на те, що даний факт долання законодавчих прогалин за рахунок судової правотворчості і є на сьогодні об'єктивною реальністю в цивільному судочинстві, яка у своїй більшості формується Великою Палатою Верховного Суду та Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду, все ж їх правові позиції сьогодні не визнаються джерелом права, хоча такий взаємозв'язок об'єктивного і реального стану справ по суті закладає основи прецедентного права в Україні. З огляду на це, дані питання і потребують подальших своїх наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Майданик Р. А. Цивільне право: Загальна частина. Т. 1 Вступ у цивільне право. Київ: Алерта, 2012, 472 с.
2. Шевченко Т. В. Прогалини в законодавстві: способи усунення і подолання. *Право і суспільство*. 2013. № 1. С. 23–26.
3. Вильнянский С. И. Толкование и применение законодательно-правых норм. Методические материалы ВЮЗИ. Москва, 1948. Вып. 2. С. 42–61.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): Підручник: О. Ф. Скакун. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
5. Черданцев А. Ф. Теория государства и права: Учебник. Москва: Юрайт, 1999. 629 с.
6. Поляков А. В. Общая теория права: феноменолого-коммуникативный подход: курс лекций, 2-е изд., доп. СПб: Юридический центр Пресс, 2003. 932 с.
7. Ясинок Д. М. Судові прецеденти в праві Античного Риму. Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16-17 лютого 2018 р. м. Харків. Харків, 2018. С. 61–64.
8. Carner V. A. Dictionary of Modern Legal Usage – New York. Oxford University Press, 1995. – 953 p.
9. Ясинок М.М. Цивільне процесуальне право України : Підручник. Київ: Алерта, 2016. 545 с.
10. Дудченко Д. Про великі правові системи сучасності. *Право України*. 2010. № 3. С. 98–105.
11. Ясинок М.М. Цивільне процесуальне право України : підручник. за заг. ред. д.ю.н. проф. М.М. Ясинка К.: Алерта. 2016. – с. 546.
12. Циппеліус Р. Філософія права: перекл. 4-го вид. з нім. С. М. Причепія. Київ: Тандем, 2000. 300 с.

Курило М.П., Ясинок Д.М. СУДОВА ПРАВОТВОРЧІСТЬ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ТА ЇЇ МЕЖІ ПРИ ПОДОЛАННІ ЗАКОНОДАВЧИХ ПРОГАЛИН

У статті здійснено дослідження процесу судової правотворчості в цивільному судочинстві як нової процесуально-правової категорії як у сфері законодавства, так і правозастосовчій практиці. Автори розкрили ті історично правові підстави, які спонукали і будуть спонукати суддів до судової правотворчості. Думка про те, що подолання законодавчих прогалин, які застосовувались у різні історичні періоди за рахунок безмежної правотворчості преторів, суддів із метою розвитку права в підсумку позитивних результатів не принесла, оскільки це породжувало певні зловживання і світ відмовився від такого напрямку розвитку правосуддя.

Не приніс позитивних результатів і напрям щодо більш широкої деталізації законодавства, оскільки законодавчі прогалини продовжували мати місце і за цих обставин. З цих підстав автори зробили висновок,

що наявність законодавчих прогалін у поточному законодавстві є об'єктивною закономірністю, яку неможливо подолати за рахунок безмежної судової правотворчості, оскільки це може призвести до втручання судової гілки до компетенції законодавчої гілки влади. Водночас, і надмірна деталізація законодавства не принесе успіхів. З огляду на це, намагання науковців дати якийсь єдине комплексне (уніфіковане) визначення поняття судової правотворчості як процесуально-правового явища результатів не мало. У той же час автори звертають увагу на те, що саме судова правотворчість поклала початок формуванню прецедентного права в Англії і на цій основі було сформовано загальне право, традиції якого об'єднали цілий ряд країн, створивши таким об'єднанням англосаксонську правову сім'ю, яка сьогодні є характерною для третини країн світу.

У той же час автори підкреслюють, що суд не є творцем права, але він є єдиним органом, який має право і можливості під час своєї правозастосовчої практики на локальну правотворчість, підставами до якої є відсутність, неповнота, суперечливість чи нечіткість законодавства. З цих підстав автори роблять висновок про те, що судова правотворчість є нелінійним поняттям, а відтак воно не носить системного характеру, а тому воно не може бути якимось чином запрограмованим чи передбаченим.

Ключові слова: судова правотворчість, цивільне судочинство, законодавчі прогаліни, неповнота, суперечливість, нечіткість.

Kurylo M.P., Yasynok D.M. JUDICIAL LEGISLATION IN CIVIL JUDICIARY AND ITS LIMITS IN OVERCOMING LEGISLATIVE GAP

The article conducts research on the process of judicial lawmaking in civil proceedings as a new procedural and legal category in the field of law and law enforcement practice. The authors have revealed the historical and legal grounds that have prompted and will motivate judges to judicial lawmaking. The idea that overcoming the legislative gaps that were applied in different historical periods due to the unlimited lawmaking of praetors, judges for the development of law did not ultimately bring positive results, as it caused some abuse and the world abandoned this direction of justice.

The direction of more detailed legislation did not bring positive results either, as legislative gaps continued to exist even in these circumstances. On these grounds, the authors concluded that the existence of legislative gaps in the current legislation is an objective law that cannot be overcome through unlimited judicial lawmaking, as it may lead to the intervention of the judiciary to the competence of the legislative branch. At the same time, too detailed legislation will not bring success. That is why the efforts of scholars to give a single complex (unified) concept of judicial lawmaking as a procedural and legal phenomenon did not work. At the same time, the authors note that it was judicial lawmaking that initiated the formation of case law in England and on this basis was formed common law, the traditions of which united a number of countries, creating such an association of the Anglo-Saxon legal family, which today is typical for a third of the world.

At the same time, the authors emphasize that the court is not the creator of law, but it is the only body that has the right and opportunities during its law enforcement practice for local lawmaking, based on the absence, incompleteness, inconsistency or ambiguity of law. On these grounds, the authors conclude that judicial lawmaking is a nonlinear concept, and therefore it is not systemic in nature, and therefore it can not be programmed by someone or be provided by someone.

Key words: judicial law-making, civil proceedings, legislative gaps, incompleteness, contradiction, vagueness.

Рябченко Ю.Ю.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України

Кравцова Т.М.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри правосуддя
Сумського національного аграрного університету

УДК 340.142
DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.3>

СУДОВА ПРАВОТВОРЧІСТЬ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ЇЇ ПРАВОВА ПРИРОДА

Постановка проблеми. Стаття присвячена дослідженню правової природи одного із найскладніших питань в цивільному, адміністративному та господарському судочинстві, яким є судова правотворчість.

Не дивлячись на те, що суд і не є законотворцем, але в правосудді виникають випадки, коли спірні правовідносини не мають свого нормативного урегулювання чи таке регулювання є не уточненим, чи має місце спірність між нормами однієї і тієї ж галузі права. Саме з цих підстав суд оперативно може дати найточніше і найякісніше правове визначення тим чи іншим поняттям у сфері тих чи інших спірних відносин, які виникли як між фізичними, так і юридичними особами у сфері приватного, публічного чи господарського права.

Безумовним фактом є те, що кожне правове явище, до якого відноситься і судова правотворчість, має свою історичну платформу, на основі якої виникають, і розвиваються ті чи інші правові теорії. Такою платформою є історичні традиції, які мали місце в цивільному судочинстві на різних етапах суспільного розвитку. Такий підхід дає можливість визначити як правові наслідки теоретичного так і практичного спрямування та можливість зрозуміти причини виникнення того чи іншого правового явища, в тому числі і такого правового явища як судова правотворчість. В роботі зачіпаються питання судової правотворчості в контексті становлення і розвитку прецедентного права в цивільному судочинстві. В статті досліджується правова природа та механізм судової правотворчості, процесуально-правові складові, які співвідносяться між собою, дають можливість подолати законодавчі прогалини під час розгляду судових справ.

Разом з тим, в роботі звертається увага на те, що судова правотворчість не є безконтрольним процесом, оскільки безмежність, а відтак і невідзначеність в праві – це шлях до правого хаосу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Судова правотворчість як правове явище в цивільному судочинстві України є питанням малодослідженим, хоча сьогодні, на фоні стрімкого розвитку суспільних відносин і одночасно застарілого, ще часом радянського законодавства, воно є доволі актуальним. Саме з цих підстав питання судової правотворчості та її меж були предметом наукових досліджень цілого ряду науковців, зокрема Я. Романюка (2016), Н. Стецика (2019), П. Комар (2020), Д. Ясинка (2020–2021), С. Запари (2021), І. Кравченка (2021), Н. Рябченка (2021).

Незважаючи на це, питання судової правотворчості, які набули сьогодні міжгалузевий характер, є одними із найдискусійніших у сфері цивільного процесуального права України і з цих підстав вони потребують свого наукового дослідження.

Метою статті є дослідження підстав та шляхів розвитку судової правотворчості в різні історичні епохи та розуміння правової природи такого процесуально-правового явища, яким є судова правотворчість.

Основні результати дослідження. Конфлікти, спори між людьми, які вступають в цивільні, сімейні, земельні, трудові, житлові правовідносини завжди мали, мають і будуть мати місце в майбутньому. Таким чином, мова йде про цілі блоки цивільно-правових спорів, які постійно виникають в житті людей. Суспільство не може існувати стабільно, якщо між його членами немає злагоди. Таку закономірність люди помітили доволі давно. Навіть в такому

примітивному суспільстві, яким був первіснообщинний устрій, де спори між членами роду були звичною справою. З цих підстав старійшинам роду доводилось доволі часто залагоджувати конфлікти з тим, щоб в роді існував спокій і злагода. Таким чином, старійшини по суті були першими суддями, які на основі свого життєвого досвіду та звичаїв роду визначали, що є справедливим, а що ні. Протягом тисячоліть такі правила оновлювались, розширялись, а відтак і тлумачилися в рамках наявності реальних фактів та обставин, передаючись із покоління в покоління. Отже, саме старійшини роду були першими інтерпретаторами та тлумачами родових звичаїв, розвиваючи в такий спосіб їх змістовну суть в контексті реального життя. Безумовно, що за рахунок такої творчої інтерпретації та тлумачної практики, існуючої в розумінні успадкованої змістовної суті того чи іншого звичаю, старійшини не лише розвивали звичаєве право, а і змінювали суть звичаїв з підстав нового розуміння інтересів родового суспільства.

Так, протягом тисячоліть формувалося звичаєве право, яке безумовно було казуїстичним, мало в собі цілий ряд ритуалів і особливостей, які ускладнювали процес розгляду різнопредметних спорів та конфліктів, які супроводжували, і до того не просте життя людей. З появою державності, письма, поступовим розвитком торгівлі, ремесел почали формуватись міста, де проживали вже члени не одного роду, а десятків, а то і сотень родів, які привносили в це життя свої звичаї. З одного боку це ще більше ускладнювало відносини між людьми, а з іншого за рахунок поступової їх уніфікації та відбору почало формуватись нове суспільство. Таким чином, людство поступово піднімалося на новий рівень свого розвитку – рівень права і державності, де уже мала місце чиновницька бюрократія, поліція, суди, які стали невід'ємними атрибутами держави. Суди були призначені розглядати не лише злочини проти людини і її власності, оскільки останні виникали доволі часто, а і формувати нові уявлення про суспільство на фоні стрімкого розвитку торгівлі, фінансів та виробництва. Настав час, коли ні претори, ні консули, ні навіть самі суди вже не могли урегульовувати цивільно-майнові спори лише за рахунок знань звичаєвого права чи привносити в судочинство своє їх розуміння. Заявилось право у вигляді законів, які урегульовували спірні відносини в автоматизованому режимі. Разом з тим, законодавець не міг урегулювати всі без виключно спірні відносини. Не див-

лячись на це, вони постійно виникали з того чи іншого приводу. Таким чином суспільство вперше зіштовхнулось з таким поняттям як «судова правотворчість», оскільки суди зобов'язані були розглядати будь-які спори незалежно від того, були вони урегульовані нормами права чи ні. Разом з тим, в основі такого законодавства хоча і лежала розумна кодифікація осучаснених звичаїв, але все одно це були звичаї, які не мали свого остаточного статичного змісту. Безумовно, що такий підхід давав можливість суддям за рахунок тлумачення вводити в правосуддя нові поняття і положення, які розвивали права, але одночасно це був шлях і до зловживань з боку окремих суддів, які могли тлумачити «правові звичаї» з позицій різного роду інтересів, що не сприяло стабільності судової практики. Таким чином, стало зрозумілим, що суди повинні розглядати цивільні спори не на основі оціночних суджень тих чи інших звичаїв, а на основі зафіксованих, а відтак і незмінних та постійно діючих правил, які були б єдиними для всіх без виключень. Саме з цих підстав в різних державах світу почали з'явитися перші писані закони. До таких законів відносяться Закони XII таблиць, Закони Хаммурапі царя Вавілону, Закони Ману, Руська Правда тощо. Не дивлячись на те, що ліву частину таких законів продовжували складати місцеві звичаї, все ж логіка суджень тих людей, які кодифікували дані звичаї у формі єдиних законів та суспільне розуміння тих завдань, які вони ставили перед собою, зводилась до того, що такі закони повинні мати статичний зміст, який досягався за рахунок письмового закріплення норм права, що давало можливість до їх вивчення і однотипного їх правозастосування, оскільки перед такими законами всі були рівні. І хоча юридична основа таких законів, як і родових звичаїв знову ж зводилась до питання: що вважалось справедливим, а що ні, але тепер не на рівні оціночного судження старійшини роду, а на рівні погляду суспільства, обумовленого нормами права, що безумовно змінювало підходи до правосуддя. Звісно, що недосконалість таких законодавчих актів, численні та обширні законодавчі прогалини змушували суддів знову і знову вдаватись до суддівської правотворчості, вирішуючи спори по суті на основі свого життєвого досвіду, своїх знань та розуміння справедливості, але все ж це був суттєвий крок людства на шляху розвитку права та судочинства. Характерною особливістю на цьому етапі розвитку суспільства та розвитку правосуддя і судової правотворчості

зокрема, були едикти преторів, які в Древньому Римі ще в III ст. до н. е. визнавалися джерелом права. Саме за рахунок едиктів претори створювали для суддів «нові правові позиції у вигляді правових формул... заповнюючи в такий спосіб існуючі законодавчі прогалини» [3, 61-64]. Таким чином судова правотворчість мала місце і на етапі цивілізаційного розвитку однієї із наймогутніших імперій свого часу. Разом з тим, історія довела, що преторська правотворчість також мала цілий ряд недоліків, оскільки вона не мала стабільності, а іноді, була обумовлена інтересами як однієї із сторін, так і державних чиновників та інших впливових осіб. Розуміючи негативність такої практики держава пішла на обмеження преторської правотворчості. Таке обмеження відбувалося за рахунок точності змісту норм права та обширної їх деталізації. І це ми бачимо з Інституцій Гая, а в подальшому і у феодальному праві Німеччини (Саксонське Зерцало), Англії (Велика Хартія вольностей, 1215 р.) Російській Імперії (Соборне уложення 1649 р.). Але практика показала, що досягти паритету між правом і реальним життям суспільства неможливо, оскільки суспільство за рахунок швидкого розвитку всіх галузей економіки, сільського господарства, розширення кордонів держав, постійних військових походів змінюється доволі швидко, створюючи підстави для утворення все нових і нових правовідносин, а це означає, що з'являються нові життєві ситуації, які не були враховані, а відтак і не урегульовані нормами права. І знову на допомогу законодавцю «прийшла» суддівська правотворчість, яка «страхувала» останнього як від допущених ним законодавчих прогалин так і змістовно-механічних помилок, які допускалися в наслідок відсутності досвіду та спеціалістів-правників. Таким чином, практика показала, що суддівська правотворчість по суті є природною закономірністю, оскільки вона мала, має і буде мати місце в правосудді не залежно від різних наукових поглядів, і навіть поглядів самого законодавця. Безумовно, що держава може гарантувати розвиток права та законодавства, але гарантувати розвиток судової правотворчості вона не може. Вона може лише визнати таку можливість. І навіть якщо держава цього не робить, то це не означає того, що судова правотворчість не існує. Вона об'єктивно буде мати місце в правосудді завжди. Інша мова в яких межах, формах та суб'єктах такої правотворчості.

Зрозумівши таку закономірність англійські судді ще в XII ст. прийшли до висновку: якщо

подолати таку закономірність неможливо, то чи можливо її визнати? Саме така логіка суджень привела їх до того, що в 1170 році у Вестмінстері королівські судді домовилися комбінувати місцеві звичаї і діюче королівське законодавство, що давало можливість суддям, за рахунок судової правотворчості, узгоджувати їх остаточний зміст, на основі якого і відбувалося ухвалення судових рішень. А для того, щоб кожного разу не вдаватися до судової правотворчості при розгляді однотипних справ, до таких рішень застосовували формулу «*sta re clecisisy*», що означало «слідувати вже вирішеному у минулому і не змінювати встановленого» [1, 953]. Так з'явилося розуміння «живого права», яке і проклало початок формуванню судових прецедентів, в яких суди при наявності законодавчих прогалин чи спірності норм права, казуїстичності їх змісту, мали можливість, за рахунок інтерпретації загальних засад законодавства, розуміння суспільних цінностей, цінностей права та моралі створювати «правові формули», які не були обумовлені законом. У зв'язку з цим, такі рішення суддів почали прирівнюватись до діючого законодавства.

Таким чином в Англії вперше відбулося поєднання волі держави і природних норм поведінки людей, яка фіксувалася їх звичаями, що дало можливість розкрити нове бачення та розуміння права, як уніфікованого інституту щодо регулювання суспільних відносин [5, 545]. Отже, в правосудді «прийшло живе право», яке створювалося в судових процесах за рахунок судової правотворчості.

Таким чином, судова правотворчість заклала підвалини до «правових традицій» [4, 546], які привнесли у світове правосуддя індивідуалізм верховенства права і на його основі розвиток загального права з його повторюваністю в правозастосовчій практиці правосуддя. І хоча в основі вчення про судову правотворчість «завжди має місце логіка судді, все ж у своїй більшості вона, як правило ґрунтується на життєвому його досвіді, як людини та його досвіді як юриста. Таким чином суддя являючи собою суспільний продукт, акумулює в собі моральні цінності свого часу, певну суспільну поведінку, вчинки, рівень розвитку суспільства, що його оточує» [2, 130-131].

Безумовно, суд не є законотворцем. Його правотворчістю лише інтерпретуються природні права і обов'язки людини по відношенню до принципів моралі, суспільних цінностей, розуміння справедливості, яка лежить в основі

принципу верховенства права, співвідносячи все це до конкретних фактів і обставин, які підтверджені змістом тих чи інших доказів, які були досліджені судом в даному судовому засіданні. Разом з тим, безконтрольність у правозастосовчому процесі – це шлях до правового хаосу. Ось чому дане питання потребує серйозного до нього відношення. В першу чергу це стосується суб'єктивного визначення того юридичного статусу осіб, які мають право на судову правотворчість, оскільки такі кроки потребують виключного професіоналізму, життєвого досвіду та системного підходу до такого творчого процесу.

Безумовно, що джерелом права є законодавець, і ніхто не може його підмінити. Така закономірність є природною, і на сьогодні має своє конституційне закріплення. Разом з тим, зовсім недавно в Україні континентальне право ґрунтувалося на тому, що окрім законодавця, джерелом права є норма права. Такий підхід сформував жорстке, закостеніле правосуддя, де суддя був лише механічним виконавцем закону, не дивлячись на те, чи був закон справедливим по відношенню до конкретного випадку чи ні. Верховенство закону було понад усе. Така ситуація була характерною для всіх державних утворень на території яких мав, чи має місце, центризм влади, а це означає, що влада через своє законодавство завжди подавляє будь-яку демократію і суд в цьому плані буде виконавцем такої волі. При цьому, суд не врахував інтереси конкретної людини, по відношенню до тих чи інших фактів та обставин, які мали місце в тих чи інших правовідносинах. Достатньо було того, щоб предмет спору підпадав під конкретну главу чи розділ загальної норми права. Саме так і кваліфікувалися спірні правовідносини. При цьому поняття справедливості до уваги не бралось.

Коли ж Україна стала незалежною, демократичною державою, країна почала поступово відходити від жорсткого радянського нормативізму в праві, поступово змінюючи принцип «верховенства закону» на «верховенство права». Це дало можливість до появи і розвитку вчення про судову правотворчість, яке поступово займе місце в системі процесуального права.

Рябченко Ю.Ю., Кравцова Т.М. СУДОВА ПРАВОТВОРЧІСТЬ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУ ТА ЇЇ ПРАВОВА ПРИРОДА

У статті аналізується правова природа судової правотворчості в цивільному судочинстві в різні історичні епохи, підстави та особливості її становлення. Зокрема, звернуто увагу на те, що правотворчий процес мав місце навіть під час урегулювання різнопредметних спорів в первіснообщинному устрої, оскільки хоча і дуже повільно, але навіть примітивне суспільство все ж розвивалося, а з ним, і змінювалися родові звичаї, які з часом уточнювалися, і розвивалися старійшинами роду. Не дивлячись на те, що історія Древнього

Отже, судова правотворчість суддів може мати місце лише в межах процесуальної форми судових засідань. Це означає, що жоден адміністративний орган, посадова чи службова особа не мають права на правотворчий процес на своїй роботі. Такі органи і особи повинні у безумовному порядку дотримуватися норм права. При цьому, вони не можуть самостійно тлумачити чи інтерпретувати закони, оскільки ні Конституція України, ні жодне поточне законодавство такого права не передбачають.

Висновки

Історія первіснообщинного устрою у сфері практичного розсуду різнопредметних спорів, які виникали між членами роду, здійснювалася старійшиною роду на підставі звичаїв роду, які змінювалися, уточнювалися, а відтак і розвивалися. Епоха Древнього Риму характеризувалася преторською правотворчістю, яка змінювала судову практику у відповідності до розвитку суспільних відносин, фактично закладаючи основи судової правотворчості, які отримали реальне своє втілення в традиціях англійського права XII ст. і формування на цій основі прецедентного права. Такий напрямок в теорії права отримав назву загального права. Саме цей напрямок доволі часто превалював як традиція в радянській, так і пострадянській період нашої держави, і лише сьогодні інститут судової правотворчості починає свій розвиток в різних галузях процесуального права та судової практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Carner B. A. Dictionary of Modern Legal Usage. – New York, Oxford University Press, 1995. – 953 p.
2. Ціппеліус Р. Філософія права: перекл.. 4-го вид. з нім. Є. М. Причепія. К.: Вид. Тандем. 2000. – С. 130-131.
3. Ясинок Д.М. Судові прецеденти в праві Античного Риму. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства». Харків - 16-17 лютого 2018 р. с.61-64.
4. Ясинок М.М. Введення в прецедентне право України Підручник: Цивільне процесуальне право України, за заг.ред.д.ю.н. проф.. М.М. Ясинка К.: Алерта.2016.-с. 546.
5. Ясинок М.М. Цивільне процесуальне право України Підручник 2016. К.:Алерта. С. 545.

Риму і його судочинства має декілька періодів свого розвитку, але саме в Римі преторське право, в основі якого лежав цілеспрямований правотворчий процес, отримав найвищий свій розвиток. Такий підхід усував із цивільного обороту застарілі звичаї та давав можливість долати законодавчі прогалини, які містилися в законодавчих актах того часу. Саме в такий спосіб узаконювалася в судових рішеннях новизна розвитку права та практика правозастосування.

В той же час, судова правотворчість була взята за основу в англійському праві, що дало можливість створити нову правову традицію, яка отримала назву загального права. Континентальне право не визнавало судову правотворчість, яка складала основу прецедентного правосуддя, відкидаючи її протягом всього радянського періоду і лише сьогодні законодавець закріпив лише перші підвалини для поступового відходу від позитивістської теорії права до англосаксонської правової сім'ї.

В статті підкреслюється, що правотворчістю лише інтерпретуються природні права і обов'язки людини по відношенню до принципів моралі, суспільних цінностей, розуміння справедливості, яка лежить в основі принципу верховенства права.

Безумовним висновком в статті є висновок про те, що судова правотворчість має свої межі, оскільки неврахування даних обставин може привести до правотворчого хаосу в правосудді.

В статті доводиться, що інститут судової правотворчості закладає основи для розвитку прецедентного права в Україні. Важливим фактом на який звертають увагу автори роботи є те, що судова правотворчість може мати місце лише в межах процесуальної форми судових засідань, оскільки за їх межами «правотворчий процес» втрачає своє процесуальне значення, а тому не може братися до уваги.

Не дивлячись на те, що суд і не творить право, але маючи в наявності, хоча і опосередкований Цивільним процесуальним кодексом України набір процесуальних норм, які по суті дають підстави для судової правотворчості при наявності законодавчих прогалин (неповнота, нечіткість, суперечливість чи відсутність норм права, ч. 10 ст. 10 ЦПК України) суд розвиває право, формуючи єдність правозастосовчої практики.

Ключові слова: судова правотворчість, межі судової правотворчості, справедливість, подолання законодавчих прогалин.

Riabchenko Yu.Yu., Kravtsova T.M. JUDICIAL LAWMAKING IN CIVIL PROCEEDINGS AND ITS LEGAL NATURE

The article analyzes the legal nature of judicial lawmaking in civil proceedings in different historical epochs, grounds and features of its formation. In particular, attention is drawn to the fact that the law-making process took place even during the settlement of various disputes in the primitive communal system, because although very slowly, but even primitive society still developed, and with it, and changed ancestral customs, which were clarified over time. and developed by the elders of the family. Despite the fact that the history of ancient Rome and its judiciary has several periods of its development, but it was in Rome that praetorian law, which was based on purposeful law-making process, received its highest development. This approach removed outdated customs from civil circulation and made it possible to overcome the legislative gaps contained in the legislation of that time. It is in this way that the novelty of the development of law and the practice of law enforcement were legitimized in court decisions.

At the same time, judicial lawmaking was taken as a basis in English law, which made it possible to create a new legal tradition, which was called common law. The continental law did not recognize judicial lawmaking, which formed the basis of case law, rejecting it throughout the Soviet period of civil justice, and only today laid the first foundations for a gradual departure from positivist theory in law to the Anglo-Saxon legal family.

The article emphasizes that lawmaking only interprets the natural rights and responsibilities of man in relation to the principles of morality, social values, understanding of justice, which underlies the principle of the rule of law.

The unconditional conclusion in the article is the conclusion that judicial lawmaking has its limits, as failure to take into account these circumstances can lead to lawmaking chaos in justice.

The article proves that the institute of judicial lawmaking lays the foundations for the development of case law in Ukraine. An important fact that the authors draw attention to is that judicial lawmaking can take place only within the procedural form of court hearings, because outside of them "lawmaking process" loses its procedural significance and therefore can not be taken into account.

Despite the fact that the court does not create law, but having, although mediated by the Civil Procedure Code of Ukraine, a set of procedural rules that essentially provide grounds for judicial lawmaking in the presence of legislative gaps (incompleteness, ambiguity, inconsistency or lack of law, Part 10 of Article 10 of the CPC of Ukraine) the court develops the law, forming the unity of law enforcement practice.

Key words: judicial law-making, limits of judicial law-making, justice, overcoming legislative gaps.

УДК 347.93

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.4>

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ З ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Постановка проблеми. Прикладний аспект дослідження проблематики верховенства права в цивільному судочинстві за сучасних умов перетворень юридичної сфери є вкрай важливим. І річ тут не лише у складності розуміння та багатогранності самого поняття верховенства права, а й у важливості формування нових методологічних інструментаріїв, за допомогою яких можна дати об'єктивну і всебічну оцінку правосуддя в цивільних справах. Оцінку з позиції насамперед імплементації постулатів верховенства права як усталеного міжнародного стандарту правозастосовної діяльності до цивільного процесуального законодавства України.

Стадійність здійснення процесуальної діяльності – одна з її характерних рис. Без перебільшення можна говорити, що розподіл процесу на етапи, стадії, цикли та провадження став видимим результатом розвитку доктрини та практики цивільного судочинства. У цьому сенсі не випадковою є підвищена увага процесуалістів до проблем стадій цивільного процесу, науковий пошук яких привів до обґрунтування тези про те, що основним фактором їх виділення варто вважати спільність найближчої процесуальної мети або наявність цілком самостійного завдання на тому чи іншому відрізку цивільної процесуальної діяльності. Мають рацію ті дослідники, які заявляють про те, що стадія є відносно відокремленим самостійним етапом процесу, що має свої характерні особливості, які виявляються при реалізації поставленого завдання: розглянути справу по суті та винести рішення, або розглянути скаргу на відповідне рішення, виконати судові рішення тощо. А тому будь-яка стадія цивільного процесу повинна завершуватись логічно й результативно [1, с. 108].

Мета та завдання публікації. Метою даної статті є дослідження реалізації принципу верховенства права на стадії відкриття провадження у цивільній справі та окреслення напрямів подальшого розвитку процесуального законодавства в частині усунення перешкод на шляху отримання судового захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика реалізації принципу верховенства права досліджувалася в працях таких учених, як: Г.П. Тимченка, О. І. Карплюка, Приходька І. А., Б. І. Андрусишина, М.П. Курила, М.М. Ясинка, Р.О. Падалки та інших. Зазначені вчені внесли значний вклад у дослідження сутності вказаного принципу та його реалізації у цивільному судочинстві. Разом з тим, недостатньо дослідженим залишається питання щодо реалізації його саме на стадії відкриття провадження у справі.

Вклад основного матеріалу. Початковою стадією цивільного судочинства є відкриття провадження у цивільній справі. Цивільний процесуальний закон містить цілу низку норм, що визначає послідовність вчинення цивільних процесуальних дій, процесуальні права та обов'язки сторін та суду. Насамперед йдеться про конкретизацію загального права на звернення до суду за захистом та хрестоматійне положення про волевиявлення учасників судового процесу як необхідну рушійну засаду цивільного судочинства.

Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду на користь інших осіб або державних чи суспільних інтересах. Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною. Угода сторін про передачу спору на розгляд третейського суду допускається. До третейського суду за угодою сторін може бути передано будь-який спір, який виникає з цивільних правовідносин, крім випадків, передбачених законом. Жодна особа не може бути позбавлена права на участь у розгляді своєї справи у визначеному цим Кодексом порядку (ст. 4 ЦПК України).

Праву на звернення до суду за захистом кореспондується обов'язок суду розглянути подану позовну заяву щодо відповідності її

встановленим вимогам до форми та змісту. Так виникають і набувають розвитку цивільні процесуальні правовідносини. Вчені слушно зазначають, що сформована ще в римському праві часів легісакційного процесу як стадія *in jure*, вона зберегла до наших днів основну ідею свого виокремлення – перевірку до процесу заяв позивача на предмет дотримання ним певних вимог. Показовим є той факт, що рецепція римського права, котра була характерною для багатьох європейських країн, відобразилася в роботах німецьких і австрійських процесуалістів, які стали основою для створення вітчизняної процесуальної школи. Німецький вчений О. Бюлов у середині XIX ст. не лише висунув тезу про сутність цивільного процесу як юридичного відношення, що було новелою для того часу, а й сформулював поняття процесуальних припущень як умов, від котрих залежить виникнення судового процесу, прав і обов'язків його учасників. У вітчизняному процесуальному законодавстві, з початком відомої судової реформи, відбилися, хоча і в різних назвах і модифікаціях, ідеї процесуальних припущень [3, с. 20-21].

Відповідно до ст. 184 ЦПК України позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді. Позивач має право в позовній заяві заявити клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження, якщо такий розгляд допускається цим Кодексом.

Законодавець, мабуть, уперше так детально виписав процедури ухвалення позовної заяви. Як зазначають у зв'язку з цим дослідники, ЦПК 1963 року не містив подібних положень, що давало суддям великий простір для маніпулювання позовними заявами, які до них надходили. Особа, котра передала заяву судді, могла місяцями чекати повідомлення від суду про слухання справи; на практиці мали місце такі випадки, коли судді починали вживати заходів щодо підготовки справи лише після того, як прохід справи вже надійшло кілька запитів, а справа в канцелярію на реєстрацію передавалася набагато пізніше [3, с. 160]. Сьогодні цивільний процесуальний закон зводить нанівець можливі зловживання на етапі прийняття позовної заяви, встановлюючи процедуру та строки здійснення процесуальних дій.

ЦПК України передбачає певні вимоги до форми та змісту позовної заяви. Так, у позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування. Позовна заява

подається до суду в письмовій формі і підписується позивачем або його представником, або іншою особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи.

Позовна заява повинна містити: найменування суду першої інстанції, до якого подається заява; повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові – для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), а також реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб - громадян України (якщо такі відомості позивачу відомі), відомі номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти; зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорюються; зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них; виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини; відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися, у тому числі, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору; відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися; перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності); зазначення щодо наявності в позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви; попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку з розглядом справи; підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав.

У позовній заяві можуть бути вказані й інші відомості, необхідні для правильного вирішення спору.

Незважаючи на стандартний набір інформації, законодавець, однак, правильно орієнтує на викладення всіх обставин, що мають значення для правильного вирішення справи та розкриття наявних доказів у справі. Як своєрідні санкції за невиконання обов'язку дотримання вимог до форми та змісту позовної заяви, закон передбачає інститути залишення заяви без руху та повернення позовної заяви.

Суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у статтях 175 і 177 цього Кодексу, протягом п'яти днів з дня надходження до суду позовної заяви постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху.

В ухвалі про залишення позовної заяви без руху зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб і строк їх усунення, який не може перевищувати десяти днів із дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху. Якщо ухвала про залишення позовної заяви без руху постановляється з підстави несплати судового збору у встановленому законом розмірі, суд у такій ухвалі повинен зазначити точну суму судового збору, яку необхідно сплатити (доплатити).

Якщо позивач відповідно до ухвали суду у встановлений строк виконає вимоги, визначені статтями 175 і 177 цього Кодексу, сплатить суму судового збору, позовна заява вважається поданою в день первісного її подання до суду. Якщо позивач не усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, заява вважається неподаною і повертається позивачеві.

Крім цього, заява повертається у випадках, коли:

1) заяву подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано;

2) порушено правила об'єднання позовних вимог (крім випадків, в яких є підстави для застосування положень статті 188 цього Кодексу);

3) до постановлення ухвали про відкриття провадження у справі від позивача надійшла заява про врегулювання спору або заява про відкликання позовної заяви;

4) відсутні підстави для звернення прокурора до суду в інтересах держави або для звернення до суду особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи;

5) подана заява про розірвання шлюбу під час вагітності дружини або до досягнення дитиною одного року без дотримання вимог, встановлених Сімейним кодексом України;

6) позивачем подано до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду;

7) до заяви не додано доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору у випадку, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом.

Суддя повертає позовну заяву й додані до неї документи не пізніше п'яти днів з дня її надходження або з дня закінчення строку на усунення недоліків.

Про повернення позовної заяви суд постановляє ухвалу. Ухвалу про повернення позовної заяви може бути оскаржено. Копія позовної заяви залишається в суді.

Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви.

Як бачимо, ЦПК України точніше, порівняно з законом, що діяв раніше, формулює норми про залишення заяви без руху. Ухвала суду вже має містити недоліки позовної заяви, способи та строки їх усунення. Однак на практиці не завжди правильно застосовують ці положення цивільного процесуального законодавства.

Повернення позовної заяви – це новела цивільного процесуального законодавства. ЦПК 1963 р. не згадував про повернення позовної заяви як про самостійний процесуальний інститут. Воно фігурувало як складова частина, точніше кажучи, як наслідок застосування інституту відмови у прийнятті позовної заяви (ст. 136). ЦПК 2004 р. надав самостійного значення поверненню позовної заяви, встановив перелік підстав, за якими виконується ця процесуальна дія [3, с. 173].

Судове правозастосування свідчить про доцільність існування інституту повернення позовної заяви, хоча деякі підстави такого повернення потребують, на наш погляд, певної модернізації. Йдеться насамперед про випадки, коли заяву подано особою, яка не має процесуальної дієздатності або право підписувати таку заяву [2, с. 256].

За відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження суд відкриває провадження у справі протягом п'яти днів з дня надходження позовної заяви або заяви про усунення недоліків, поданої в порядку, передбаченому статтею 185 цього Кодексу. Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо:

1) заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;

2) є таким, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами;

3) у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

4) є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим;

5) є рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

б) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Про відмову у відкритті провадження у справі постановляється ухвала не пізніше п'яти днів з дня надходження заяви. Така ухвала надсилається заявникові не пізніше наступного дня після її постановлення в порядку, встановленому статтею 272 цього Кодексу. Відмовляючи у відкритті провадження з підстави, встановленої пунктом 1 частини першої цієї статті, суд повинен роз'яснити заявнику, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи.

Такими є положення цивільного процесуального законодавства. Якщо не брати до уваги можливої процесуальну діяльність позивача щодо додаткової роботи з позовною заявою та важливості її відповідності вимогам цивільної процесуальної форми, дії суду щодо перевірки наявності передумов права на звернення

до суду мають основне значення на цьому відрізку судової діяльності. У такому власне контексті варто розглядати зазначену судову діяльність, у тому числі, виходячи також з необхідності належного забезпечення верховенства права. У цьому сенсі положення цивільного процесуального закону підлягають всебічній оцінці з позиції концепції доступу до правосуддя, що закріплюється ними.

Справді, на що має бути спрямоване правове регулювання? На визначення та виявлення належних підстав для відмови у відкритті провадження в цивільній справі чи надання праву на судовий захист всеосяжного характеру? Здається, що ці питання мають важливе теоретико-прикладне значення.

Втім, уже у традиціях вітчизняної законотворчості та правової думки закріплення обмежень доступу до суду. На підтвердження цієї тези можна звернутися до нормативно-правових актів пореформеного та радянського періодів, які висували певні вимоги до процедур пред'явлення позову. Йшлося тоді про обґрунтування порушеного права, право та дієздатності сторони, юрисдикції суду, дотримання приписів закону про форму та зміст позовної заяви та інше.

Слушно зазначають сучасні дослідники, що в основі нормативної моделі порушення провадження у справі в цивільному судочинстві лежить система обмежень доступу до суду. Це приводить до висновку, що сама наявність права на судовий захист ще не означає відсутності механізму перевірки такого права, котрий визначає сутність цієї стадії судочинства. Розглядаючи запропоновану систему в діалектичному розвитку, вчені критично ставляться до логіки її побудови, яка закріплює юрисдикцію як підставу для відмови в порушенні провадження у справі і в такий спосіб зводить нанівець юридичну заінтересованість, розриває необхідний ланцюг зв'язку передумов права на звернення до суду і припущеного об'єкта судового захисту. Зрозумілими є складнощі, які постають на шляху встановлення юридичної заінтересованості. Однак для отримання логічно завершеного законодавчого рішення необхідно зробити вибір напряму розвитку законодавства. Інший варіант – залишити існуючий порядок, виокремити юридичну заінтересованість у системі передумов права на звернення до суду і визначити процедури її виявлення, можливо, використовуючи зарубіжний досвід, водночас вирішуючи проблему пред'явлення неправових вимог.

Пропонується така редакція статті: суддя відмовляє у прийнятті позовної заяви, якщо подана до суду вимога не підлягає захисту в судовому порядку. Інший варіант розвитку припускає широке трактування права на судовий захист і незастосування підстав відмови в порушенні провадження у справі, тобто можливість ініціації судочинства у всіх осіб, які звертаються до суду. При цьому законодавець вимушений буде шукати оптимальне співвідношення між інтересами учасників процесу і інтересами правосуддя, спрямованими на зменшення витрат часу, пов'язаного з розглядом таких справ, результат котрих відомий заздалегідь [3, с. 21].

Висновки. Така коротка характеристика етапу відкриття провадження у справі, який також має ґрунтуватися на ідеї верховенства права як загальної спрямованості всього цивільного процесуального законодавства. Ми вважаємо, що одним із проявів аналізованих концептів слід вважати доступність процедури пред'явлення позову та відкриття провадження у справі. Це правомірно ставить питання щодо необхідності усунення перешкод на шляху до отримання судового захисту або наголошує

на продовженні розробки механізму перевірки права на звернення до суду. У будь-якому випадку це вимагає від законодавця вибору можливого напрямку розвитку цивільного процесуального законодавства та практики його застосування, яка, як показує наше дослідження, відчуває часом певні складнощі в тлумаченні цивільних процесуальних норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Карплюк О. І. Механізм забезпечення справедливості судового розгляду цивільних справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 187 с.
2. Приходько И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы. СПб.: Издательский дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. 672 с.
3. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2012. 40 с.
4. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2012. 422 с. С. 160.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 р.) // ВВР, 2004, № 40-41, 42, ст.492.

Соп'яненко О.Ю. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ З ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

У статті здійснюється комплексний аналіз стадії відкриття провадження у цивільній справі в контексті реалізації принципу верховенства права. Автором аналізується стадійність процесуальної діяльності, як одна з її характерних рис. Зокрема вказується, що основним фактором виділення стадії цивільного судочинства є спільність найближчої процесуальної мети та наявності самостійного завдання на тому чи іншому відрізку цивільної процесуальної діяльності. Будь-яка стадія цивільного процесу має логічне та результативне завершення.

Характеризуючи стадію відкриття провадження у цивільній справі автором виділяються її мета та завдання, розглядається генезис даної стадії судочинства. Наголошується, що в її рамках здійснюється конкретизація загального права особи на звернення до суду за захистом. Такому праву кореспондує обов'язок суду щодо перевірки позовної заяви на відповідність встановленим законом вимогам. Так виникають і набувають розвитку цивільні процесуальні правовідносини.

Автором здійснюється порівняльна характеристика чинного цивільного процесуального законодавства з положеннями ЦПК 1963 року. При цьому наголошується, що чинний цивільний процесуальний закон зводить нанівець можливі зловживання на етапі прийняття позовної заяви, встановлюючи процедуру та строки здійснення процесуальних дій.

Аналізуючи положення Цивільного процесуального кодексу України щодо визначення форми і змісту позовної заяви автор звертає увагу, що незважаючи на стандартний набір інформації, законодавець, орієнтуючись на викладення всіх обставин, що мають значення для правильного вирішення справи та розкриття наявних доказів у справі. Наслідком невиконання позивачем обов'язку з дотримання вимог до форми та змісту позовної заяви, є застосування норм щодо залишення заяви без руху та повернення позовної заяви.

Звертається також увага на самостійне значення інституту повернення позовної заяви. В цій частині автор наголошує, що на етапі вирішення питання про відкриття провадження у справі основне значення мають дії суду щодо перевірки наявності передумов права на звернення до суду. Зазначена судова діяльність повинна розглядатись виходячи також з необхідності належного забезпечення верховенства права.

Автором запропоновано напрямки вдосконалення процесуального законодавства. Зокрема, пропонується така редакція відповідної статті: суддя відмовляє у прийнятті позовної заяви, якщо подана до суду вимога не підлягає захисту в судовому порядку. При цьому вказується, що інший варіант розвитку припускає широке трактування права на судовий захист і незастосування підстав відмови в порушенні провадження у справі, тобто можливість ініціації судочинства у всіх осіб, які звертаються до суду.

Автор звертає увагу на необхідність обрання законодавцем напряму розвитку цивільного процесуального законодавства та практики його застосування, яка, відчуває часом певні складнощі в тлумаченні цивільних процесуальних норм.

Ключові слова: цивільне судочинство, верховенство права, відкриття провадження, стадії цивільного процесу, судовий захист.

Sopyanenko O.Yu. THEORETICAL PROBLEMS OF OPENING PROCEEDINGS IN A CIVIL CASE FROM THE STANDPOINT OF THE RULE OF LAW

The article provides a comprehensive analysis of the stage of opening proceedings in a civil case in the context of the implementation of the rule of law principle. The author analyzes the staging of procedural activity as one of its characteristic features. In particular, it is indicated that the main factor in distinguishing the stage of civil proceedings is the commonality of the immediate procedural goal and the presence of an independent task in a particular segment of civil procedural activity. Any stage of the civil process has a logical and effective completion.

Describing the stage of opening proceedings in a civil case, the author highlights its goals and objectives, considers the genesis of this stage of legal proceedings. It is noted that within its framework, the general right of a person to apply to the court for protection is specified. Corresponding to this right is the obligation of the court to check the statement of claim for compliance with the requirements established by law. This is how civil procedural legal relations arise and develop.

The author compares the current civil procedural legislation with the provisions of the Civil Procedure Code of 1963. At the same time, it is noted that the current civil procedural law nullifies possible abuses at the stage of accepting a statement of claim, establishing the procedure and terms for the implementation of procedural actions.

Analyzing the provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine regarding the definition of the form and content of the statement of claim, the author draws attention to the fact that, despite the standard set of information, the legislator focuses on the presentation of all the circumstances that are important for the correct resolution of the case and disclosure of the available evidence in the case. The consequence of the plaintiff's failure to fulfill the obligation to comply with the requirements for the form and content of the statement of claim is the application of the rules regarding leaving the statement without movement and returning the statement of claim.

Attention is also drawn to the independent significance of the institution of the return of the statement of claim. In this part, the author notes that at the stage of resolving the issue of opening proceedings, the actions of the court to verify the presence of the prerequisites for the right to apply to the court are of primary importance. These judicial activities should be considered in terms of the need to properly ensure the rule of law.

The author suggests directions for improving the procedural legislation. In particular, the following wording of the relevant article is proposed: the judge refuses to accept the statement of claim if the claim filed with the court is not subject to judicial protection. At the same time, it is indicated that another development option involves a broad interpretation of the right to judicial protection and the non-application of the grounds for refusing to open proceedings, that is, the possibility of initiating legal proceedings for all persons applying to the court.

The author draws attention to the need for the legislator to choose the direction of development of civil procedural legislation and the practice of its application, which sometimes experiences certain difficulties in interpreting civil procedural norms.

Key words: civil proceedings, rule of law, opening of proceedings, stages of civil proceedings, judicial protection.

Тимченко Г.П.,
доктор юридичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

Котвяковський Ю.О.,
кандидат юридичних наук, доцент
Сумського національного аграрного університету

УДК 340.142
DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.5>

МІСЦЕ ПРАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ В ПОНЯТТІ «ЗАКОНОДАВЧИХ ПРОГАЛИН» ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Наявність законодавчих прогалин, які об'єктивно мають місце у великій кількості законодавчих актів є правовою проблемою не лише для України, а і майже усіх країн світу. Така ситуація є наслідком розриву між стрімким розвитком суспільних відносин і державним законотворенням, яке характеризується доволі складним і повільним процесом. На цьому фоні відбувається швидке «старіння» діючого законодавства. Дана проблема посилюється на стадії правозастосовчої практики судів всіх рівнів, оскільки розглядаючи той чи інший цивільно правовий спір суд не зможе урегулювати такі спірні відносини внаслідок або відсутності такої норми права зміст якої зміг би урегулювати спір, або зміст норми права є неповним і з цих підстав не охоплює весь предмет спору, чи норма права є суперечливою або нечіткою. Подолання таких законодавчих прогалин за рахунок судової правотворчості по суті є обов'язком суду, оскільки суд залишається останнім страховим регулятором законодавця, який не встиг чи не зумів на законодавчому рівні усунути дані проблеми за рахунок уточнення змісту норм права чи їх доповнення, зміни чи скасування. Не дивлячись на те, що інститут судової правотворчості по суті робить лише перші кроки на доктринальному рівні нашої держави і перші прикладні кроки у сфері цивільного судочинства все ж Україна, хоча і опосередковано, але подає сигнали про те, що вона визначилась із подальшим напрямом розвитку своєї правозастосовчої практики. Ці питання і стали предметом наукового дослідження в даній статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання судової правотворчості ще зовсім недавно вважалось буржуазною течією в цивільному процесуальному праві. Підставою

до такого твердження було те, що буржуазний суд розглядаючи цивільні справи може творити своє право, а це веде до підризу представницької демократії «Соціалістичне ж цивільне процесуальне право є вищим типом процесуального права, яке не може здійснювати судочинство відповідно до свого права» [1]. Від такої позитивістської теорії в праві Україна починає поступово відходити змінюючи принцип «верховенства закону» на принцип «верховенство права». У зв'язку із внесенням змін у цивільне процесуальне законодавство (2017 рік) науковці почали приділяти більш пильнішої уваги питанням судової правотворчості. Серед таких наукових робіт є роботи Р. Сабодаш (2013), Я. Романюка (2016), Д. Ясинка, О. Кібенко (2020), С. Запара, І. Кравченка, М. Кирила, П. Комар, Ю. Рябченко (2021). Незважаючи на цілий ряд наукових досліджень, питання судової правотворчості, як особливого виду правотворчого процесу, його меж та особливостей приділялося недостатньо уваги, що безумовно вплинуло на те, що законодавець з великою обережністю ставиться до інституту судової правотворчості, хоча остання і сприяє подолання законодавчих прогалин.

Метою статті є дослідження змісту поняття «законодавчих прогалин» та їх подолання за рахунок судової правотворчості у сфері цивільного судочинства України.

Основні результати дослідження. Цивільне процесуальне право, являє собою одну із найконсервативніших галузей права. Така ситуація обумовлюється тим, що його інститути: суд, сторони, представники, докази, судові рішення тощо не лише за їх назвою, але і за їх змістом та процесуальними завданнями, залишається незмінними тисячоліттями. На всьому протязі цього періоду змінювалися лише предмети

цивільно-правових спорів, а з ними і завдання цивільного судочинства від «Суду государя царя и великаго князя Алексея Михайловича всея Руси» (Соборне уложення 1649р. гл. X «О суде») [9], до охорони і захистів інтересів особи (Статут цивільного судочинства 1864 р.) [11] та охорони і захисту інтересів держави на основі зміцнення соціалістичної законності та неухильного виконання радянських законів за радянської пори (ст. 2 ЦПК УРСР 1963 р.) [3]. Остання теза щодо безумовного та оперативного виконання радянського законодавства на основі соціалістичної законності по суті надовго закріпила теорію позитивного права як в радянському так і пострадянському судочинстві. Відповідно до цього суд виконував лише роль механічного провідника волі держави під час розгляду цивільних справ. Україна мало приділяла уваги даному питанню і лише в 2004 році в державі було прийнято новий Цивільний процесуальний кодекс України [12], який хоча і був новим, але він лише «косметично» змінював ті чи інші положення Цивільного процесуального кодексу 1963 року.

Лише в кінці ХХ століття ситуація почала кардинально змінюватися, оскільки Конституція України 1996 року розширила юрисдикцію судів, проголосивши, що судам підвідомчі всі правовідносини, що виникають в державі (ст. 124 Конституції України). Дане положення суттєво змінило роль і значення суду, оскільки його компетенція тапер ставала як ніколи широкою. При цьому кардинальної зміни зазнала і ст. 129 Конституції, оскільки держава відступила від законодавчого позитивізму «верховенства закону» в бік природної суті «верховенства права». В свою чергу це призвело до того, що законодавець вимушений був прийняти у 2017 році нову редакцію Цивільного процесуального кодексу України із закріпленням в ньому принципу верховенства права (ст. 10 ЦПК України). Але головною новелою в процесуальному праві стало те, що законодавець хоча і опосередковано, але надав всім судам право на судову правотворчість, заборонивши відмовляти особі у праві на судовий захист з мотивів порушення, невизнання чи оспорювання прав, свобод та законних інтересів з підстав відсутності законодавства, яке б регулювало спірні відносини чи його неповноти, неточності чи спірності (ч. 10 ст. 10 ЦПК України).

Таке хоча і опосередковане право дає можливість судам як першої, так і апеляційної інстанції, при наявності законодавчих прогалин,

долати останні за рахунок судової правотворчості. Безумовно така правотворчість на цій стадії цивільного судочинства не носить своєї остаточності, оскільки в подальшому вона може бути скасована Верховним Судом при касаційному перегляді таких справ. Разом з тим, экс-голова Верховного Суду В. Данішевська зазначала, що такий процес є «нормальним, оскільки він відповідає Конституції і навіть є необхідним» [2].

Діючи в цьому напрямі законодавець ввів в процесуальне законодавство нове поняття, поняття «відступу від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах» викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі як колегиї суддів цієї ж палати, об'єднаної палати, Великої Палати (ч. 1–4 ст. 403 ЦПК України).

Під поняттям відступу від висновків щодо застосування норм права у подібних правовідносинах розуміється зміна суспільного підходу до змісту таких правовідносин, що вимагає розширеного тлумачення тих чи інших норм права, а відтак і формування іншої правозастосовної практики.

Таким чином, інститут відступу від раніше ухваленої правової позиції є природною закономірністю, оскільки вона обумовлена тим, що дає можливість урегулювати подібні спірні відносини на основі уточнення юридичної кваліфікації як з точки зору теорії права, так і практики цивільного судочинства. У свою чергу це дає можливість до поступального розвитку права і на цій основі – до оновлення судової практики.

В той же час, кожен відступ від раніше ухваленої правової позиції ґрунтується на розширенні горизонту змістовно-правової суті тієї чи іншої норми як матеріального, так і процесуального права, пов'язане з безумовним вкрапленням в такий процес певної матеріально-правової новизни на основі загальних засад законодавства (принципів), певних положень та понять, що є об'єктивним процесом при подоланні проблем у сфері нечіткості, суперечливості чи казуїстичності змісту тієї чи іншої норми права.

В той же час, при наявності «виключних правових проблем» Велика Палата Верховного Суду з метою «забезпечення розвитку права» (ч. 5 ст. 403 ЦПК України), має право на судову правотворчість «з мотивів відсутності чи неповноти... законодавства» (ч. 10 ст. 10 ЦПК України).

Що ж розуміється під поняттям: «виключні правові проблеми», та як співвідносяться правотлумачні та правотворчі процеси в даному

понятті? Так, П. Рабінович, зокрема, зазначає, що тлумачення норм права – це роз'яснення змісту норм права з метою правильного її застосування та реалізації [8]. Цю ж думку підтримує і Ю. Тодика, який вказує, що під тлумаченням норм права розуміється мислення, спрямоване на з'ясування змісту норм права [10].

Безумовно, що правотлумачний процес дає можливість розкрити змістовно-правову суть норм права по відношенню до конкретних спірних відносин. Таким чином, це дає можливість усувати певні неузгодженості закону, відступаючи від його буквального змісту в напрямку чіткої правової визначеності.

В той же час, судова правотворчість спрямована у сферу правової визначеності як за умови неоднозначності норм права, так і за наявності законодавчих прогалин чи законодавчих колізій або абстрактного законодавчого врегулювання [4].

В цьому зв'язку С. Шевчук зазначає: «Важко провести чітку межу між тлумаченням та суддівською правотворчістю, оскільки в обох випадках присутній творчий елемент вибору та створення шляхом цього тлумачення нової правової реальності» [13].

Отже, правотворчий процес має місце тоді, коли суд розуміє, що за рахунок тлумачення окремих слів чи словосполучень з розкриттям їх філологічно-правової суті чи застосування правових аналогій обійтись неможливо, оскільки спірні відносини за рахунок новизни предмету суспільних відносин, неурегульовані нормами права або норми права характеризуються настільки своєю неповнотою, що урегулювати спірні відносини відповідно до їх змісту неможливо.

В цьому зв'язку законодавець зазначає: «Якщо спірні відносини не врегульовані законом... (ч.9 ст. 10 ЦПК України), і «справа містить виключну правову проблему... для забезпечення розвитку права та формування єдиної правотворчої практики», Велика Палата Верховного Суду розглядає таку справу і за рахунок судового правотворчого процесу усуває законодавчу прогалину удосконалюючи в такий спосіб змістовну єдність закону.

Так, рішенням Ковпаківського районного суду м. Суми від 02 листопада 2021 р. було частково задоволено позов працівника до Комунального підприємства, відповідно до якого суд зобов'язав змінити формулювання підстав звільнення працівника з п. 4 ч. 1 ст. 40 КЗпП України на ч. 3 ст. 38 КЗпП України за власним бажанням у зв'язку з невиконанням власником

або уповноваженим ним органом законодавство про працю. Задовольняючи даний позов суд не звернув уваги на те, що між сторонами виник спір про право, оскільки підприємство сплатило відразу борг в один місяць по заробітній платі і письмово запропонувало працівнику продовжити роботу, але той не з'явився на робоче місце протягом трьох днів, за що і був звільнений з роботи за прогул. Суд, підтримуючи позицію позивач, виходив із прямої дії щодо правозастосування ст. 38 КЗпП України щодо права особи на розірвання трудового договору у визначений ним строк за власним бажанням у зв'язку з невиконанням власником або уповноваженим ним органом законодавство про працю. В той же час, суд не звернув уваги на те, що Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, шляхом правового тлумачення правозастосовчої практики по відношенню до ч. 3 ст. 38 КЗпП України, привніс нове розуміння правової реальності, не виходячи при цьому за «горизонт змістовно-правової суті норми права» [14], зазначаючи, що «подання заяви (про звільненні на підставі ч. 3 ст. 38 КЗпП України) не свідчить про обов'язок роботодавця звільнити працівника саме за цією статтею, при наявності інших підстав для звільнення» [5]. В іншій своїй постанові від 05 лютого 2020 р. у справі № 569/249/18 Касаційний цивільний суд зазначив: «роботодавець, безумовно, може не погоджуватись з тим, що мають місце порушення, які у відповідності до ч. 3 ст. 38 КЗпП України є підставами для розірвання трудового договору за ініціативою працівника у строки, визначені останнім, що в свою чергу свідчить про виникнення трудового спору» [6]. Інші інтерпретації щодо застосування судами ч. 3 ст. 38 КЗпП України містяться в постановках Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 13 березня 2019 року у справі № 754/1936/16-ц, та від 22 квітня 2020 року у справі № 199/8766/18 [7].

Як бачимо, Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду постійно зіштовхується із застарілим підходом до правозастосовчої практики ч. 3 ст. 38 КЗпП України, яка формувалася на основі положень трудового законодавства, прийнятого ще в 1971 році. Саме за рахунок своєї право-тлумачної практики Касаційний цивільний суд по суті розширив горизонт змістовно-правової суті норми права, охоплюючи різні нюанси, які виникають у трудових правовідносинах по застосуванню ч. 3 ст. 38 КЗпП України, вносячи таким чином в пра-

возастосовчу її практику певну долю новизни, «підправляючи» в такий спосіб нечіткість правозастосовчої практики в кожному із наявних випадків. Саме наявність такої новизни у сфері правотлумачного процесу, забезпечує розвиток права, даючи можливість на рівні доктринальних досліджень вивчати суть і зміст такої новизни, можливості її застосування до аналогічних спірних відносин в майбутньому. Таким чином відбувається не лише синтез теорії і практики, але і формується єдина правозастосовча практика на рівні цивільного судочинства.

Під правотворчим процесом, який формує суд в межах процесуальної форми судових процесів, розуміється зміст тих суспільних відносин, які набули спірного характеру, але на рівні юридичного регулювання вони або загалі не мають свого регулювання, або норма права є настільки неповною, що її зміст неможливо тлумачити по відношенню до конкретного предмету спору. Для подолання таких законодавчих прогалин суд вимушений вдаватись до судової правотворчості і формувати нову правову норму, зміст якої узгоджувався б із суспільними цінностями, моральними принципами та не суперечив би загальним засадам законодавства і з цих підстав міг би природно заповнювати ті чи інші законодавчі прогалини.

Таким чином, судова правотворчість, на думку Д. М. Ясинка – це локальна, нелінійна, несистемна категорія, яка має місце лише там і тоді, де неможливе правозастосування норм права у зв'язку з їх відсутністю, неповнотою, спірністю чи суперечливістю [14] і на цій основі неможливо застосувати правові аналогії. Що ж розуміється під поняттям «відсутності»

норм права і з цих підстав – неможливості щодо прямого правозастосування правових положень з метою юридичної кваліфікації спірних відносин? Значення слова «відсутність» вказує на те, що в тому чи іншому місці закону, кодексу, параграфі чи розділі, відсутнє те чи інше правове регулювання спірних відносин і з цих підстав виник простір (законодавча прогалина, щілина, пусте місце), подолання якої сьогодні покладається на суд, оскільки сторони не можуть чекати, коли законодавець зверне увагу на наявність такої правової неузгодженості, усунення якої буде потребувати місяців, а то і років.

Під поняттям «неповноти» норм права розуміється наявність певної норми права, в якій з підстав термінологічного чи стилістичного характеру не повністю закріплені істотні умови, які б давали можливість до найбільш точного урегулювання спірних відносин.

Висновки. Судова правотворчість в тій чи іншій мірі має місце як в право тлумачному процесі щодо окремих норм права, так і сфері застосування правових аналогій. Разом з тим основний напрямок судової правотворчості, пов'язаний із «законодавчими прогалинами». Під поняттям «законодавчих прогалин» розуміється той проміжок, який об'єктивно виник між окремими нормами права, і не є урегульованим правом. Якщо саме у такий проміжок «попали» спірні відносини, то у суду по суті виникає обов'язок щодо судової правотворчості з метою належного правового регулювання спірних відносин. Таким чином судова правотворчість дає можливість долати законодавчі прогалини, створюючи режим правової визначеності спірних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов С.Н. Советский гражданский процесс М.: Госюриздание 1952. с.20
2. Виступ голови Верховного Суду В. Данішевської з доповіддю: «Практика Великої Палати Верховного Суду: вплив на судову систему: Правові позиції Верховного Суду та стандарти Ради Європи : Матер. між-нар. онлайн конф. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Praktika_VPVS_vustyp.pdf
3. Гражданский процессуальный кодекс УРСР. Киев, 1963. 205 с.
4. Мартиненко О. Прагматичний механізм судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*, 2009. Вип. 56. Т. 1. С. 11–15.
5. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 21 січня 2019 року у справі № 537/2346/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79412866> (дата звернення: 10.12.2021).
6. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 05 лютого 2020 року у справі № 569/249/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87485111> (дата звернення: 10.12.2021).
7. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 22 квітня 2020 року у справі № 199/8766/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88951904> (дата звернення: 10.12.2021).
8. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : навч. посіб. Львів: Край, 2007. С. 153.
9. Соборное уложение 1649 года. Текст, комментарии, подготовка текста Л. Ивиной. Ленинград: Наука, 1987. С. 31.
10. Тодика Ю. М. Способи тлумачення Конституції і законів Конституційним Судом. *Вісник академії правових наук України*. 2001. № 2(25). С. 51–59.

11. Устав гражданского судопроизводства. Москва: Наука, 1982. 904 с.
 12. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2004. № 40-41, 42, ст. 492.
 13. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Реферат. Київ, 2007. 640 с.
 14. Ясинок Д. М. Уніфікація процесуального законодавства у сфері судової правотворчості та її меж. Київський часопис права. 2022. № 1.

Тимченко Г.П., Котвяковський Ю.О. МІСЦЕ ПРАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСІВ В ПОНЯТТІ «ЗАКОНОДАВЧИХ ПРОГАЛИН» ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

У статті розкриваються об'єктивні обставини, які сприяють виникненню законодавчих прогалин як в окремих главах, так і розділах чи інших законодавчих актів і навіть окремих її норм, які проявляються в процесі правозастосовчої практики і які долаються виключно за рахунок судової правотворчості, право на яку сьогодні мають суди всіх рівнів. Таким чином, судова правотворчість є однією із правових гарантій держави щодо захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права при відсутності законодавства, його неповноти, нечіткості чи суперечливості. Даний правовий інструментарій є по суті природним запобіжником, який застосовується судами різних інстанцій у їх правозастосовчій практиці при наявності законодавчих прогалин. З методологічного погляду процес судової правотворчості утворює по суті зміст нової норми права (правової формули, правової позиції), якою урегулюється спірні відносини і на цій основі суд розвиває право. Такий процес має місце тоді, коли наявність «виключної правової проблеми» неможливо подолати лише за рахунок правотлумачної роботи суддів по відношенню до окремої норми права чи застосуванню правових аналогій.

Не дивлячись на те, що процес і має місце в межах горизонту змістовно-правової суті норм права, але він завжди має певні вкраплення правотлумачної новизни, яка закріплюється в подальшому в судових рішеннях. Якби це було не так, то тлумачення норм права відбувалося в однотипно як за своєю формою, так і змістом. Це ж стосується і питань правової новизни, яка має місце при застосуванні правових аналогій.

Автори підкреслюють, що як право тлумачна, так і правотворча діяльність суду може мати місце лише в межах процесуальної форми судових засідань, оскільки за її межами такі процеси не мають ніякого процесуального значення.

Автори розкривають змістовно-правове поняття «законодавчих прогалин», досліджують судову практику з даного питання. При цьому, в роботі підкреслюється, що сьогодні законодавець по суті лише опосередковано презентував можливість і право судів всіх інстанцій створювати право, але лише там, де існує виключна правова проблема. Таким чином, сьогодні судова правотворчість представлена в процесуальному законодавстві у вигляді виключення із правил. Саме статус «виключення із правил» обмежує подальший розвиток інституту судової правотворчості, яка є основою для становлення в Україні прецедентного права.

Ключові слова: судова правотворчість, законодавчі прогалини, виключна правова проблема.

Timchenko G.P., Kotvyakovsky Yu.O. THE PLACE OF LAW-MAKING PROCESSES IN THE CONCEPT OF "LEGISLATIVE GAP" OF CIVIL PROCEDURAL LAW OF UKRAINE

The article reveals the objective circumstances that contribute to the emergence of legislative gaps in some chapters and sections or other legislative acts and even some of its rules, which are manifested in law enforcement practice and which are overcome solely through judicial lawmaking, the right to which today have courts of all levels. Thus, judicial lawmaking is one of the legal guarantees of the state to protect the violated, unrecognized or disputed right in the absence of legislation, its incompleteness, vagueness or inconsistency. This legal tool is essentially a natural safeguard used by courts of various instances in their law enforcement practice in the presence of legislative gaps. From a methodological point of view, the process of judicial lawmaking essentially forms the content of a new rule of law (legal formula, legal position), which regulates disputed relations and on this basis the court develops the law. Such a process takes place when the existence of an "exclusive legal problem" cannot be overcome only through the rightful interpretation of judges in relation to a particular rule of law or the use of legal analogies.

Despite the fact that the process takes place within the horizon of the substantive and legal essence of the rule of law, but it always has some patches of legal interpretation, which is enshrined in the future in court decisions. If this were not the case, the interpretation of the law was the same in its form and content. The same applies to issues of legal novelty, which takes place in the application of legal analogies.

The authors emphasize that both the law of interpretation and law-making activity of the court can take place only within the procedural form of court hearings, because outside it such processes have no procedural significance. In addition, the actors believe that overcoming legislative gaps through judicial lawmaking is essentially the duty of the court, as the court remains the last insurance regulator of the legislator, who did not manage or failed to eliminate these problems at the legislative level by clarifying the content of law or their additions, changes or cancellations.

The authors reveal the substantive and legal concept of "legislative gaps", explore the case law on this issue. At the same time, the paper emphasizes that today the legislator, in fact, only indirectly presented the possibility and right of courts of all instances to create law, but only where there is an exclusive legal problem. Thus, today judicial lawmaking is represented in procedural law as an exception to the rules. It is the status of "exception to the rules" that limits the further development of the institution of judicial lawmaking, which is the basis for the establishment of case law in Ukraine.

The paper concludes that the law-making process takes place when the court understands that by interpreting certain words or phrases with the disclosure of their philological and legal essence or the use of legal analogies can not do, because the disputed relationship due to the novelty of public relations, unregulated norms of law or norms of law are characterized by their incompleteness that it is impossible to settle disputed relations in accordance with their content.

Key words: judicial law-making, legislative gaps, exclusive legal problem.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Болбот В.В.,

аспірантка

Сумського національного аграрного університету

УДК [316.48+347.965.42]:221.7 (510)
DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.6>

**ОБОВ'ЯЗКОВЕ ПРОФІЛАКТИЧНЕ ЩЕПЛЕННЯ
ЯК ФАКТОР ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ**

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В представленій статті досліджується обов'язкове профілактичне щеплення проти гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 як фактор обмеження права на працю. В 2020 році Україна стикнулася з таким явищем як пандемія через стрімке поширення вірусу COVID-19. Було прийнято ряд нормативно-правових актів, що регламентують матеріальні та процесуальні складові реалізації права людей в цих умовах. Нагадаємо, на початку, відповідно до Наказу Міністерства охорони здоров'я (далі-МОЗ) № 3018, проведення профілактичного щеплення проходило на добровільній основі. Пізніше, Наказом МОЗ від 04.10.2021 року за № 2153 було затверджено перелік професій, виробництв та організацій, представники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням проти гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Вищезазначені накази протирічать один одному, що спровокувало дискусії, та, навіть, протести серед населення. У роботодавців виникла необхідність реагування на фактор обов'язковості профілактичного щеплення щодо окремих категорій працівників, їх відмову від вакцинації. Як вбачаємо з вищевикладеного, зміни в законодавстві України з метою реагування на поширення COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, спровокувало необхідність більш детально дослідити національне законодавство, нормативно-правові акти матеріального і процесуального права, національну судову практику та практику Європейського Суду з Прав Людини (далі ЄСПЛ).

Формулювання мети та завдань дослідження. Метою даної публікації є дослідження обмеження права на працю, в наслідок обов'яз-

кового профілактичного щеплення проти гострої респіраторної хвороби COVID-19. *Завданнями* представленого дослідження постають наступні: дослідити нормативно правові акти щодо проведення обов'язкового профілактичного щеплення проти гострої респіраторної хвороби COVID-19; дослідити національну судову практику з цього приводу та практику ЄСПЛ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зазначити, що тема даного дослідження є новою але суттєвий вклад у дослідження трудових відносин внесли такі вітчизняні та зарубіжні науковці: В.Я. Буряк, Н.Б. Болотіна, С.Х. Барегамян, В.С. Венедіктов, В.В. Жернаков, О.О. Зайцева, С.І. Запара, Н.Л. Лук'янова, В. І. Прокопенко, П.Д. Пилипенко, Ж.М. Пустовіт, В.В. Хромей, І.І. Яцкевич, та інші. Поряд із цим, питання залишається доволі дискусійним, що потребує наукового аналізу та висловлювання «свіжих» авторських позицій.

Виклад основного матеріалу. Трудова зайнятість людини є найголовнішим правом людини у сфері праці. Дане право відображається в можливості вільно обирати професію, рід занять тощо. Дане право закріплено в статті 43 Конституції України [1]. Схоже положення міститься в частині 1 статті 2 Кодексу законів про працю України (далі-КЗпП), а саме, право громадян України на працю, - тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, - включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою [2].

Парламентська Асамблея Ради Європи закликає держави-члени Європейського Союзу утримуватися від дискримінації громадян у зв'язку з тим, що він/вона не був вакцинований, через можливі ризики для здоров'я або не бажає

вакцинуватися, забезпечити, щоб громадяни були проінформовані про те, що вакцинація не є обов'язковою і що ніхто не зазнає політичного, соціального чи іншого тиску щодо необхідності проведення вакцинації, якщо вони цього не хочуть; використовувати свідоцтва про вакцинацію виключно за призначенням для моніторингу ефективності вакцини [3]. Виникає запитання, чи можна обов'язковість щеплення із настанням негативних наслідків у разі відмови від процедури вважати дискримінацією? Загальновідомо, що право на працю є одним із фундаментальних прав людини, яке має гарантувати та підтримувати держава. Статтею 2¹ КЗпП забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників зокрема від стану здоров'я [2]. Стаття 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» визначає дискримінацію, як ситуацію, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом [4]. Таким чином в Україні заборонені будь-які форми дискримінації.

Розглянемо нормативно-правові акти, які регламентують порядок проведення обов'язкового профілактичного щеплення проти гострої респіраторної хвороби COVID-19. Передусім, привертає увагу, Наказ МОЗ України від 24.12.2020 № 3018 «Про затвердження Дорожньої карти з впровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинації у відповідь на пандемію COVID-19 в Україні у 2021 - 2022 роках» зазначає що вакцинація є добровільною для усіх [5]. Таким чином, МОЗ діє в межах дотримання принципу добровільності та не дискримінації. Пізніше, ситуація докорінно змінюється.

З 8 листопада 2021 року діє Наказ МОЗ України від 04.10.2021 №2 153, яким затверджено перелік професій, виробництв та організацій, представники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням [6], крім працівників, які мають протипоказання до щеплень, що зазначені в переліку медичних протипоказань та застережень до проведення профілактичних щеплень, затвердженого Наказом МОЗ України від 16.09.2011 № 595 [7]. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р.

№ 1096 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 року з № 1236» містить пункт 41⁶, яким передбачається, що «керівникам державних органів (державної служби), керівникам підприємств, установ та організацій забезпечити: ...відсторонення від роботи (виконання робіт) працівників та державних службовців, обов'язковість профілактичних щеплень проти COVID-19 яких визначена переліком та які відмовляються або ухиляються від проведення таких обов'язкових профілактичних щеплень проти COVID-19» [8]. Таким чином, Кабінет Міністрів України радикально змінює ситуацію, зобов'язуючи керівників окремих підприємств, установ, організацій здійснювати відсторонення працівників, що фактично є обмеженням права на працю.

Міністерство охорони здоров'я робить акцент на статтю 29 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», відповідно до якого, Кабінету Міністрів України надано право встановлення карантину, зазначаються обставини, що призвели до цього, визначаються межі території карантину, затверджуються необхідні профілактичні, протиепідемічні та інші заходи, їх виконавці та терміни проведення, встановлюються тимчасові обмеження прав фізичних і юридичних осіб та додаткові обов'язки, що покладаються на них, підстави та порядок обов'язкової самоізоляції [9].

Іншу позицію займає Міністерство економіки України. Так, Міністерство економіки України 20.08.2021 року надало лист-роз'яснення щодо правомірності застосування роботодавцем до працівника заходів примусу та/або дисциплінарного стягнення за відмову вакцинуватися від коронавірусної хвороби COVID-19 в якому чітко зазначають, що не вбачається правових підстав у роботодавця примушувати працівників вакцинуватися від коронавірусної хвороби COVID-19 та/або притягнути їх до дисциплінарної відповідальності за відмову вакцинуватися від цієї хвороби [10].

Як бачимо з вищевикладеного, не дивлячись на суперечність наведених актів, виникли правові підстави для роботодавців здійснювати дії щодо обмеження окремих категорій працівників у праві на працю, адже для таких працівників вакцинація набула обов'язкового характеру. Якщо працівник відмовляється від вакцинації, роботодавець зобов'язаний його відсторонити від роботи, крім працівників, які мають протипоказання вакцинації.

Розглянемо судову практику, щодо відсторонення працівника від роботи за відмову вакцинуватися від коронавірусної хвороби COVID-19.

Конституційний Суд України (далі-КСУ) по справі за №1-14/2020(230/20) зазначив, що згідно статті 64 Конституції України, права і свобод людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України; в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [11].

Враховуючи вищевикладене, відповідно до положень основного закону України, роз'ясненню КСУ, існує положення щодо можливості встановлення обмежень прав і свобод людини у виключному порядку.

Звернемося до рішення Іллічівського міського суду Одеської області від 20 грудня 2021 року № 501/4438/21 в якому зазначено, що постанова КМУ видана з порушеннями процедури, оскільки в такому випадку будуть нівельовані норми верховенства права і буде порушений правопорядок. Відповідно до статті 29 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» карантин встановлюється і відміняється Кабінетом Міністрів України [9]. Стаття 40 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» передбачає повноваження головного державного санітарного лікаря України, який у разі введення в Україні чи в окремих її місцевостях режиму надзвичайного стану вносить центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, обґрунтоване подання для прийняття рішення щодо звернення до Кабінету Міністрів України [12, 13].

Відтак, законною і такою, що не суперечить Конституції України є наступна процедура введення в Україні карантину. Президент видає Указ про введення надзвичайного стану. Верховна Рада затверджує цей Указ. Указ набирає чинності. Головний санітарний лікар подає в Міністерство охорони здоров'я України подання щодо звернення до Кабінету Міністрів України з пропозицією про встановлення карантину. Міністерство охорони здоров'я України порушує перед Кабінетом Міністрів України питання про встановлення карантину. Кабінет Міністрів України встановлює карантин. Карантин набуває чинності. При цьому, всі чотири дії є обов'язковими і хронологічними. Тобто, до виконання першої та другої дії, четверта від-

бутися не може [12]. Суд дійшов висновку, що Постанова КМУ від 20 жовтня 2021 р № 1096 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 року з № 1236, Наказ МОЗ України від 04.10.2021 № 2153 «Про затвердження Переліку професій, виробництв та організацій, представники яких підлягають обов'язковій профілактичним щепленням» є незаконні і не підлягають виконанню [12].

Окрім наведеного, Постановою Верховного Суду у справі 01 квітня 2020 року № 761/12073/18 роз'яснюється правила та особливості відсторонення працівника від роботи а саме: це призупинення виконання ним своїх трудових обов'язків за рішенням уповноважених на це компетентних органів з підстав, передбачених законодавством, що, як правило, відбувається з одночасним припиненням виплати йому заробітної плати [14]. Стаття 46 КЗпП відсторонення від роботи працівників від роботи власником або уповноваженим ним органом допускається у разі: появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння; відмови або ухилення від обов'язкових медичних оглядів, навчання, інструктажу і перевірки знань з охорони праці та протипожежної охорони; в інших випадках, передбачених законодавством. Виникає запитання чи можна вважати іншими випадками зміст Наказу МОЗ України своїм наказом від 04.10.2021 № 2153 яким було затверджено перелік професій, виробництв та організацій, представники яких підлягають обов'язковому профілактичному щепленню [5]. Таким чином, українською судовою практикою наголошено на необхідності дотримуватись процедур, пов'язаних із оголошенням надзвичайного стану та особливостях відсторонення працівника від роботи.

В Україні, право на працю забезпечується Конституцією України, КЗпП, відповідно до яких, будь-яке пряме або непряме обмеження прав не допускається. Стаття 22 КЗпП практично дублює це положення Конституції України. Окрім того, стаття 5⁻¹ КЗпП передбачає гарантії забезпечення прав громадян на працю, а також додатковий захист від незаконного звільнення [2]. Зазначена позиція підтримується у міжнародних договорах. Зокрема це положення дублюється у статті 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права передбачає, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право на працю [15].

Стаття 23 Загальної декларації прав людини наголошує, що кожна людина має право на

працю, на вільний вибір роботи, на справедливі та сприятливі умови праці та на захист від безробіття [16].

Варто зазначити, що МОЗ приймаючи рішення стосовно, впровадження в Україні обов'язкової вакцинації від коронавірусної хвороби COVID-19, посилається на рішення Європейського суду з прав людини (далі-ЄСПЛ), в якому зазначалося, що обов'язкова вакцинація є законною і може бути необхідною в демократичних суспільствах [17].

Щодо самого рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вавржичка та інші проти Чеської Республіки» (заява № 47621/13 і 5 інших) на яке посилається МОЗ, у рішенні зазначалося, що справа стосувалася виключно «стандартної і планової вакцинації дітей від хвороб, які добре відомі медичній науці». У Чехії обов'язкова вакцинація дітей від 9 хвороб, включаючи дифтерію, коклюш, правець, поліомієліт, гепатит В, кір і краснуху, щодо вакцинації від COVID-19 в рішенні не йшлося [18].

Але ЄСПЛ наголошує на тому, що обов'язок вакцинації стосується тих хвороб, проти яких вакцинація вважається науковою спільнотою ефективною та безпечною. І безпека використуваних вакцин залишається під постійним контролем компетентних органів [19]. Очевидно, що саме держава, в особі спеціальних медичних органів наділена такими повноваженнями, щодо контролю ефективності та безпеки процесу щеплення.

З іншого боку, аналіз питання в контексті практики ЄСПЛ має бути здійснений передусім із урахуванням ключових принципів, які наскрізно пронизують Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод і всі протоколи до неї. Перш за все мова йде про принцип *законності*, що передбачає можливість втручання у права людини на підставі закону і в порядку визначеному національним законодавством. Звісно, Європейський Суд розуміє цей принцип значно ширше, ніж в національне право, де закон - це акт, який наділений вищою юридичною силою на протипагу іншим підзаконним актам. Але, для того, щоб подібне втручання було законним, недостатнім є наявність закону, на підставі якого воно здійснюється, а й існує необхідність відповідності цього закону певним вимогам, якими виступають доступність, чіткість та передбачуваність.

Очевидно, що обмеження права на працю повинні бути пропорційними небезпеці явищ, у зв'язку з якими ці обмеження встановлюються.

Принцип *пропорційності* визнається загальним принципом права Європейського Союзу і, хоча у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, на відміну від права ЄС, прямо не закріплений, він є одним із найважливіших принципів, який, мабуть, найбільш часто застосовується у практиці ЄСПЛ. Слід врахувати, що відсторонення від роботи у зв'язку із небажанням, наприклад, працівника закладу освіти зробити щеплення порушує не лише права цієї особи, а й впливає на освітній процес, доступ до знань учнів тощо. На нашу думку, важливо встановити, наскільки це рішення загрожує законним правам та інтересам різних осіб.

Не менш важливим є необхідність дотримання *принципу юридичної визначеності* як є одного із суттєвих елементів принципу верховенства права, дотримання вимог «якості закону». Зокрема, «при оцінці чіткості законодавчих актів має існувати розумний підхід, оскільки загальне формулювання *actus reus* таких правопорушень є питанням об'єктивної необхідності» [20]. В іншому випадку, закон не набуватиме характеру «всебічності», що вимагатиме періодичного його перегляду, внесення змін тощо. Застосування «розумного підходу» в даному питанні передбачає серед іншого запровадження чіткої процедури, що дозволяє особам, на яких поширюється дія нормативного акту своєчасно відреагувати, наприклад, знайти нову роботу або здійснити заміну вчителя тощо. Послідовність дій, що мають обмежувальний характер, їх динаміка від менш несприятливих наслідків до більш рішучих, що супроводжується постійною просвітницькою діяльністю, здатна кардинально змінити ситуацію. Адже не має сумнівів у необхідності проведення щеплень, які пройшли всі етапи апробації, супроводжуються науковими обґрунтуваннями та здатні запобігти настанню більш тяжких наслідків. Варто зазначити, що вакцини проти COVID-19, є відносно новими, та не ще пройшли довгострокових клінічних випробувань, щодо ефективного та безпечного застосування. Тому використовувати вакцини проти COVID-19 як безпечні та ефективні лікарський засоби до кінця не відомі.

В статті 28 Конституції України зазначається, що жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям [1]. Це положення співставне із змістом статті 42 Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», що передбачає можливість будь якого медичного втручання

лише в тому разі, коли воно не може завдати шкоди здоров'ю пацієнта. Також в статті 43 вище вказаного Закону зазначається, що згода інформованого відповідно до статті 39 цих Основ пацієнта необхідна для застосування методів діагностики, профілактики та лікування [21].

Відповідно до статті 27 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» визначені обов'язкові види щеплень (профілактичні щеплення з метою запобігання захворюванням на туберкульоз, поліомієліт, дифтерію, кашлюк, правець та кір) [13].

Стаття 5 Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини визначає, що будь-яке втручання у сферу здоров'я може здійснюватися тільки після добровільної та свідомої згоди на нього відповідної особи. Такій особі заздалегідь надається відповідна інформація про мету і характер втручання, а також про його наслідки та ризики [22].

Стаття 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначає, що кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів [23]. Вищенаведене обумовлює наступні висновки.

Висновки. Встановлення обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод є можливим, але має здійснюватися у чіткій процедурі, в порядку, передбаченому законодавством України із дотриманням принципів права. Порушення такого порядку є неприпустимим. Будь-які обмеження мають здійснюватися відповідно до вимог чинного законодавства України, при цьому максимально мають бути враховані негативні наслідки, до яких ці обмеження можуть призвести. Держава, володіючи арсеналом інструментів, використовуючи примус як крайній засіб, не повинна нехтувати іншими засобами, що заохочують до правомірної поведінки, роз'яснюють населенню потенційні загрози від настання негативних наслідків. На наше переконання, в сукупності, дотримання матеріальних та процесуальних норм права, послідовність, чіткість дій, передбачуваність наслідків здатні відновити довіру в суспільстві до владних дій та уникнути порушень права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості

Верховної Ради України. 1996. No 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%20%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.10.2021).

2. Кодекс законів про працю України: Закон Верховної Ради УРСР від 10 грудня 1971 р № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*.1971 додаток до № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 11.10.2021).

3. ЦК Профспілки працівників освіти і науки України/ ПАРЕ: в демократичному суспільстві імунізація має бути доступною, але не примусовою URL: <https://pon.org.ua/novyny/9005-parye-v-demokratychnomu-suspilstvi-imunizaciia-maie-butyu-dostupnou-ale-neprymusovou.html>(дата звернення: 11.10.2021).

4. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 13 травня 2014 р № 1263-VII /*Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 11.10. 2021).

5. Про затвердження Дорожньої карти з впровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинації у відповідь на пандемію COVID-19 в Україні у 2021-2022 роках: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 24 грудня 2020 р. № 3018 URL:<https://ips.ligazakon.net/document/MOZ32580> (дата звернення: 11.10.2021).

6. Про затвердження Переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 04 жовтня 2021р. № 2153 URL:<https://ips.ligazakon.net/document/re36928?an=25> (дата звернення: 11. 10.2021).

7. Перелік медичних протипоказань та застережень до проведення профілактичних щеплень затвердженого Наказом: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 16 вересня 2011 р. №595 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1161-11#top> (дата звернення: 11.10.2021).

8. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 року за № 1236 від 20.10.2021 року за №1096: Постанова Кабінету Міністрів України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1096-2021-p#Text> (дата звернення: 11.10.2021).

9. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 05 червня 2003 р. № 913-IV /*Верховна Рада України*. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#top> (дата звернення: 28.01.2022).

10. Лист-роз'яснення щодо неправомірності застосування роботодавцем до працівника заходів примусу та/або дисциплінарного стягнення за відмову вакцинуватися від коронавірусної хвороби COVID-19

Міністерство економіки України 20.08.2021 року URL: [=L1stroziasnenniaSchodoNpravomirnostiZastosuvanniaRobotodavtse mDoPratsivnikaZakhodivPrimusuTaboDistiplinarnogoStiagnenniaZaVid movuVaktsinuvatis iaVidKoronavirusnoiKhvorobiCovid19](https://l1stroziasnenniaSchodoNpravomirnostiZastosuvanniaRobotodavtse mDoPratsivnikaZakhodivPrimusuTaboDistiplinarnogoStiagnenniaZaVid movuVaktsinuvatis iaVidKoronavirusnoiKhvorobiCovid19) (дата звернення: 28.01.2022).

11. Рішення Конституційного Суду України від 28 серпня 2020 року N 10-p/2020 Справа N1-14/2020(230/20) URL:https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_p_2020.pdf (дата звернення: 11.10.2021).

12. Рішення Іллічівського міського суду Одеської області від 20 грудня 2021 року № 501/4438/21

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102274193> (дата звернення: 28.01.2022).

13 Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4005-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> (дата звернення: 11.10.2021).

14. Постановою Верховного суду України у справі 01 квітня 2020 року №761/12073/18 URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/88833746> (дата звернення: 28.01.2022).

15. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII від 19 жовтня 1973 База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 11.10.2021).

16. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. // База даних «Законодавство України». URL: http://kr-admin.gov.ua/mol/molo_d/2.pdf (дата звернення: 11.10.2021).

17. Заленцов О. Дроздова О. Обов'язкова вакцинація для освітан і держслужбовців: про що насправді говорить практика ЄСПЛ/ ECHR: Ukrainian Aspect/ URL: <https://www.echr.com.ua/obovyazkova-vakcinaciya-dlya-osvityan-i-derzhsluzhbovciv-pro-shho-naspravdi-govorit-praktika-yespl/> (дата звернення: 28.01.2022).

18. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вавржичка та інші проти Чеської Респуб-

ліки» (заява № 47621/13 і 5 інших) URL: <https://www.echr.com.ua/obovyazkovist-shheplennya-ditini-mozhe-rozglyada-tisya-yak-neobxidna-u-demokratichnomu-suspilstvi/> (дата звернення: 28.01.2022).

19. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вавржичка та інші проти Чеської Республіки» (заява №47621/13 і 5 інших) URL: <https://www.echr.com.ua/obovyazkova-vakcinaciya-dlya-osvityan-i-derzhsluzhbovciv-pro-shho-naspravdi-govorit-praktika-yespl/> (дата звернення: 28.01.2022).

20. Принципи юридичної визначеності: Практика ЄСПЛ / Українське право/ URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/tuyrshchyt-yuueyrsly-vyirayersfkhk-tuankhynazhfto/ (дата звернення: 03.02.2022).

21. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2802-ХІІ URL: (дата звернення: 11.10.2021)

22. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину Ов'єдо, 4 квітня 1997 року База даних «Законодавство України». URL: (дата звернення: 11.10.2021).

23. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенцію ратифіковано Законом №475/97-ВР від 17 липня 1997 року База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 11.10.2021).

Болбот В.В. ОБОВ'ЯЗКОВЕ ПРОФІЛАКТИЧНЕ ЩЕПЛЕННЯ ЯК ФАКТОР ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ

У статті здійснюється аналіз права на працю в умовах обов'язкового профілактичного щеплення.

Встановлено, що Постанова Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р № 1096 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 року за №1236», була прийнята з порушенням процедури, механізму введення в Україні карантину, тобто відповідно до вимог чинного законодавства України карантин не ведено. При встановленні обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод, було не дотримано правової позиції Конституційного Суду України, який наголошує, що таке обмеження є можливим у випадках передбачених Конституцією України. Встановлення такого обмеження підзаконним актом суперечить Конституції України.

Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 04.10.2021 № 2153 «Про затвердження Переліку професій, виробництв та організацій, представники яких підлягають обов'язковій профілактичним щепленням» обмежує доступ працівника, щодо реалізації свого права на працю та суперечить Конституції України, Кодексу законів про працю в Україні, в яких закладено принцип не дискримінації, реалізації свого права на працю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Україна обрала шлях європейської інтеграції, тим самим обрала європейські цінності, принципи законодавства. Парламентська Асамблея Ради Європи закликає держави-члени Європейського Союзу утримуватися від дискримінації громадян у зв'язку з тим, що він/вона не був вакцинований, через можливі ризики для здоров'я або не бажає вакцинуватися, забезпечити, щоб громадяни були проінформовані про те, що вакцинація не є обов'язковою і що ніхто не зазнає політичного, соціального чи іншого тиску щодо необхідності проведення вакцинації, якщо вони цього не хочуть; використовувати свідоцтва про вакцинацію виключно за призначенням для моніторингу ефективності вакцини

Слід зазначити, що в Законі України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» зазначений перелік обов'язкових щеплень (туберкульоз, поліомієліт, дифтерію, кашлюк, правець та кір), а щеплення проти COVID-19 до переліку в вище зазначеному Закону не відноситься. З огляду на вище наведене, факт відсутності профілактичного щеплення не може бути підставою для відсторонення від роботи.

Встановлення обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод є можливим, але має здійснюватися у чіткій процедурі, в порядку, передбаченому законодавством України із дотриманням принципів права. Порушення такого порядку є неприпустимим. Будь-які обмеження мають здійснюватися відповідно до вимог чинного законодавства України, при цьому максимально мають бути враховані негативні наслідки, до яких ці обмеження можуть призвести. Держава, володіючи арсеналом інструментів, використовуючи примус як крайній засіб, не повинна нехтувати іншими засобами, що заохочують до правомірної поведінки, роз'яснюють

населенню потенційні загрози від настання негативних наслідків. На наше переконання, в сукупності, дотримання матеріальних та процесуальних норм права, послідовність, чіткість дій, передбачуваність наслідків здатні відновити довіру в суспільстві до владних дій та уникнути порушень права.

Ключові слова: право на працю, відсторонення від роботи, обов'язкове профілактичне щеплення, обмеження доступу до роботи.

Bolbot V.V. MANDATORY PREVENTIVE VACCINATION AS A FACTOR RESTRICTING THE RIGHT TO WORK

The article analyzes the right to work in the conditions of compulsory preventive vaccination.

It is established that the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 20, 2021 № 1096 "On Amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 09.12.2020 of №1236" was adopted in violation of the procedure, mechanism of quarantine in Ukraine, ie in accordance with current requirements Ukrainian legislation does not quarantine. When imposing restrictions on the exercise of constitutional rights and freedoms, the legal position was not observed Of the Constitutional Court of Ukraine, which emphasizes that such a restriction is possible in cases provided by the Constitution of Ukraine. Establishing such a restriction by a bylaw is contrary to the Constitution of Ukraine.

Order of the Ministry of Health of Ukraine dated 04.10.2021 № 2153 "On approval of the List of professions, industries and organizations whose representatives are subject to mandatory preventive vaccinations" restricts the employee's access to exercise their right to work and contradicts The Constitution of Ukraine, the Code of Labor Laws in Ukraine, which enshrines the principle of non-discrimination, the exercise of his right to work, which he freely chooses or freely agrees to.

Ukraine has chosen the path of European integration, thus choosing European values, principles of legislation. The Parliamentary Assembly of the Council of Europe calls on the Member States of the European Union to refrain from discriminating against citizens on the grounds that he / she has not been vaccinated, because potential health risks or unwillingness to be vaccinated, ensure that citizens are informed that vaccination is not mandatory and that no one is under political, social or other pressure to vaccinate if they do not wish to be vaccinated; use vaccination certificates only for their intended purpose to monitor the effectiveness of the vaccine.

It should be noted that the Law of Ukraine "On Ensuring Sanitary and Epidemic Welfare" contains a list of mandatory vaccinations (tuberculosis, polio, diphtheria, pertussis, tetanus and measles), and vaccination against COVID-19 is not included in the list in the above Law. . Given the above, the fact of lack of preventive vaccination can not be grounds for dismissal.

Restrictions on the exercise of constitutional rights and freedoms are possible, but must be carried out in a clear procedure, in the manner prescribed by the legislation of Ukraine in compliance with the principles of law. Violation of this order is unacceptable. Any restrictions must be implemented in accordance with the requirements of current legislation of Ukraine, while taking into account the negative consequences that these restrictions may lead to. The state, having an arsenal of tools, using coercion as a last resort, should not neglect other means that encourage lawful behavior, explain to the public the potential threats of negative consequences. In our opinion, together, compliance with substantive and procedural rules of law, consistency, clarity of action, predictability of consequences can restore public confidence in government action and avoid violations of the law.

Key words: right to work, dismissal, compulsory vaccination, restriction of access to work.

УДК 349.2:331.32

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.7>

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНИХ ВІДПУСТОК: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Вступ. Зміни у національному трудовому законодавстві повинні ґрунтуватися на комплексному науковому підході з урахуванням досягнень вітчизняної науки та практики, а також позитивного міжнародного та зарубіжного досвіду. Сьогодні це є важливою аксіомою в удосконаленні правового регулювання соціальних відпусток, як фактору захисту соціально-економічних прав працівників та більш ефективного поєднання виконання сімейних обов'язків з трудовою функцією. Порівняльна характеристика міжнародного та зарубіжного досвіду з надання соціальних відпусток дозволяє зблизити національне законодавство зі світовою практикою.

Проблеми правового регулювання соціальних відпусток були предметом дослідження Л.П. Гаращенка, С.Ф. Гуцу в межах більш ширших дисертаційних досліджень присвячених відпусткам в загальному контексті. Дисертаційне дослідження А.С. Бочарникової, яке стосувалося соціальних відпусток, було спрямоване в цілому на теоретично-правові засади їх існування, тобто в роботі було розглянуто: історія та генезис розвитку, завдання, принципи та функції соціальних відпусток. Окремі аспекти соціальних відпусток знаходили своє відображення в наукових працях інших вчених-правників, а тому вони мають відповідну наукову цінність, проте сучасні тенденції розвитку держави та суспільства вимагають вироблення якісно нових підходів для регулювання трудових і тісно з ними пов'язаних відносин в тому числі і соціальних відпусток. Дослідження міжнародного та зарубіжного досвіду в аспекті правового регулювання соціальних відпусток має важливе наукове та практичне значення для вдосконалення національного законодавства та зближення його до законодавства країн Європейського Союзу.

Метою дослідження є здійснення порівняльного аналізу соціальних відпусток на основі національного та міжнародного досвіду. Завданнями публікації постали аналіз конвенцій та рекомендацій Міжнародної Організації

праці, а також нормативним актам Європейського Союзу з цього напрямку та праць українських та зарубіжних вчених.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах розвитку держави та суспільства правове регулювання соціальних відпусток в Україні пов'язане зі збалансуванням ряду міжнародних стандартів, європейських нормативних вимог та національних правових норм в яких визначені керівні засади регулювання трудових і тісно пов'язаних з ними відносин. Це визначається особливостями людського соціуму, який знаходиться у постійних динамічних та еволюційних процесах та потребує вироблення на міжнародному рівні єдиних стандартів, особливо це стосується сфери праці. Ключове місце серед міжнародних стандартів у сфері праці, безперечно, належить актам Міжнародної організації праці (далі – МОП).

Конституція України у ст. 9 визнала діючі міжнародні договори, дозвіл на обов'язковість реалізації яких надано Верховною Радою України, частиною національного законодавства [1]. Треба зазначити, що в конвенціях МОП термін «соціальні відпустки» не застосовується як і не використовується системний підхід до характеристики соціальних відпусток. Незважаючи на наведену обставину питання материнства та батьківства у сфері праці знаходять відображення в багатьох міжнародних стандартах наведеної організації. Звертаючись до особливостей регулювання соціальних відпусток за європейським трудовим правом доречно зазначити, що на сьогодні в Європі склалися дві моделі закріплення основних трудових прав. Одна – в рамках Ради Європи, що знайшла відбиття в Європейській конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (1950 р.) та Європейській соціальній партії (1961 р.), друга – в законодавстві Європейського Союзу. При цьому друга модель значною мірою схильна до впливу першої як більш класичної [2, с. 89]. При цьому, положення актів Ради Європи в питаннях реалізації соціальних відпусток є більш загальними,

порівняно з законодавством Європейського Союзу (далі – ЄС), яке приділяє ним значно більше уваги.

Нині ЄС являє собою одне з більш динамічних суспільних явищ сучасного світу. Із міжнародної регіональної економічної організації він перетворився у масштабне і найбільш розвинуте міжнародне інтеграційне наднаціональне державоподібне утворення з одним кордоном, єдиним внутрішнім ринком, єдиним громадянством, системою органів законодавчої, виконавчої, судової та контрольної влади, власною «конституцією», детально розробленим законодавством, обов'язковим для держав-членів. Своєрідність трудового права ЄС полягає у тому, що воно регулює не всі, а найбільш важливі суспільні відносини у сфері праці на європейському рівні. Воно виступає зразком для правових систем країн-членів. Особливістю трудового права ЄС є ще й те, що в ньому втілений правовий досвід усіх країн-членів [3, с.3]. При цьому, використання досвіду МОП, орієнтування на її вимоги стосовно впорядкування й удосконалення трудового законодавства, співпадають з принциповими основоположними цілями ЄС. Вимоги МОП запроваджуються як шляхом їх імплементації національним законодавством країн-членів ЄС через власні зобов'язання останніх як членів МОП, так і в глобальній загальноєвропейській площині через дієву й широку співпрацю ЄС і МОП з урахуванням принципів, на яких ґрунтується правова система ЄС [4, с. 80]. Тому прикладним інструментом, за допомогою якого можливе пізнання ключових категорій правового регулювання трудових відносин у світі, слід назвати метод порівняльного правознавства, який дозволяє дослідити в тому числі й актуальний та позитивний досвід застосування соціальних відпусток в інших країнах.

Якщо звернутися до Європейської соціальної партії (переглянутої), то в її положеннях містяться окремі норми, присвячені соціальними відпустками. Так, згідно наведеного акту, працюючи жінки у разі материнства мають право на особливий захист, їм забезпечується відпустка на період до і після пологів загальною тривалістю не менше 14 тижнів з оплатою такої відпустки або з виплатою достатньої допомоги по соціальному забезпеченню. Крім того, відповідно до положення Хартії обом батькам забезпечується можливість отримувати в період після відпустки по вагітності та пологах відпустку для догляду за дитиною, тривалість

та умови якої мають визначатися національним законодавством, колективними договорами або практикою [5].

Норми, які зафіксовано в установчих документах ЄС, є так звані первинні норми. Їх специфіка полягає в тому, що вони представляють «закон, що виконується сам», який є обов'язковим для всіх держав, що входять в ЄС. Це означає, що такі норми безпосередньо регулюють трудові відносини в країнах ЄС і не потребують для своєї реалізації прийняття відповідних національних актів. Крім того, «первинні норми» ЄС мають пріоритет по відношенню до національного права країн-членів ЄС. Якщо між правом ЄС та національним правом виникає протиріччя, діє право ЄС. «Вторинне право» ЄС – це правові акти, що видаються органами Союзу відповідно і в межах своїх правотворчих повноважень та на підставі «первинного права». Головними джерелами «вторинного права» ЄС є регламенти, директиви та рекомендації [6, с. 136]. Розкриття соціальних відпусток у нормах вторинного права ЄС відбувається передусім на рівні відповідних директив. Так, питання застосування відпусток у зв'язку з вагітністю та пологами врегульовані у Директиві 92/85/ЄЕС про запровадження заходів щодо заохочення поліпшення безпеки та здоров'я на роботі працівниць, що є вагітними, нещодавно народили або мають дитину що перебуває на грудному вигодовуванні. Відповідно до ст. 8 цієї Директиви держави-члени повинні вжити необхідних заходів для забезпечення того, щоб працівники мали право на безперервний період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю не менше 14 тижнів, наданий до та/або після пологів відповідно до національного законодавства та/або практики. Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами повинна включати обов'язковий період відпустки тривалістю не менше двох тижнів, який надається до та/або після пологів відповідно до національного законодавства та/або практики [7]. Ще одним актом ЄС, присвяченим соціальним відпусткам, є Директива (ЄС) 2019/1158 про баланс роботи та життя батьків та піклувальників та про скасування Директиви Ради 2010/18/ЄС, яку було запроваджено у 2019 році. Ця Директива закріплює мінімальні вимоги, розроблені з метою досягнення рівності між чоловіками та жінками на ринку праці та ставленні на роботі, та полегшує поєднання роботи і сімейного життя працівників, які є батьками або опікунами. З цією метою

Директива визначає індивідуальні права, пов'язані з наданням відпустки для батька (ст. 4), відпустки для догляду за дитиною (ст. 5), відпустки для догляду за членом родини (ст. 6), а також встановлення гнучкого графіку роботи для батьків та піклувальників. Відповідно до Директиви (ЄС) 2019/1158 відпустка для батька надається чоловікам, або одному з партнерів, у зв'язку з народженням дитини тривалістю десять робочих днів. Тривалість такої відпустки не залежить від стажу роботи і надається незалежно від сімейного стану працівника. Директива встановлює, що держави-члени повинні вжити необхідних заходів для забезпечення того, щоб кожен працівник мав індивідуальне право на відпустку для догляду за дитиною тривалістю чотири місяці, яка повинна бути взята до досягнення дитиною певного віку, але не старше восьми років. Двомісячний період відпустки для догляду за дитиною не може бути перенесений. При цьому, має бути встановлений розумний період повідомлення про намір скористатися відпусткою, який повинен враховувати інтереси як працівників так і роботодавців. Директива також вимагає від держав-членів вжити необхідних заходів для забезпечення того, щоб кожен працівник мав право на відпустку для догляду та допомоги рідним або особам, з якими він спільно проживає, якщо останні потребують допомоги або підтримки через серйозні причини медичного характеру. Тривалість цієї відпустки дорівнює п'ять робочих днів на рік та може розподілятися на основі контрольного періоду, відмінного від року, на одну особу, яка потребує догляду чи підтримки, або на кожен конкретний випадок [8]. Директивою (ЄС) 2019/1158 також скасовується Директива Ради 2010/18/ЄС про імплементацію переглянутої Рамкової угоди щодо батьківської відпустки, яка, у свою чергу, замінила Директиву 96/34/ЄС від 1996 року про рамкову угоду про батьківські відпустки. Директива 96/34/ЄС фактично була першим актом ЄС, присвяченим відпусткам для догляду за дитиною. Так, наприклад, вона встановлювала індивідуальне право працюючим чоловікам і жінкам на відпустку для догляду за дитиною у зв'язку з народженням або усиновленням, щоб надати їм можливість піклуватися про цю дитину протягом як мінімум трьох місяців [9]. Директива Ради 2010/18/ЄС, яка ще діятиме до 02 серпня 2022 року, закріплює у своїх положеннях, що відпустка у зв'язку з народженням або усиновленням дитини надається на строк не менше чотирьох місяців і в цілях забез-

печення рівних можливостей та рівного ставлення між чоловіками і жінками, за загальним правилом, повинна надаватися без права передачі іншій особі. Для заохочення більш рівного використання відпустки обома батьками принаймні один з чотирьох місяців повинен бути наданий кожному з батьків без права передачі іншій особі [10].

Як можна побачити, акти ЄС також не закріплюють поняття «соціальна відпустка». Крім того, виходячи з аналізу наведених директив, кожен окремий вид соціальної відпустки розкривається лише в одній загальній статті відповідної директиви. Це вказує на ту обставину, що для законодавства ЄС характерним є лише встановлення певних напрямів правового регулювання соціальних відпусток, які в подальшому знаходять свою деталізацію та розкриття на рівні національних норм окремої держави – члена зазначеного економічного та політичного союзу. Особливістю правового регулювання соціальних відпусток в актах ЄС слід назвати також те, що його ключовою метою є не тільки надання відповідних гарантій соціального характеру працюючим батькам, але й сприяння дотриманню принципу рівних прав та можливостей у сфері праці, що забезпечується шляхом ефективного суміщення трудової діяльності та сімейного життя.

Розглядаючи особливості реалізації соціальних відпусток в зарубіжних країнах також доречно звернути увагу на держави, що входили свого часу до складу колишнього СРСР. Адже в цих країнах була сформована єдина основа формування та розвитку трудового права. Крім того, окремі пострадянські країни вже є членами ЄС, що є досить актуальним для України в контексті євро інтеграційного напрямку розвитку законодавства. Тому, значний науковий інтерес викликає досвід правового регулювання соціальних відпусток в країнах Балтії, під якими зазвичай розуміють Естонію, Латвію та Литву. Ю.Р. Масик з цього приводу зазначає, що вступ України до Європейського Союзу є однією з пріоритетних цілей у зовнішній політиці. Узявши до уваги держави Балтії, з якими в Україні є спільне минуле, побачимо, що їм удалося за дуже короткий термін здолати складнощі перехідного періоду, провести низку реформ в економіці країн, змінити системи управління державою, а також соціальної сфери життя та долучитися до ЄС. Тому аналіз пройденого реформаційного шляху цих трьох країн має вагомий практичний інтерес для України [11, с. 23].

Хотілось би також окремо виділити Республіку Білорусь, адже ця держава, незважаючи на перебування в складі СРСР, як і Україна з 1954 року є членом Міжнародної праці. Особливістю соціальних відпусток в Білорусі слід назвати те, що положення законодавства про працю країни, а саме ч. 2 ст. 150 Трудового Кодексу Республіки Білорусь (далі – ТКРБ), достатньо широко трактує види соціальних відпусток. К.Л. Томашевський та О.А Волк до соціальних відпусток відносять передбачені ТКРБ: відпустки у зв'язку з отриманням освіти (ст.ст. 208, 211, 212, 216, 219); відпустку у зв'язку з катастрофою на Чорнобильській АЕС (ст. 326); короткострокову відпустку без збереження заробітної плати, яку наймодавець зобов'язаний надати працівнику (ст. 189); короткострокову відпустку без збереження заробітної плати по сімейно-побутовим причинам, для роботи над дисертацією, написання підручників та з інших поважних причин за домовленістю сторін (190); відпустку без збереження заробітної плати по ініціативі наймодавця (ст. 191) [12, с. 300].

Підсумовуючи аналіз міжнародного та зарубіжного досвіду правового регулювання соціальних відпусток слід концептуально погодитись із позицією О.П. Рудницької. Вчена доходить висновку, що працівникам із сімейними обов'язками як за законодавством про працю України, так і за трудовим законодавством країн ЄС надаються відпустки різного призначення, а саме: 1. Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами (відпустки матерям – *Maternity leave*). Така відпустка надається до і після пологів та є оплачуваною. 2. Відпустка, що надається батьку дитини (відпустки батькам – *Paternity leave*). Дана відпустка приєднується до відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. 3. Відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею певного віку (*childcare / childrearing leave*). Даний вид відпустки у більшості країн є додатком до відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. 4. Соціальні відпустки особам, що мають дітей (*Paternal leave*). Батьки дитини самостійно визначають хто з подружжя буде використовувати таку відпустку [13, с. 157]. Погоджуючись з наведеною класифікацією, хотілось би ще раз підкреслити, що соціальні відпустки, відображені в актах МОП та ЄС, знаходять своє розкриття також й в національному законодавстві. Зазначена обставина є підтвердженням ґрунтовного ставлення України до своїх міжнародних зобов'язань, як члена Міжнародної організації

праці, а також ще раз акцентує увагу на євроінтеграційному напрямі ведення її внутрішньої політики. З іншого боку, застосування порівняльної характеристики правового регулювання соціальних відпусток дозволяє зрозуміти місце власного національного права серед існуючих інших національних правових систем.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, треба зазначити, що метою соціальних відпусток, як вбачається із аналізу зарубіжного досвіду, є створення сприятливих умов для материнства, догляду за дітьми, задоволення сімейно-побутових проблем та інших соціальних цілей. Законодавство про працю нашої держави порівняно з законодавством окремих, передусім європейських країн, встановлює більш триваліші терміни відпусток у зв'язку з вагітністю та пологами або для догляду за дитиною. Але, при цьому, деякі приклади зарубіжного досвіду, слід розглядати як позитивні для запровадження в Україні. По-перше, для більшості розглянутих країн характерним є застосування обов'язкового періоду післяпологової відпустки, що триває від двох (Великобританія, Польща, Фінляндія) до восьми (Німеччина) тижнів, десяти тижнів, а інколи і до 16 тижнів (Франція). Закріплення в законодавстві України необхідності використання частини післяпологової відпустки в обов'язковому порядку слугувало би достатньо відчутним механізмом сприяння охороні здоров'я матері та новонародженої дитини. По-друге, для трудового права зарубіжних країн характерним є проведення політики сприяння гармонійному використанню відпустки для догляду за дитиною обома батьками, а не тільки матір'ю дитини. Французьке законодавство навіть передбачає батьківську відпустку для сприяння навчанню дітей, хоча вона є неоплачуваною. Одним з елементів такого сприяння є забезпечення батьків матеріальною допомогою під час перебування у відпустці (наприклад, у Німеччині та Фінляндії вона сягає 70 % від заробітної плати). Наявність в Україні ефективної та соціально орієнтованої концепції забезпечення батьків допомогою по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку додатково заохочувала би чоловіків використовувати наведений вид відпустки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Венедіктов С.В. Правове регулювання трудових відносин: вітчизняний та зарубіжний досвід. Київ, 2012. 368 с.

2. Дарморіс О.М. Становлення та розвиток трудового права Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2010. 22 с.

3. Європейська соціальна Хартія. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1994-062> (дата звернення: 07.01.2021).

4. Кашкин Ю.С. Трудовое право Европейского Союза: учеб. пособ. Москва: Волтерс Клувер, 2009. 304 с.

5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

6. Масик Ю.Р. Етапи процесу євроінтеграції країн Балтії: досвід для України. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2020. Вип. 2 (46). С. 22-27.

7. Рудницька О.П. Правове регулювання соціальних відпусток: зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6/2018. С. 154-158.

8. Спіцина Г.О. Порівняльна характеристика правового регулювання праці в Україні та країнах Європейського Союзу: монографія / за ред. Г.О. Спіцина. Київ, 2016. 304 с.

9. Трудовое право: учеб. пособие. Минск, 2019. 488 с.

10. Council Directive 92/85/EEC of 19 October 1992 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health at work of pregnant workers and workers who have recently given birth or are breastfeeding (tenth individual Directive within the meaning of Article 16 (1) of Directive 89/391/EEC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31992L0085>.

11. Council Directive 96/34/EC of 3 June 1996 on the framework agreement on parental leave concluded by UNICE, CEEP and the ETUC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31996L0034:EN:HTML>.

12. Council Directive 2010/18/EU of 8 March 2010 implementing the revised Framework Agreement on parental leave concluded by BUSINESSEUROPE, UEAPME, CEEP and ETUC and repealing Directive 96/34/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1581415338253&uri=CELEX:32010L0018>.

13. Directive (EU) 2019/1158 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on work-life balance for parents and carers and repealing Council Directive 2010/18/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L1158>.

Латишева В.О. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНИХ ВІДПУСТОК: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Здійснена порівняльна характеристика правового регулювання соціальних відпусток яка базується на актах Міжнародної організації праці та нормативних актах Європейського Союзу з метою визначення позитивного досвіду для власного національного законодавства, а також визначення і його місця в правовій культурі інших країн.

В сучасних умовах розвитку держави та суспільства правове регулювання соціальних відпусток в Україні пов'язане зі збалансуванням ряду міжнародних стандартів, європейських нормативних вимог та національних правових норм в яких визначені керівні засади регулювання трудових і тісно пов'язаних з ними відносин. Це визначається особливостями людського соціуму, який знаходиться у постійних динамічних та еволюційних процесах та потребує вироблення на міжнародному рівні єдиних стандартів, особливо це стосується сфери праці. Ключове місце серед міжнародних стандартів у сфері праці, безперечно, належить актам Міжнародної організації праці.

Конституція України у ст. 9 визнала діючі міжнародні договори, дозвіл на обов'язковість реалізації яких надано Верховною Радою України, частиною національного законодавства, однак треба зазначити, що в конвенціях МОП термін «соціальні відпустки» не застосовується як і не використовується системний підхід до характеристики соціальних відпусток.

А підсумовуючи проведені дослідження, треба зазначити, що метою соціальних відпусток, як вбачається із аналізу зарубіжного досвіду, є створення сприятливих умов для материнства, догляду за дітьми, задоволення сімейно-побутових проблем та інших соціальних цілей. Законодавство про працю нашої держави порівняно з законодавством окремих, передусім європейських країн, встановлює більш тривалі терміни відпусток у зв'язку з вагітністю та пологами або для догляду за дитиною. І при цьому, деякі приклади зарубіжного досвіду, слід розглядати як позитивні для запровадження в Україні.

Ключові слова: міжнародний досвід, зарубіжний досвід, порівняльне правознавство, соціальні відпустки, національне законодавство.

Latysheva V.O. COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF SOCIAL LEAVE: NATIONAL AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

A comparative characteristic of the legal regulation of social leave based on acts of the International Labor Organization and regulations of the European Union in order to determine the positive experience for Ukrainian national legislation, as well as to define its place in the legal culture of other countries has been performed.

The aims of the publication are to analyze the conventions and recommendations of the International Labor Organization, as well as regulations of the European Union in this area, and the researches of Ukrainian and foreign scientists.

In the current conditions of development of the state and society, the legal regulation of social leave in Ukraine is associated with balancing a number of international standards, European regulations and national legal norms which define the guidelines for regulating labor and closely related relations. This is determined by the peculiarities of human society, which has been in constant dynamic and evolutionary processes and needs to develop common

standards at the international level, especially in the field of labor. The key place among the international standards in the field of labor, of course, belongs to the acts of the International Labor Organization.

The Constitution of Ukraine in Art. 9 recognized the current international treaties, which were approved by the Verkhovna Rada of Ukraine as part of national legislation, but it should be noted that the ILO conventions do not use the term "social leave" and do not use a systematic approach to the characterization of social leave. Today, the EU is one of the most dynamic social phenomena in the modern world. The peculiarity of EU labor law is that it regulates not all, but the most important social relations in the field of labor at the European level. It serves as a model for the legal systems of the member states. Another feature of EU labor law is that it embodies the legal experience of all member states. At the same time, the use of the ILO's experience, focusing on its requirements for streamlining and improving labor law, coincides with the fundamental principles of the EU.

The ILO's requirements are implemented both through their application by the national legislation of the EU member states through the latter's own commitments as ILO members and globally across the EU through effective and broad EU-ILO cooperation, taking into account the principles of the EU legal system. Therefore, the method of comparative jurisprudence, which allows studying the current and positive experience of social leave in other countries, should be defined as an applied tool through which it is possible to learn the key categories of legal regulation of labor relations in the world.

Summarizing the study, it should be noted that the purpose of social leave, as seen from the analysis of foreign experience, is to create favorable conditions for motherhood, childcare, family problems and other social goals. The labor legislation of our country, compared to the legislation of some, especially European countries, establishes longer periods of maternity leave or childcare leave. At the same time, some examples of foreign experience should be considered positive for implementation in Ukraine.

Key words: international experience, foreign experience, comparative law, social.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Цилюрик Р.А.,

кандидат юридичних наук, науковий співробітник
Запорізького національного університету

УДК 349.414

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.8>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Постановка проблеми. Ідеї екологічного сільського господарства активно впроваджуються в Україні. Причинами високих темпів збільшення попиту на органічну продукцію і розвитку даного ринку є погіршення екологічного стану екосистем, забруднення сільськогосподарської продукції нітратами, пестицидами, гормонами, антибіотиками. Розвиток агропромислового комплексу в Україні з його сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами має піти шляхом сучасного розвитку, разом з інтенсивними технологіями впроваджуючи систему екологічного землеробства. Даний напрямок сприятиме формуванню нового бренду сільськогосподарської продукції, тим самим, отримуючи продукцію високої якості з більшою доданою вартістю, забезпечить безпеку довкілля та підвищить якість життя населення.

Необхідність виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції усвідомлено громадськістю. Одноставно визнається необхідність освоєння екологічно благополучних агротехнологій. У процесі пошуку шляхів переходу на ресурсо- та енергозберігаюче екологічне землеробство, виявилася низка проблем, вирішити які без участі влади неможливо. Зокрема, це пов'язано з реалізацією заходів, які дозволять об'єктивно оцінити доцільність екологізації агровиробництва, у тому числі і з економічної точки зору. Прийнято низку нормативно-правових актів, проте дієвих заходів щодо розвитку цього напряму не вживається. Необхідне прийняття цільових програм екологізації та проведення науково-вишукувальних робіт у сфері екологізації АПК, розвиток агробіотехнологій за допомогою створення інноваційно-впроваджувальних демонстраційних майданчиків та багато іншого.

Питання організаційно-правового механізму формування та розвитку ринку органічної про-

дукції науково не опрацьовано у сучасній правовій науці. Усе це визначає актуальність цього дослідження, створює необхідні передумови розробки дієвих інструментів, які сприятимуть розвитку ринку органічної продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку міжнародного і українського ринку органічної продукції досліджуються Міжнародною Федерацією органічного сільськогосподарського руху, Дослідним інститутом органічного сільського господарства, а також представлені в роботах таких вчених-правознавців, як В. І. Андрейцев, Н. О. Багай, Н. А. Берлач, О. В. Гафурова, А. В. Духневич, В. М. Єрмоленко, Т. О. Коваленко, І. О. Костяшкін, П. Ф. Кулинич, В. О. Мельник, А. М. Мірошніченко, В. В. Носік, В. Д. Сидор, Д. В. Федчишин, М. В. Шульга.

Мета дослідження полягає в аналізі правових аспектів розвитку органічного сільського господарства, формулювання наукових висновків, рекомендацій і пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Підґрунтям для розвитку виробництва органічної продукції в нашій державі є Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», метою якої є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Зокрема, вектор розвитку зазначеної стратегії передбачає забезпечення стійкого зростання економіки екологічно невиснажливим способом, вектор безпеки передбачає дотримання безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів, до яких, у першу чергу, належить органічна [1]. Виробництво органічної продукції є одним із шляхів запровадження стратегії сталого розвитку як основи забезпечення екологічної безпеки галузі на основі інтеграції економіч-

ного зростання, соціального захисту та захисту навколишнього природного середовища як взаємодоповнюючих елементів ефективного стратегічного розвитку України.

Основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, засади правового регулювання органічного виробництва, обігу органічної продукції та функціонування ринку органічної продукції, правові основи діяльності центральних органів виконавчої влади, суб'єктів ринку органічної продукції та напрями державної політики у зазначених сферах визначені у Законі України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» від 10 липня 2018 р. [2].

Відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 року, одним із завдань у сфері інтеграції екологічної політики та вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління у сільському господарстві є створення умов для широкого впровадження екологічно орієнтованих та органічних технологій ведення сільського господарства та двократного збільшення площ їх використання у 2020 році до базового рівня [3].

З метою прискореного розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції уже в найближчій перспективі має бути вирішено ряд організаційно-правових проблем, що передбачають розробку і запровадження дієвого механізму сертифікації підприємств і продукції, створення інфраструктури виробництва органічних продуктів та ефективного їх просування на ринку [4, с. 19].

В умовах глобальних кліматичних змін на всіх континентах Планети Земля держави – члени ООН визнають органічне виробництво як один з ключових напрямків розвитку світового сільського господарства та забезпечення кожному права на життя і здоров'я, на достатнє харчування, якісні і безпечні продукти харчування, збереження, відновлення, раціональне використання ґрунтів, вод, лісів, тварин та інших живих організмів і всього біорізноманіття екологічних систем, стимулювання соціального розвитку сільських територій з метою створення для людини якісного життєвого середовища на засадах прогресивного економічного розвитку суспільства на місцевому, регіональному, національному рівнях для досягнення адаптованих до кожної держави Цілей Сталого

Розвитку, які були затверджені на Саміті ООН зі сталого розвитку 25 вересня 2015 року [5].

Трактування органічного виробництва наведено і у Постанові Ради ЄС №834/2007 щодо органічного виробництва й маркування органічних продуктів, згідно якого «органічне виробництво – це цілісна система господарювання, яка поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного різноманіття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання (добробуту) тварин та метод виробництва, який відповідає певним вимогам до продуктів, виготовлених з використанням речовин та процесів природного походження» [6].

За визначенням IFOAM виробництво органічного сільськогосподарської продукції «об'єднує всі сільськогосподарські системи, які підтримують екологічно-, соціально- та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції. В основі таких систем лежить використання локально-специфічної родючості ґрунтів як ключового елементу успішного виробництва. Такі системи використовують природний потенціал рослин, тварин, мікроорганізмів і ландшафтів та спрямовані на гармонізацію сільськогосподарської практики і навколишнього природного середовища [7]».

У ст. 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» під органічним виробництвом розуміється сертифікована діяльність, пов'язана з виробництвом сільськогосподарської продукції (у тому числі всі стадії технологічного процесу, а саме первинне виробництво (включаючи збирання), підготовка, обробка, змішування та пов'язані з цим процедури, наповнення, пакування, переробка, відновлення та інші зміни стану продукції), що провадиться із дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції.

Свого часу Н.А. Берлач було надане авторське визначення органічного сільського господарства як галузі виробничої сфери АПК, яка об'єднує у своєму складі підприємства, котрі застосовують сертифіковану систему ведення аграрного виробництва, яка використовує енерго- та ресурсоощадливі технології і базується на мінімальному використанні механічного оброблення ґрунту та синтетичних речовин, виключенні з процесу виробництва генетично модифікованих організмів, і має на меті забезпечення суспільства здоровими та якісними

продуктами харчування, а також збереження і покращення стану довкілля [8, с. 19].

Вищенаведені визначення дають підстави стверджувати, що виробництво органічної сільськогосподарської продукції має ряд переваг порівняно з традиційною продукцією, оскільки побудовано на принципах здоров'я, екології, справедливості та турботи.

Характерною особливістю виробництва органічної продукції є наявність суворо регламентованих умов та правил процесу виробництва, відповідність яким визначається результатом сертифікації виробництва та періодичного інспектування (контроль виробництва, переробки та обігу органічної продукції сертифікаційним органом). За умов дотримання стандартів органічного виробництва сільськогосподарські підприємства отримують право позиціонувати на ринку продукцію під маркою «органічна» [9, с. 79].

Органічне сільське господарство передбачає мінімізацію негативного впливу на навколишнє природне середовище та збереження біорізноманіття. Орієнтуючись на створення замкненої агровиробничої системи, яка передбачає збалансований розвиток рослинництва та тваринництва, підприємства відмовляються від вузької спеціалізації та використання мінеральних добрив. Завдяки цьому органічне сільське господарство не наносить навколишньому природному середовищу шкоди, на відміну від традиційного [10, с. 284].

Одночасно органічне виробництво передбачає становлення вітчизняного аграрного екологічного підприємництва, впровадження екологічно чистих ресурсозберігаючих технологій у сільському господарстві, як наслідок – будуть зменшуватись екологічні ризики, мінімізуватись техногенне навантаження на довкілля. Тобто, йдеться про агроекологічні перспективи й практичну реалізацію сучасних екологічних пріоритетів у формі нових агроекологічних рішень, зокрема виробництва екологічно чистої органічної продукції. Отже, завдяки органічному виробництву створюватиметься основа для забезпечення продовольчої безпеки в державі та поліпшення якісного стану довкілля [11].

Виробники сільськогосподарської продукції, переходячи на методи органічного сільськогосподарства, отримують такі переваги: 1) відсутність витрат на закупівлю мінеральних добрив та пестицидів; 2) можливість продавати продукцію за ціною, яка перевищує ціну продукції традиційного сільськогосподарства, за

рахунок того, що вона має більш цінні споживчі якості; 3) шанс розширити ринок збуту своєї продукції за рахунок її експорту.

Однак зауважимо, що перехід до органічного сільськогосподарства може бути пов'язаний з певними труднощами: 1) за рахунок того, що органічний спосіб господарювання більш складний, ніж традиційний, підвищується ймовірність вчинення виробником помилок, через які може істотно знизитися врожайність, підвищитися захворюваність, засміченість бур'янами та зараженість рослин шкідниками; 2) органічне сільське господарство потребує відповідної сертифікації, що є додатковими витратами для виробника; 3) заборона використання синтетичних консервантів у продукції може істотно скоротити термін її реалізації.

Позитивною стороною розвитку органічного сільськогосподарства для держави є: 1) сільськогосподарське підприємство, підвищуючи ефективність своєї діяльності, тим самим збільшує базу оподаткування; 2) освоєння земельних ділянок, які не використовуються, дозволить більш повно використовувати ресурсний потенціал території для нарощування виробничих потужностей; 3) для екологічної ситуації розвиток органічного сільськогосподарства означає зменшення забруднення ґрунту пестицидами та мінеральними добривами, а також зниження ґрунтової ерозії.

У той же час, незважаючи на перспективність розвитку даного сектора економіки, сільськогосподарські виробники, орієнтовані на екологічні стандарти, відчувають значну кількість проблем нормативно-правового регулювання, ціноутворення екологічно чистої продукції, відсутності сертифікованих земель, державної підтримки ековиробництва, а також пов'язаних з відсутністю та дорожнечою необхідних для «зеленого» виробництва технологій, техніки, браку кваліфікованих кадрів, управлінців та спеціалістів у сфері ековиробництва.

Для вирішення вищезазначених проблем, з метою досягнення економічної, продовольчої та екологічної безпеки країни, підвищення якості життя населення, збереження сприятливого довкілля, вирішення економічних та соціальних проблем сільських територій, необхідні певні кроки як з боку держави, бізнес-структур, так і населення. По-перше, це проведення активної державної політики у сфері екологізації сільськогосподарського виробництва, розвиток нормотворчої діяльності у сфері органічного сільськогосподарства, стимулювання та дер-

жавна підтримка еколого-орієнтованого бізнесу. По-друге, запровадження та застосування екологічної сертифікації, створення національних екологічних стандартів, які визначають вимоги до екологічно безпечної продукції. По-третє, розвиток культури споживання екопродуктів серед населення, стимулювання свідомого вибору споживачами безпечних для здоров'я та екології товарів.

Отже, формування та розвиток сільського господарства, орієнтованого на виробництво органічної продукції, має відповідати наступним системним імперативам: розробка концепції розвитку сільськогосподарського виробництва органічної продукції; паралельне ведення органічного та традиційного сільськогосподарського виробництва; механізм переходу сільського господарства до виробництва органічної продукції; формування зональних агроєкокластерів; державне регулювання сільського господарства, орієнтованого виробництва органічної продукції, з допомогою цільових програм розвитку.

Як вірно зазначається в літературі, основними складовими майбутніх перспектив органічного сільського господарства на рівні екологічної безпечності виробництва, захисту споживачів і навколишнього природного середовища в Україні, повинні бути такі: а) контроль за дотриманням вітчизняними аграрними та переробними підприємствами норм щодо відповідності продукції органічного сільського господарства встановленим вимогам (міжнародним стандартам, діючим в Україні нормативно-законодавчій базі у сфері виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини); б) удосконалення процесів природокористування, обов'язкове екологічне обґрунтування всіх видів аграрного господарювання, екологічна оцінка проектів нових об'єктів з урахуванням вимог органічного сільського господарства; в) державна підтримка розвитку органічного сільського господарства; г) впровадження інноваційних екологічних технологій виробництва продукції органічного сільського господарства тощо [12]

Розробка форм і методів державного регулювання ринку органічної продукції створить умови для еволюції органічного землеробства в Україні, що дозволить забезпечити екологічно чистою продукцією не тільки громадян країни, а й забезпечить можливість вітчизняним сільськогосподарським виробникам стати повноправними гравцями на міжнародному органічному ринку.

Висновки. Формування системи ведення органічного сільського господарства не означає необхідність відмовитися від традиційного сільськогосподарського виробництва. Органічна та традиційна системи ведення сільськогосподарського виробництва можуть ефективно функціонувати паралельно одна одній, поступово трансформуючись у таку аграрну технологію, яка зможе задовольнити поточні та передбачувані потреби населення в якісних та екологічно безпечних продуктах харчування.

Концентрація земельних, матеріальних, фінансових, трудових ресурсів у напрямі розвитку сільського господарства, орієнтованого на виробництво органічної продукції, не тільки відкриває можливості збільшення виробництва вітчизняних органічних продуктів, а також сприятиме підвищенню якості та екологічної безпеки продукції, розвитку процесів диверсифікації сільського господарства та супутніх галузей АПК.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10> (дата звернення: 25.02.2022).
2. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10.07.2018 р. № 2496-VIII/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text> (дата звернення: 28.02.2022).
3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21 грудня 2010 р. № 2818-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2818-17> (дата звернення: 25.02.2022).
4. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
5. Цілі сталого розвитку: Україна / Національна доповідь 2017. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (дата звернення: 25.02.2022).
6. Постанова Ради Європейського Союзу №834/2007 від 28 червня 2007 р. щодо виробництва та маркування органічної продукції. URL: <http://organicstandard.com.ua/ua/services/standards> (дата звернення: 26.02.2022).
7. Soil Association organic standards. Abattoirs and slaughtering. URL: <http://www.soilassociation.org/LinkClick.aspx?fileticket=uRew0iy7ir0%3d&tabid=353> (дата звернення: 25.02.2022).
8. Берлач Н. А. Розвиток органічного напрямку у сільському господарстві України (адміністративно-правові основи): автореф. дис ... д-ра юрид. наук. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2010. 23 с..
9. Кропивко М. Ф. Екологічна диверсифікація використання сільськогосподарських земель в Україні. *Економіка України*. 2010. № 7. С. 78-85.
10. Егоров А. Ю. Сущность и функции органического и интегрированного сельского хозяйства.

Современные научные и научно-педагогические исследования: сб. матер. межд. научно-практ. конф. Уфа : РИЦ БашГУ, 2010. С. 283-287.

11. Fedchyshyn D., Ignatenko I., Bondar O. Protecting the rights of foreigners to investment-attractive land

plots in Ukraine. *Juridical Tribune*. 2019. Volum 9. № 2. P. 317-329.

12. Кутаренко Н. Я. Развитие органичного сельского хозяйства в агропродовольчей системе Украины: дис. ... канд. экон. наук. Чернівці, 2015. 222 с.

Циліурік Р.А. ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Причинами високих темпів збільшення попиту на органічну продукцію і розвитку даного ринку є погіршення екологічного стану екосистем, забруднення сільськогосподарської продукції нітратами, пестицидами, гормонами, антибіотиками. Розвиток агропромислового комплексу в Україні з його сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами має піти шляхом сучасного розвитку, разом з інтенсивними технологіями впроваджуючи систему екологічного землеробства. Даний напрямок сприятиме формуванню нового бренду сільськогосподарської продукції, тим самим, отримуючи продукцію високої якості з більшою доданою вартістю, забезпечить безпеку довкілля та підвищить якість життя населення.

Формування та розвиток сільського господарства, орієнтованого на виробництво органічної продукції, має відповідати наступним системним імперативам: розробка концепції розвитку сільськогосподарського виробництва органічної продукції; паралельне ведення органічного та традиційного сільськогосподарського виробництва; механізм переходу сільського господарства до виробництва органічної продукції; формування зональних агроєкокластерів; державне регулювання сільського господарства, орієнтованого виробництва органічної продукції, з допомогою цільових програм розвитку.

З метою досягнення економічної, продовольчої та екологічної безпеки країни, підвищення якості життя населення, збереження сприятливого довкілля, вирішення економічних та соціальних проблем сільських територій, необхідні певні кроки як з боку держави, бізнес-структур, так і населення. По-перше, це проведення активної державної політики у сфері екологізації сільськогосподарського виробництва, розвиток нормотворчої діяльності у сфері органічного сільського господарства, стимулювання та державна підтримка еколого-орієнтованого бізнесу. По-друге, запровадження та застосування екологічної сертифікації, створення національних екологічних стандартів, які визначають вимоги до екологічно безпечної продукції. По-третє, розвиток культури споживання екопродуктів серед населення, стимулювання свідомого вибору споживачами безпечних для здоров'я та екології товарів.

Ключові слова: органічне виробництво, землі сільськогосподарського призначення, продовольча безпека, агробізнес, екологічно чиста продукція.

Tsilyurik R.A. LEGAL ASPECTS OF ORGANIC AGRICULTURE DEVELOPMENT

The reasons for the high rate of increase in demand for organic products and the development of this market are the deterioration of the ecological state of ecosystems, pollution of agricultural products with nitrates, pesticides, hormones, antibiotics. The development of the agro-industrial complex in Ukraine with its favorable soil and climatic conditions must follow the path of modern development, together with intensive technologies introducing a system of organic farming. This direction will promote the formation of a new brand of agricultural products, thereby obtaining high quality products with greater added value, ensure environmental safety and improve the quality of life.

The formation and development of agriculture focused on the production of organic products must meet the following system imperatives: development of the concept of development of agricultural production of organic products; parallel organic and traditional agricultural production; the mechanism of transition of agriculture to the production of organic products; formation of zonal agroecoclusters; state regulation of agriculture, focused on the production of organic products, through targeted development programs.

In order to achieve economic, food and environmental security of the country, improve the quality of life, preserve a favorable environment, solve economic and social problems of rural areas, certain steps are needed by the state, business structures and the population. The first is the implementation of an active state policy in the field of greening of agricultural production, the development of rule-making activities in the field of organic agriculture, stimulation and state support of environmentally-oriented business. Secondly, the introduction and application of environmental certification, the creation of national environmental standards that define the requirements for environmentally friendly products. Third, the development of a culture of consumption of organic products among the population, encouraging consumers to make conscious choices about products that are safe for health and the environment.

Key words: organic production, agricultural lands, food security, agribusiness, ecologically clean products.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Болгар О.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Одеського державного університету внутрішніх справ*

УДК 342.98

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.9>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ

Постановка проблеми. Реалізація проголошеного Конституцією України пріоритету прав і свобод особистості зажадала створення ефективного механізму їх реалізації та захисту, що визначило найважливіші напрямки державно-правових перетворень. З проголошенням соціальної держави в суспільстві робиться заявка на рішучий крок до переходу від принципу «рівності можливостей» до принципу «рівності результатів». Створення умов реалізації проголошених Конституцією прав і свобод особистості вимагає її активної участі в соціальних і економічних процесах, що обумовлює потребу в радикальному системному оновленні правових форм, що опосередковують державно-владний вплив на інститути громадянського суспільства. Проведена в умовах трансформації економічної і політичної систем адміністративно-правова реформа не може бути зведена до оптимізації та адаптації існуючих правових механізмів державного управління стосовно нових умов, бо в основі її лежать принципово інші підходи до побудови нової системи взаємовідносин виконавчої влади та особистості, заснованої на ідеї забезпечення розумного балансу публічних і приватних інтересів. Різке скорочення сфер, що допускають можливість використання прямих адміністративних методів при істотному збагаченні функціональної ролі держави призвело до появи нових правових форм державного управління. На тлі структурно-функціонального реформування системи виконавчої влади особливої актуальності набула одна з форм її реалізації – державна реєстрація, яка знайшла своє застосування в усіх сферах державного управління (економіка, соціальна та адміністративно-політична сфери). Незважаючи на це, сутність і правова природа дер-

жавної реєстрації як форми реалізації виконавчої влади досі не стали предметом детального дослідження в юридичній літературі.

Огляд останніх досліджень і публікацій.

Певним аспектам теоретико-правового дослідження державної реєстрації приділялась увага науковців різних галузей знань. Серед вечних-адміністративістів, які займалися дослідженням цієї проблематики, можна відзначити роботи таких науковців як: В. Авер'янов, О. Андрійко, Д. Бахрах, Ю. Битяк, Л. Біла-Тіунова, В. Вишняков, В. Галуцько, А. Головач, І. Голосніченко, І. Задоя, С. Ківалов, В. Колпаків, Ю. Тихомиров, О. Шмалій, М. Шульга та ін.

Враховуючи динамічність адміністративного законодавства, а також досить швидкі темпи розвитку та реформування адміністративного права, багато наукових положень частково втратили свою актуальність. Таким чином, цілком обґрунтовано можна говорити про те, що сьогодні необхідним стає системне і фундаментальне дослідження теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних з адміністративно-правовим забезпеченням державної реєстрації на основі новітніх теоретико-правових засад.

Формулювання завдання дослідження.

Метою статті є дослідження сучасних теоретико-правових особливостей адміністративних правовідносин в сфері державної реєстрації.

Виклад основного матеріалу. Реєстраційні правовідносини – це врегульовані нормами адміністративно-процесуального права суспільні відносини, учасники яких мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що визначаються державою.

Реєстраційні правовідносини – це частина адміністративно-процесуальних відносин, оскільки вони пов'язані з реалізацією

матеріальних правових норм різних галузей права (наприклад, конституційного права, що визначають статус громадських об'єднань; цивільного права, що встановлюють правовий режим нерухомого майна; адміністративного права – надання адміністративних послуг з реєстрації тощо). Як справедливо зазначає В. Авер'янов, державна реєстрація націлена на охорону уповноваженими органами виконавчої влади одного з найважливіших об'єктів державного значення, а саме – на охорону прав і свобод громадян, передбачених Конституцією України. До них відносяться: право громадян на свободу пересування і вибір місця проживання, право на приватну власність, в тому числі на нерухоме майно, право на створення громадських об'єднань і політичній партій. У державній реєстрації виражається публічний інтерес держави, яка прагне забезпечити охорону прав громадян і юридичних осіб на будь-яке благо [1, с. 210].

І. Грицяк, досліджуючи поняття та особливості адміністративно-процесуальних правовідносин, відзначав особливості адміністративно-процесуальних правовідносин, які являють собою передбачений правовою нормою юридичний зв'язок між конкретними суб'єктами, що володіють певними повноваженнями та обов'язками. Ці правовідносини завжди виникають на основі правових норм, і реалізація адміністративно-правових правовідносин забезпечується заходами державного впливу. Але це загальні ознаки будь-яких правовідносин, тому І. Грицяк відзначає спеціальні особливості адміністративно-процесуальних правовідносин [6].

Перша особливість полягає в тому, що адміністративно-процесуальні правовідносини виникають у сфері державного управління. Отже, адміністративно-процесуальні правовідносини, як і матеріальні адміністративно-правові відносини, мають управлінський характер.

Друга особливість полягає в тому, що названі відносини є процесуальними. Якщо перша особливість дозволяє відокремити адміністративно-процесуальні правовідносини від усіх інших, крім матеріальних адміністративно-правових відносин, що виникають у сфері державного управління, то друга особливість дає можливість провести межу між матеріальними і процесуальними адміністративно-правовими відносинами. Управлінський характер матеріальних і процесуальних відносин виявляється фактором, що зближує їх [2, с. 108]. З одного боку, це дозволяє відокремити оби-

два види адміністративно-правових відносин, з іншого – визначити сферу розподілу адміністративно-процесуальних правовідносин.

Однак, адміністративно-процесуальні відносини, маючи спільний з матеріальними адміністративно-правовими відносинами управлінський характер, відрізняються від них рядом ознак, які виражають специфіку адміністративно-процесуальних правовідносин.

Процесуальні адміністративно-правові відносини відрізняються від матеріальних за особливостями виникнення. Для того щоб виникло матеріальне ставлення, необхідні: норма права, юридичний факт, правосуб'єктність. Для виникнення адміністративно-процесуальних правовідносин повинна бути адміністративно-процесуальна норма, і, тільки при наявності одночасно матеріальних і процесуальних адміністративно-правових норм можливе виникнення адміністративно-процесуальних правовідносин.

Мета адміністративно-процесуальних правовідносин, а, так само реєстраційних правовідносин полягає в забезпеченні реалізації приписів матеріальної норми.

Адміністративно-процесуальні правовідносини, зокрема, реєстраційні правовідносини, відрізняються за суб'єктами цих правовідносин. Якщо учасниками матеріальних правовідносин є або можуть бути всі суб'єкти права, то учасниками адміністративно-процесуальних правовідносин тільки спеціально зазначені в законі.

У реєстраційних правовідносинах обов'язковим суб'єктом є орган реєстрації – орган виконавчої влади або певний суб'єкт, якому законом надано повноваження здійснювати відповідні процедури.

Реєстраційні правовідносини передбачають собою правовий зв'язок між органом реєстрації та заявником (фізичною або юридичною) особою. При цьому вони є складними правовідносинами, оскільки для їх виникнення потрібна наявність декількох фактів, які в науці іменуються складним фактичним складом.

Таким чином, для виникнення реєстраційних правовідносин недостатньо тільки звернутися із заявою (простий юридичний факт), а необхідний цілий фактичний склад, комплекс необхідних документів.

Як вірно зауважує І. Жаровська, при публічній реєстрації юридичних осіб і суб'єктів підприємництва в реєстраційні відносини вступають заявники – особи, що звертаються з метою надання їм шуканого права: права на створення

юридичної особи або права на здійснення економічної діяльності, спрямованої на отримання прибутку [7].

Другою стороною правовідносин є реєстратор – орган виконавчої влади чи уповноважений суб'єкт, представлений відповідною посадовою особою. У реєстраційних відносинах владними повноваженнями наділено тільки реєстратора: останній зобов'язаний задовольнити законне клопотання заявника (наприклад, видати заявнику документ про державну реєстрацію та здійснити інші обов'язки); реєстратор має право відмовити в державній реєстрації у випадках, прямо передбачених правовстановлюючим актом, і видати заявнику мотивоване рішення про відмову [9].

Заявник має право оскаржити бездіяльність реєстратора, який не виконує свої обов'язки або ухиляється від їх виконання (у разі недотримання встановлених строків розгляду клопотання заявника).

Дії реєстратора можуть бути обтяжені в процесі реєстраційних відносин (відмова від розгляду клопотання заявника) або за результатами розгляду зазначеного клопотання (у разі оскарження рішення про відмову в державній реєстрації). Оскарження дії (бездіяльності) реєстратора тягне за собою зупинення реєстраційних відносин на строк до винесення судом рішення за скаргою (спори про відмову в державній реєстрації або ухилення від державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності).

Реєстраційні відносини виникають у день подання документів, необхідних для реєстрації прав, органом (установою) юстиції і завершуються у день внесення запису про правочин або право до державного реєстру – з дня внесення зазначеного запису правочин вважається зареєстрованим, а правові наслідки – такими, що настали.

Реєстраційні відносини можуть бути припинені реєстратором прав:

— для з'ясування обставин, що заважають здійсненню державної реєстрації, на терміни і у випадках, визначених законом;

— за клопотанням правовласника або уповноваженої ним на те особи.

Реєстраційні відносини можуть бути припинені також на підставі ухвали або рішення суду, яке заявник або інша зацікавлена особа має право оскаржити.

Разом з тим слід зазначити, що в реєстраційних правовідносинах орган реєстрації наділений владними повноваженнями, проте вони носять

не абсолютний характер, оскільки на виконавчі органи покладаються певні обов'язки. Коли учасники правовідносин наділяються суб'єктивними правами і юридичними обов'язками це характеризує таке поняття як зміст правовідносин. При цьому зазначимо наступне: суб'єктивні права та юридичні обов'язки виникають відповідно до норм права, які визначають коло та обсяг суб'єктивних прав та обов'язків. Якщо норма права надає одному суб'єкту права певне суб'єктивне право, то на іншого суб'єкта покладає юридичний обов'язок, який відповідає суб'єктивному праву і, навпаки, кожному юридичному обов'язку одного суб'єкта відповідає суб'єктивне право іншого суб'єкта.

Правовідносини – це засіб конкретизації норм права. У правовідносинах права і обов'язки завжди конкретні, прив'язані до конкретної ситуації, належать конкретним, названим по імені суб'єктам.

Тому як в теорії права, так і в теорії адміністративного права висловлені дві точки зору на поняття правовідносини. Ці дві позиції висловили Ю. Битяк та В. Гаращук, які зазначили, що згідно з однією з концепцій для адміністративно-правових відносин характерні наступні ознаки:

— виникають в процесі державного управління;

— мають в якості обов'язкового суб'єкта орган державного управління (орган виконавчої влади);

— є відносинами влади-підпорядкування і характеризуються юридичною нерівністю сторін [3, с. 132].

Інша концепція адміністративно-правових відносин також складається з трьох пунктів. Так, зазначені правовідносини:

— виникають у сфері державного управління;

— можуть мати місце між усіма суб'єктами адміністративного права в будь-якому їх поєднанні;

— діляться за співвідношенням прав і обов'язків учасників на дві групи: відносини влади-підпорядкування і відносини рівноправності.

Такий підхід у розгляді адміністративно-правових відносин залишився практично до наших днів.

Поняття адміністративно-процесуальних правовідносин влучно визначив І. Голосніченко, який вважав, що адміністративно-процесуальні правовідносини слід розглядати як такі регульовані правом суспільні відносини, які

складаються з приводу вирішення індивідуально-конкретних справ у сфері державного управління виконавчими і розпорядчими органами державної влади, а в передбачених законом випадках іншими державними органами і громадськими організаціями [5, с. 172].

Вище дано загальне визначення поняття адміністративно-процесуальних правовідносин і після розгляду змісту адміністративно-процесуальних відносин буде зроблена спроба дати більш розгорнуте їх визначення.

Як зазначалося, зміст правовідносин становлять суб'єктивні юридичні права та обов'язки. У реєстраційних правовідносинах суб'єктивні права та юридичні обов'язки нерозривно пов'язані одне з одним. Зміст прав одного суб'єкта можна визначити через обов'язки іншого суб'єкта. Тому суб'єктивні права та юридичні обов'язки можна розглядати з різних позицій. Можна аналізувати права і обов'язки через вид правовідносин. Цілком очевидно, що права і обов'язки громадських об'єднань і органу реєстрації будуть одні, а права і обов'язки органу реєстрації та фізичної особи підприємця будуть іншими.

Суб'єктивні права і юридичні обов'язки виникають у зв'язку з державною реєстрацією певних соціальних благ, але характеризуються вони певними ознаками.

По-перше, вони виникають у сфері державного управління.

По-друге, регулюються спеціальними адміністративно-процесуальними нормами, що містяться в правових актах, що відносяться до даного виду правовідносин.

По-третє, неодмінним суб'єктом даного виду правовідносин є орган реєстрації – орган виконавчої влади, що володіє владними повноваженнями.

По-четверте, суб'єктивні права і юридичні обов'язки залежать від імперативного характеру державної реєстрації (обов'язкова або необов'язкова державна реєстрація).

По-п'яте, не здійснення державної реєстрації не породжує суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у сфері реєстраційних відносин.

По-шосте, не здійснення державної реєстрації, у випадках передбачених законом тягне негативні правові наслідки, в тому числі і залучення до адміністративної або кримінальної відповідальності [2, с. 60–71].

По-сьоме, державна реєстрація є єдиним доказом зареєстрованого права.

Головним і основним суб'єктивним правом заявників є їх право звернутися до органу вико-

навчої влади із заявою про державну реєстрацію свого права на набуття статусу юридичної особи, фізичної особи підприємця, створення політичної партії, громадського об'єднання, релігійної та некомерційної організацій та інших організаційно-правових форм діяльності, передбачених законодавством. Це суб'єктивне право громадян і юридичних осіб випливає з Конституції України і ґрунтується на принципах поєднання добровільності і обов'язковості, рівноправності, законності, справедливості і гласності.

Наступним суб'єктивним правом заявника є юридична можливість отримати права юридичної особи, якщо це стосується громадських об'єднань, політичних партій, некомерційних організацій, релігійних організацій, а для інших суб'єктів реєстраційних відносин зареєструвати своє право.

Третю групу суб'єктивних прав заявників складає юридична можливість надати встановлені законом необхідні документи у встановлені терміни. Але це – і правом і обов'язком.

Четверту групу суб'єктивних прав заявників становить можливість мати прапори, емблеми, вимпели та іншу символіку.

П'ята група суб'єктивних прав заявників пов'язана з їх правом отримати документ про державну реєстрацію.

Це загальні суб'єктивні права підприємств, юридичних осіб, громадських формувань, політичних партій, громадян.

Спеціальні права учасників реєстраційних правовідносин визначаються спеціальним законодавством про них.

Обов'язками органу реєстрації, зокрема, є: зареєструвати відповідну юридичну особу, фізичну особу підприємця, або громадянина України іноземного громадянина або особу без громадянства у строки встановлені законом; видати документ про державну реєстрацію або здійснити відповідний запис, напис, штамп, друк у випадках, передбачених законодавством.

Органи, що здійснюють державну реєстрацію прав, несуть відповідальність за своєчасне, повне і точне виконання своїх обов'язків, а також за повноту і справжність наданої інформації про зареєстровані права, необґрунтовану відмову в державній реєстрації прав або ухилення від державної реєстрації прав.

Сьогодні можливо виділити такі основні види реєстраційних правовідносин: правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією громадських формувань; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною

реєстрацією релігійних організацій; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією некомерційних організацій; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією політичних партій; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією актів цивільного стану; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією фізичних осіб підприємців; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією фермерських господарств; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією харчових продуктів, матеріалів і виробів; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією господарських товариств; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією товариств власників житла; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією емісії цінних паперів; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією харчових добавок; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією біологічно активних добавок до їжі; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією шкідливих (забруднюючих) речовин і потенційно небезпечних речовин; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією права власності на нерухоме майно; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією права спільної власності на нерухоме майно; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією права власності на створений об'єкт нерухомості; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією на об'єкт незавершеного будівництва; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією договорів участі в пайовому будівництві; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією сервітутів; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією іпотеки; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією довірчого управління та опіки, пов'язані з нерухомим майном; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією договору міни; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією права власності на землю; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією права постійного (безстрокового) користування землею; правовідносини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією права господарського відання та оперативного управління; правовід-

носини, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією рішення державного органу про вилучення земельної ділянки для державних потреб [10].

Реєстраційні відносини розрізняються залежно від правового положення правостановлюючого нормативного акту. Наприклад, між собою в такій залежності розрізняються: Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року № 755-IV; Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 року № 2398-VI; Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року № 1952-IV.

Реєстраційні відносини розрізняються за своїм статусом і правовим становищем учасників відносини. Наприклад, суб'єкти, які здійснюють підприємницьку діяльність, підлягають обов'язковій державній реєстрації (імперативний режим реєстраційних відносин), в той же час здійснення суб'єктами підприємницької діяльності без державної реєстрації залежно від суспільно небезпечних наслідків діяння кваліфікується як правопорушення.

Таким чином критеріями класифікації реєстраційних правовідносин являються три критерії: об'єкт; правове становище правостановлюючого нормативного акту; статус і правове становище учасників відносини.

У загальній теорії права зазначається, що об'єктом правовідносин є те, на що спрямовані суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Ними можуть бути матеріальні і нематеріальні блага. До перших відносяться різного роду предмети матеріального світу, що можуть задовольнити матеріальні потреби суспільства в цілому, окремого колективу або його членів. Так, об'єктами права особистої власності можуть бути житловий будинок, взуття, одяг тощо. До других відносяться явища, здатні задовольнити різного роду культурні, громадські та інші нематеріальні потреби та інтереси суб'єктів права, наприклад життя, здоров'я, честь, гідність, ім'я громадянина, недоторканність житла, таємниця листування, авторство на твори літератури, науки, мистецтва, самі твори духовної творчості тощо [4, с. 204].

Об'єктом правовідносини може бути також результат дій зобов'язаних осіб.

У науці також наголошується, що немає єдності поглядів з приводу того, чи є об'єкт

елементом будь-яких правовідносин або правовідносини можуть існувати без об'єктів [8]. Є певні підстави для визнання другої точки зору. Як приклад можна навести особисті, подружні, сімейні відносини, відносини службові, адміністративні.

Видається, що критеріями класифікації адміністративно-процесуальних правовідносин є не те, на що вони спрямовані: або це в кінцевому підсумку реєстрація матеріального об'єкта або реєстрація нематеріального блага.

Очевидно, що державна реєстрація прав на нерухоме майно відноситься до предметів матеріального світу, а державна реєстрація фізичних осіб, юридичних осіб чи громадських формувань відноситься до нематеріальних благ.

Таким чином, можна сформулювати поняття адміністративно-процесуальних реєстраційних правовідносин.

Висновки. Адміністративно-процесуальні реєстраційні відносини, маючи спільний з матеріальними адміністративно-правовими відносинами управлінський характер, відрізняються від них рядом ознак, які виражають відповідну специфіку. Критеріями класифікації реєстраційних правовідносин являються три критерії: об'єкт; правове становище правовстановлюючого нормативного акту; статус і правове становище учасників відносини. Адміністративно-процесуальні правовідносини в сфері державної реєстрації – це регульовані адміністративно-процесуальним правом суспільні відносини, що складаються у зв'язку з реалізацією суб'єктивного права на матеріальні або нематеріальні

блага (об'єкти), і учасниками яких є, з одного боку – юридична або фізична особа, з іншого – державний суб'єкт реєстрації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авер'янов В. Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / В. Б. Авер'янов. Київ : Факт, 2003. 384 с.
2. Адміністративне право України : навчальний посібник : у 2 т. Т. 1 : Загальне адміністративне право / В. В. Галуцько та ін. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2017. 320 с.
3. Адміністративне право України. / Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дьяченко та ін. К.: Юрінком Інтер, 2007. 544с.
4. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, Л. С. Гулак і інші. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2019. 504 с.
5. Голосніченко І.П. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація. К.,1997 448 с.
6. Грицяк І. А. Публічне управління в Україні: становлення за європейськими стандартами. *Вісник Академії митної служби України. Сер. : Державне управління*. 2010. № 2. С. 5-11.
7. Жаровська І.М. Публічні та приватні інтереси у механізмі сучасної державної влади. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Серія «Правознавство»*. 2010. Вип. 525. С. 33–37.
8. Мариняк Н. М. Діяльність органів публічної влади у сфері надання електронних адміністративних послуг. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 4, vol. 2. Р. 174–181.
9. Оніщик Ю. Органи місцевого самоврядування як суб'єкти надання адміністративних послуг. *Вісник АПСВТ*. 2018. № 1. С. 62-64.
10. Циганов О.Г. Класифікація адміністративних послуг. *Наука і правоохорона*. 2013. № 1(19). С. 60–66.

Болгар О.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ

У статті досліджено сучасні теоретико-правові особливості адміністративних правовідносин в сфері державної реєстрації. Визначено, що реєстраційні правовідносини – це регульовані нормами адміністративно-процесуального права суспільні відносини, учасники яких мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що визначаються державою. Констатовано, що реєстраційні правовідносини – це частина адміністративно-процесуальних відносин, оскільки вони пов'язані з реалізацією матеріальних правових норм різних галузей права (наприклад, конституційного права, що визначають статус громадських об'єднань; цивільного права, що встановлюють правовий режим нерухомого майна; адміністративного права – надання адміністративних послуг з реєстрації тощо). Виділено спеціальні особливості адміністративно-процесуальних правовідносин, перша з яких полягає в тому, що адміністративно-процесуальні правовідносини виникають у сфері державного управління, а отже, адміністративно-процесуальні правовідносини, як і матеріальні адміністративно-правові відносини, мають управлінський характер. Друга особливість полягає в тому, що названі відносини є процесуальними. Обґрунтовано, що адміністративно-процесуальні відносини, маючи спільний з матеріальними адміністративно-правовими відносинами управлінський характер, відрізняються від них рядом ознак, які виражають певну специфіку. Зазначено, що процесуальні адміністративно-правові відносини відрізняються від матеріальних за особливостями виникнення; за суб'єктами цих правовідносин. Визначено, що суб'єктивні права і юридичні обов'язки, які виникають у зв'язку з державною реєстрацією певних соціальних благ, характеризуються наступними ознаками: вони виникають у сфері державного управління; регулюються спеціальними адміністративно-процесуальними нормами, які містяться в правових актах, що відносяться до даного виду правовідносин; неодмінним суб'єктом даного виду правовідносин

є орган реєстрації – орган виконавчої влади, що володіє владними повноваженнями; суб'єктивні права і юридичні обов'язки залежать від імперативного характеру державної реєстрації (обов'язкова або необов'язкова державна реєстрація); не здійснення державної реєстрації не породжує суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у сфері реєстраційних відносин; не здійснення державної реєстрації, у випадках передбачених законом тягне негативні правові наслідки, в тому числі і залучення до адміністративної або кримінальної відповідальності; державна реєстрація є єдиним доказом зареєстрованого права. Визначено, що критеріями класифікації реєстраційних правовідносин являються три критерії: об'єкт; правове становище правовстановлюючого нормативного акту; статус і правове становище учасників відносини. Запропоновано дефініцію адміністративно-процесуальних правовідносин в сфері державної реєстрації – це регульовані адміністративно-процесуальним правом суспільні відносини, що складаються у зв'язку з реалізацією суб'єктивного права на матеріальні або нематеріальні блага (об'єкти), і учасниками яких є, з одного боку – юридична або фізична особа, з іншого – державний суб'єкт реєстрації.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративне законодавство, державна реєстрація, адміністративно-процесуальні правовідносини, орган реєстрації, акти реєстрації, реєстраційні правовідносини.

Bolgar O.V. ADMINISTRATIVE AND PROCEDURAL LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF STATE REGISTRATION

The article examines modern theoretical and legal features of administrative legal relations in the field of state registration. It is determined that registration legal relations are public relations regulated by the norms of administrative and procedural law, the participants of which have subjective rights and legal obligations determined by the state. It is stated that registration legal relations are part of administrative and procedural relations, since they are related to the implementation of material legal norms of various branches of law (for example, constitutional law, which determine the status of Public Associations; civil law, establishing the legal regime of immovable property; administrative law – provision of administrative services for registration, etc.). Special features of administrative-procedural legal relations are highlighted, the first of which is that administrative-procedural legal relations arise in the sphere of Public Administration, and therefore, administrative-procedural legal relations, like material administrative-legal relations, have a managerial character. The second feature is that these relationships are procedural. It is proved that administrative and procedural relations, having a common managerial character with material administrative and legal relations, differ from them in a number of features that express certain specifics. It is noted that procedural administrative and legal relations differ from material ones in terms of the specifics of their occurrence; by the subjects of these legal relations. It is determined that subjective rights and legal obligations arising in connection with the state registration of certain social benefits are characterized by the following features: they arise in the sphere of Public Administration; regulated by special administrative and procedural rules that are contained in legal acts related to this type of legal relationship; the indispensable subject of this type of legal relationship is the Registration Authority-the executive authority that has authority; subjective rights and legal obligations depend on the mandatory nature of state registration(mandatory or optional state registration); failure to implement state registration does not give rise to subjective rights and legal obligations in the field of registration relations; failure to carry out state registration, in cases provided for by law, entails negative legal consequences, including bringing to administrative or criminal liability; state registration is the only proof of the registered right. It is determined that the classification criteria for registration legal relations are three criteria: the object; the legal status of the title normative act; the status and legal status of the participants in the relationship. The proposed definition of administrative-procedural legal relations in the field of state registration is regulated by administrative – procedural law public relations that develop in connection with the implementation of a subjective right to tangible or intangible goods (objects), and the participants of which are, on the one hand, a legal entity or individual, on the other, a state subject of registration.

Key words: administrative law, administrative legislation, state registration, administrative and procedural legal relations, registration authority, acts of registration, registration legal relations.

Крутько М.А.,
доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Державного біотехнологічного університету

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.10>

МІСЦЕВИЙ БЮДЖЕТ ЯК ЕЛЕМЕНТ БЮДЖЕТНОЇ ТА ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. Станом на сьогодні Україна перебуває у площині трансформацій та зміни вектора економіко-правової системи та державного механізму управління, основною рушійною силою яких виступає євроінтеграційний напрям розвитку. Проведення реформи децентралізації та наближення до стандартів соціально-економічного розвитку країн ЄС зумовили переосмислення та переформатування фінансових механізмів держави та посилили роль та місце місцевих бюджетів в структурі бюджетної системи України. Місцевий бюджет виступає важливою ланкою бюджетної системи країни адже за його допомогою забезпечується незалежність та ефективність функціонування органів муніципальної влади, яка виступає нормативно-правовим гарантом соціального розвитку та забезпечення територіальних одиниць. З огляду на це виникає необхідність дослідження проблематики правової природи категорії місцевого бюджету в структурі бюджетної та фінансової системи України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним базисом стали наукові доробки зарубіжних та вітчизняних вчених, які в своїх роботах досліджували роль та місце місцевих бюджетів у складі бюджетної та фінансової системи держави. Серед вітчизняних вчених дослідженням даної категорії займаються: О.П. Кириленко, О.Д. Василик, О.А. Музика, Н.І. Власюк, С.А. Попов, В.В. Зубенко, А.С. Крупник та ін. Проте незважаючи на значні наукові здобутки в сфері дослідження місцевих бюджетів дана категорія потребує подальшого вивчення в зв'язку з постійним розвитком суспільних відносин в сфері нормативно-правового, фінансово-економічного та політичного устрою країни.

Мета статті полягає у ґрунтовному аналізі правової природи категорії «місцевий бюджет», вивчення процесів та механізмів функціонування місцевого бюджету, дослідження його сутності, а також визначення ролі та місця місцевих бюджетів у структурі бюджетної та фінан-

сової системи України в сучасних умовах через призму правових аспектів.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши досвід розвинених країн можна спостерігати, що в загальному вигляді у сучасному світі поширені такі види бюджетних систем: дворівнева (унітарна) та триврівнева (федеральна) бюджетні системи. Завданням таких бюджетних систем є максимальне наближення джерела фінансування державних послуг до споживачів цих послуг (у ЄС це положення імплементоване у ключовий принцип європейської демократії – принцип субсидіарності). У таких бюджетних моделях розрізняють централізовану та децентралізовану бюджетні системи [4, с. 17]. Бюджетна система України вважається одним із головних позитивних надбань державотворчих процесів в Україні на початковому етапі її становлення, а потім – її подальше реформування і вдосконалення. Бюджетна система України є сукупністю державного бюджету та місцевих бюджетів та побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права. Склад вітчизняної бюджетної системи визначено Бюджетним кодексом України [16]. Бюджет займає провідне місце у фінансовій системі кожної країни не залежно від політичного чи адміністративно-територіального устрою держави. Економічна та правова природа місцевого бюджету проявляється у незалежності та самостійності органів місцевого самоврядування а також спроможності органів муніципальної влади надавати суспільству унікальні блага та послуги за принципом територіального поділу, які істотно впливають на рівень добробуту та якість життя населення [7, с. 3]. Інститут місцевих бюджетів є самостійним та багатоаспектним утворенням, де мова йде про специфічний інститут законодавства, що припускає як сполучення норм законодавства різних галузей (конституційного, адміністративного, фінансового, муніципального

права), так і сукупність правових норм, що регулюють досить своєрідні фінансово-правові відносини щодо руху фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування [9, с. 92]. Місцевий бюджет досить складана економіко-правова категорія, яка розкривається через цілий спектр прояву її властивостей та форм взаємодії з іншими сферами державотворчого процесу. Саме завдяки вивченню таких форм взаємодії та відображенню в нормах законодавства різних галузей (конституційного, адміністративного, фінансового, муніципального права) стає можлива гармонізація понятійно-категоріального апарату правової природи місцевого бюджету. Формування знань та повноти розуміння сутності категорії в свою чергу може гарантувати наступне успішне втілення та реалізації функціонального навантаження як бюджетної системи та і фінансової взагалі по країні.

Зважаючи на динамічність розвитку місцевих фінансів як елемента бюджетної системи держави, доцільним провести дослідження різних підходів та особливостей трактування поняття «місцевий бюджет». Розглядаючи поняття «місцевий бюджет» й аналізуючи його зі точки зору історичного розвитку, слід зауважити: саме слово бюджет походить з нормандського «bouquet bouqtte» – «торба», «кишеня», з якого утворилося англійське «budget» [11, с. 125]. Більшість науковців (В.І. Кравченко, О.П. Кириленко, П.К. Бечко, О.В. Ролінський та ін.) розглядають дану категорію у трьох аспектах: як нормативно-правовий акт, як план доходів та видатків, як економічну категорію [10, с. 162]. Такий трирівневий підхід до трактування сутності зазначеної категорії дає можливість всебічного вивчення та врахування в практичній реалізації положень, норм, принципів і значущості місцевих бюджетів. Натомість інші вчені розглядають місцевий бюджет як сукупність економічних (грошових) відносин, що виникають у зв'язку з утворенням та використанням фондів грошових засобів місцевих органів влади у процесі перерозподілу національного доходу з метою забезпечення розширеного відтворення та задоволення соціальних потреб суспільства [2, с. 783].

На думку О.Д. Василика, «місцеві бюджети – це фонди фінансових ресурсів, призначені для реалізації завдань і функцій, що покладаються на органи місцевого самоврядування та які сприяють забезпеченню фінансової самодостатності розвитку територій держави, визначають ефективність впливу місцевих органів влади на

розвиток економічного потенціалу їх територій [15, с. 142].

Законодавче визначення поняття «місцевий бюджет» міститься у статті 1 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» де зазначено, що бюджет місцевого самоврядування (місцевий бюджет) – це план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій та повноважень місцевого самоврядування.

Проаналізувавши підходи до визначення поняття «місцевий бюджет» можна виділити ряд його основних ознак, до яких відносять наступні:

- територіальна приналежність місцевого бюджету;
- соціальна спрямованість;
- залежність формування та використання фінансового ресурсу місцевого бюджету від економічного потенціалу територіальної громади;
- залежність формування та функціонування місцевого бюджету від особливостей побудови міжбюджетних відносин;
- законодавча та нормативно-правова визначеність особливостей складання та функціонування місцевих бюджетів [5, с. 5].

Що стосується призначення місцевих бюджетів то безпосередньо дослідивши наукові доробки різних вчених, які сформулювали основні складові багатопланової ролі місцевих бюджетів, не можемо не погодитися з тими, які вважають їх: важливим чинником соціально-економічного розвитку і фінансової стабільності в державі; основним інструментом в механізмі макроекономічного регулювання; фінансовим базисом місцевого самоврядування; інструментом реалізації державної регіональної політики; планами формування і використання; основним важелем фінансового вирівнювання, а головне місцевим бюджетам належить важлива роль у забезпеченні конституційних гарантій, вирішенні соціальних проблем, піднесенні рівня добробуту населення [8]. Тобто будучи організаційною формою мобілізації доходів і здійснення витрат місцевими органами самоврядування, місцеві бюджети виступають балансовими розрахунками, які відповідають вимогам щодо складання балансів, тобто у них представлені дохідна та витратна частини, а їх основою є принцип збалансування [1, с. 226]. Функціональна структура місцевого бюджету визначається принципами побудови зведеного бюджету в бюджетній системі України.

Охарактеризуємо зазначені принципи в контексті їх реалізації:

– принцип єдності бюджетної системи України (тобто бюджети в Україні забезпечені єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин та єдиним порядком виконання бюджетів. На основі даного принципу ґрунтується цілісність бюджетної системи);

– принцип збалансованості (тобто видатки місцевих бюджетів покриваються їх реальними доходами);

– принцип самостійності (тобто місцевий бюджет є самостійною ланкою зведеного бюджету, що закріплюється відповідними джерелами доходів та правом органів місцевого самоврядування визначати напрями використання коштів бюджету згідно із законодавством України);

– принцип субсидіарності (спеціальний принцип, закріплений в Європейській хартії місцевого самоврядування, що передбачає розподіл видатків на максимально можливному наближенні суспільних послуг до їх безпосереднього споживача) [13].

Як вже зазначалося місцеві бюджети є складовою частиною бюджетної системи України. Місцевими бюджетами відповідно до ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні, міські, селищні, сільські бюджети та бюджети об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад. Усі місцеві бюджети органів місцевого самоврядування є самостійними, що забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом місцевих органів влади визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети [14, с.161]. Як зазвичай місцеві бюджети формуються з балансу доходів і витрат фінансових ресурсів відповідної територіальної громади. Ці бюджети складають основу фінансових відносин між підприємницькими структурами і населенням на даній території, між бюджетами різних рівнів щодо перерозподілу фінансових ресурсів, а також визначають рівень взаємовідносин між місцевими бюджетами (обласними, районними, міськими, селищними, сільськими) та державним (центральним) бюджетом [12, с. 136]. За

підсумками аналізу інституту місцевих бюджетів в Україні, як основного фінансового інституту муніципальної влади, на базі якого формуються всі фінансові ресурси, протягом періоду впровадження реформи децентралізації спостерігається тенденція до зростання власних доходів загального фонду місцевих бюджетів. Основу структури місцевих бюджетів становлять податки на доходи фізичних осіб, крім того саме ПДФО забезпечує найбільший приріст надходжень до місцевого бюджету органів місцевого самоврядування [3]. Значна частка доходів місцевих бюджетів належить: надходженням єдиного та акцизного податку; трансфертам з державного бюджету – дотаціям та субвенціям. Слід зазначити що в період з 2019 по 2020 рр. спостерігалися зменшення обсягів надходжень до місцевих бюджетів це було пов'язано зі стискуванням економіки через пандемію COVID-19 проте наразі в умовах бюджетної децентралізації відбувається переформатування системи державних трансфертів і тому механізм доходів та видатків місцевих бюджетів виходить на правильну траєкторію свого розвитку. В контексті цього важливого значення набуває підвищення ефективності механізму використання фіскальних інструментів з метою взаємоузгодження дохідних та видаткових повноважень муніципальної влади, удосконалення підходів до моделювання фінансово-економічних процесів, у тому числі щодо планування податкових надходжень, що дозволить підвищити дієвість формування доходів місцевих бюджетів. Доцільним є подальше посилення системності та послідовності у реалізації бюджетної політики щодо децентралізації, визначення відповідної структури дохідної частини місцевих бюджетів різних рівнів шляхом розробки бюджетної стратегії із врахуванням циклічності економічного розвитку, бюджетно-податкової збалансованості та проведення бюджетної децентралізації [6]. На сьогодні поки не можна з впевненістю говорити про остаточні перспективи для розвитку децентралізації фінансових ресурсів певних соціально-економічних та територіальних груп так як цей процес в країні знаходиться на стадії початкової реалізації. Як показує практика розвинених країн, саме децентралізація є важливим дієвим економіко-правовим та політичним механізмом реалізації бюджетної реформи в країні.

Висновки. Отже, на сучасному етапі розвитку України місцевим бюджетам приділяється значна увага, адже вони виступають одним із основних важелів в механізмі фінансового

забезпечення та вносять вагомий вклад в соціально-економічний розвиток населення певної територіальної громади. Місцеві бюджети є складовим елементом в структурі бюджетної системи України та відрізняються своєю багатогранністю, тобто їх не можна віднести лише до однієї категорії, а необхідно розглядати як сукупність правових, політичних, фінансових та економічних факторів. За правовою природою місцеві бюджети відносять до законодавчих актів регулювання бюджетного процесу на місцевому рівні, а економічна сутність місцевих бюджетів полягає у використанні фондів фінансових ресурсів місцевих органів влади у процесі перерозподілу національного доходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончар Г.П. Особливості формування доходів місцевих бюджетів. *Інфраструктура ринку. Серія «Гроші, фінанси і кредит»*. 2020. Вип. 45. С. 225–232.
2. Денищенко Л.В. Місцеві бюджети: походження, поняття, структура, напрями розвитку та їх роль у регіональному розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 22. С. 782–784.
3. Дяченко С.А. Аналіз розвитку інституту місцевих бюджетів в Україні: тенденції та прогнози. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. №8. С. 63–69.
4. Зубенко В.В. Сучасна бюджетна система: правила та процедури: Навчальний посібник. К.: ІБСЕД. 2017. 184 с.
5. Катан Л.І. Формування місцевих бюджетів в умовах реформування суспільних фінансів України. *Агросвіт*. 2020. № 3. С. 3–12.
6. Крикун Т.І. Місцеві бюджети як інструмент економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2020. № 12.
7. Мельник В.І. Теоретичні аспекти визначення сутності та ролі місцевих бюджетів. *Управління розвитком : зб. наук. праць. X. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця*. 2017. № 3–4 (189–190). С. 1–14.
8. Міщенко Л.О. Формування і використання коштів місцевих бюджетів України в умовах децентралізації: теорія і практика. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2018. № 1.
9. Нестеренко А.С. Місцеві бюджети у фінансовій системі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 24. Т. 3. С. 90–93.
10. Плукар Л.А. Місцеві бюджети в умовах децентралізації: теоретичні аспекти. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2019. Вип. 4 (82). С. 160–165.
11. Раделицький Ю.О. Теоретико-системні основи визначення місцевих бюджетів. *Причорноморські економічні студії. Серія «Гроші, фінанси і кредит»*. 2017. Вип. 14. С. 125–130.
12. Радіонов Ю.Д. Проблеми місцевих бюджетів та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 17. Ч. 3. С. 135–139.
13. Римарська Н.І. Принципи побудови та функціональна структура бюджетної системи України. *Економіка та держава. Серія «Економічна наука»*. 2011. № 9. С. 8–10.
14. Татарин Н.Б. Місцеві бюджети як фінансова база місцевого самоврядування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2017. Вип. 11. С. 159–162.
15. Чуркіна І.Є. Роль місцевих бюджетів у зміцненні фінансової незалежності регіонів. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія «Економічні науки»*. 2014. №5–6 (76–77). С. 141–149.
16. Місцеві бюджети у складі бюджетної системи. Планування та управління фінансовими ресурсами територіальної громади: навчальний посібник. Асоціація міст України. К., ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІЕНЕЙ», 2015. 396 с. URL: https://pidru4niki.com/83927/finans/mistsevi_byudzheti_skladi_byudzhethnoyi_sistemi (дата звернення: 03.02.2022р.).
17. Крутько М.А. Ідентифікація інтеграції в соціально-економічному розвитку України. *Вісник ХНТУСГ: Економічні науки*. 2016. № 174. С. 218–223.
18. Shibaeva N., Baban T., Prokhorova V., Karlova O., Girzheva O., Krutko M. Methodological bases of estimating the efficiency of organizational and economic mechanism of regulatory policy in agriculture. *Global Journal of Environmental Science and Management*. 2019. Pp. 160–171. DOI: 10.22034/IJNCUM.2019.05.SI.18

Крутько М.А. МІСЦЕВИЙ БЮДЖЕТ ЯК ЕЛЕМЕНТ БЮДЖЕТНОЇ ТА ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено проведенню правової характеристики та законодавчого забезпечення місцевих бюджетів як елементу бюджетної системи України через призму тлумачення сутності, встановлення функцій та значущості в системі сучасного розвитку країни. Встановлено, що станом на сьогодні Україна перебуває у площині трансформацій та зміни вектора економічної системи та державного механізму управління, основною рушійною силою яких виступає євроінтеграційний напрям розвитку. Визначено, що проведення реформи децентралізації та наближення до стандартів соціально-економічного розвитку країн ЄС зумовили переосмислення та переформатування фінансових механізмів держави та посилили роль та місце місцевих бюджетів в структурі бюджетної системи України. Доведено, що місцевий бюджет виступає важливою ланкою бюджетної системи країни адже за його допомогою забезпечується незалежність та ефективність функціонування органів муніципальної влади. Встановлено необхідність дослідження проблематики категорії місцевого бюджету в структурі бюджетної системи України. Доведено, що на сучасному етапі розвитку України місцевим бюджетам приділяється значна увага, адже вони виступають одним із основних важелів в механізмі фінансового забезпечення та вносять вагомий вклад в соціально-економічний розвиток

населення певної територіальної громади. В статті запропонована градація сутності місцевих бюджетів як складових в структурі бюджетної системи України, що відрізняються своєю багатогранністю, тобто їх не можна віднести лише до однієї категорії, а необхідно як сукупність правових та економічних факторів. Доведено, що за правовою природою місцеві бюджети відносять до законодавчих актів регулювання бюджетного процесу на місцевому рівні, а економічна сутність місцевих бюджетів полягає у використанні фондів фінансових ресурсів місцевих органів влади у процесі перерозподілу національного доходу.

Ключові слова: правові аспекти, місцевий бюджет, бюджетна система України, принципи бюджетної системи, децентралізація, фінансова система України.

Krutko M.A. LOCAL BUDGET AS AN ELEMENT OF THE BUDGETARY AND FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE: LEGAL ASPECTS

The article is devoted to the legal characteristics and legislative support of local budgets as an element of the budget system of Ukraine through the prism of interpreting the essence, establishing the function and significance in the system of modern development of the country. It is established that as of today Ukraine is in the plane of transformations and changes in the vector of the economic system and state governance mechanism, the main driving force of which is the European integration direction of development. It is determined that the implementation of decentralization reform and approximation to the standards of socio-economic development of the EU led to rethinking and reformatting the financial mechanisms of the state and strengthened the role and place of local budgets in the budget system of Ukraine. It is proved that the local budget is an important part of the country's budget system because it ensures the independence and efficiency of municipal authorities. The necessity of research of problems of a category of the local budget in structure of budgetary system of Ukraine is established. It is proved that at the current stage of development of Ukraine local budgets are given considerable attention, because they are one of the main levers in the mechanism of financial support and make a significant contribution to socio-economic development of a certain territorial community. The article proposes the gradation of the essence of local budgets as components in the structure of the budget system of Ukraine, which differ in their versatility, ie they can not be attributed to only one category, but as a set of legal and economic factors. It is proved that by their legal nature local budgets are legislative acts regulating the budget process at the local level, and the economic essence of local budgets is to use the funds of financial resources of local authorities in the process of redistribution of national income. It is determined that the actual implementation of local authorities and their active influence on the socio-economic situation in the region directly depends on a sufficient amount of material and financial resources at their disposal, and therefore its relevance in modern conditions is the formation of local budget revenues. as one of the main levers in the sphere of activity of municipal authorities. The analysis of current problematic aspects of local budget revenues shows that despite the introduction of financial independence of local governments in the reform of budget decentralization and their expansion of powers in the field of local budgeting in practice, these provisions are not confirmed. It is proved that in order to optimize the mechanisms of local budget revenues and increase the efficiency of local financial management it is necessary to solve a number of problems: imperfection and inconsistency of legislation in the field of revenue generation of local budgets; high level of concentration of financial resources in the state budget; blurred mechanism between territorial financial equalization and distribution of powers between public authorities and local governments, etc.

Key words: legal aspects, local budget, budget system of Ukraine, principles of budget system, decentralization, financial system of Ukraine.

Наливайко Л.Р.,*доктор юридичних наук, професор,**Заслужений юрист України,**проректор**Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ***Марценюк Л.В.,***доктор економічних наук,**доцент, професор кафедри економіки та менеджменту**Українського державного університету науки і технологій*

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.11>

ПРАВА ЖІНОК ТА ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Вступ. Гендерна рівність - це рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [1].

В останні десятиліття в світі гендерні питання стали підійматися все частіше, на різних рівнях, в різних галузях – від соціології до збройних сил. Соціальна рівність чоловіків та жінок закріплена на законодавчому рівні в багатьох країнах, включаючи Україну. Разом з тим, реальна ситуація з гендерним паритетом у всіх сферах життя поки що є далекою від ідеалу, адже частина прав жінок потурається тим чи іншим способом, так само як і чоловіки теж страждають від порушення їхніх прав у деяких аспектах життя.

Україна поки що посідає 59 місце в світі з півтори сотні країн, що беруть участь в цьому рейтингу, за показником «гендерний розрив», що готується Світовим економічним форумом та вимірює величину гендерного розриву у чотирьох важливих сферах нерівності між чоловіками та жінками: економічна участь, рівень освіти, політичне представництво та сфера здоров'я. Поки що у всіх перелічених сферах жінки програють за представництвом, особливо у керівних органах. Жінки отримують менш відповідальні посади, вони отримують меншу зарплату, вони менше представлені у різних органах влади.

Можна виокремити такі основні причини гендерної нерівності в Україні: стереотипи (стосовно того, що жінка – це домашня істота, берегиня родини, не повинна займати важливі посади); гендерні установки (патріархальні, тобто, жінка повинна підкорятися чоловікові,

та феміністичні, тобто несприйняття існування в сім'ї та суспільстві суворо закріплених чоловічих і жіночих ролей). Основними напрямками державної гендерної політики в Україні є: державно-правове регулювання гендерних відносин; сприяння розвитку гендерної демократії та гендерної культури в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематикою гендерних питань в останні роки займалися немало науковців з різних сфер: серед них є психологи, філософи, юристи, економісти, політологи та вчені інших напрямів досліджень. Серед найбільш ґрунтовних досліджень можна виділити наступних науковців: І.О. Грицай, А.Ф. Орешкову, О.С. Ядловську, К.В. Степаненко, В.О. Боняк, В.П. Кононець, Л.П. Сірко, А.Г. Гаркушу, Л.І. Кормич, О.Ю. Дрозда, А.С. Політову, С.Є. Лишанича, В.В. Чернея, О.А. Гузьмана, Н.Л. Полішко, О.О. Бакуменко, О.А. Мартиненко, О.М. Смірнова та інших. Вони зауважують, що розглядаючи жінку в соціумі поряд із чоловіком, тобто крізь призму гендерних стереотипів, видно, що не лише в Україні, а й в інших країнах світу існує невирішена та значна проблема гендерної стратифікації. Хоча законодавчо закріплено рівноправ'я, водночас суспільство не може відійти від настанов, які виявляються в зверхності чоловіка над жінкою, що чітко простежується під час вибору жінками професії, зокрема служби в органах Національної поліції України [2-9].

Результати досліджень закордонних вчених свідчать про те, що жінки-поліцейські воліють виконувати весь спектр поліцейських обов'язків. Використовуючи дані опитування, проведеного

в трьох поліцейських коледжів Китаю, вивчено ставлення курсантів поліції до гендерної інтеграції, а саме: не виявлено суттєвої різниці в ставленні до гендерної інтеграції між курсантами-чоловіками та жінками, а результати кластерного аналізу показали, що лише невелика частина курсантів поліції підтримує надання жінкам спеціалізованих завдань [10]. У статті [11] наголошено, що досвід роботи в поліції може покращити традиційні гендерні установки та розкриває сутність механізмів, які пояснюють гендерне ставлення поліції, відбір до поліції та соціалізацію під час роботи. А у дослідженні [12] вчені вказують на те, що гендерна упередженість може зіграти не на користь тій чи іншій організації. Жінки можуть проявити свої таланти у будь-якій сфері, в тому числі і на військовій службі або на службі в поліції. В дослідженні [13] наведено данні опитування 512 присяжних поліцейських у Корейському національному поліцейському агентстві стосовно наявності стресу у жінок-офіцерів та чоловіків-офіцерів. Виявлено, що тривожність та депресія в рівній мірі притаманна обом статям. Автори пропонують заходи державного впливу для зниження рівня тривожності у поліцейських.

Тобто, як видно зі стислого аналізу наукових джерел українських та закордонних вчених, є успішні приклади подолання гендерних стереотипів в різних сферах діяльності, в тому числі і у військовій та поліцейській.

Метою статті є аналіз конституційно-правових засад забезпечення рівних прав чоловіків та жінок, а також основних гендерних стратегій України до встановлення гендерної демократії; розробка рекомендацій щодо розширення гендерних прав громадян України.

Виклад основного матеріалу. В Україні основним Законом є Конституція, і саме вона гарантує громадянам права та свободи, включаючи гендерну рівність. Так, стаття 24 звучить наступним чином: Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [14]. З одного боку, роботодавець, наприклад, повинен враховувати цю статтю Конституції України та надавати рівні права на робочому місці як жінкам, так і чоловікам. Але в реальності це поки що не відповідає дійсності, адже більшість керівних та відповідальних

посад займають чоловіки, жінкам доручають менш відповідальну роботу, пояснюючи це тим, що роботодавець береже жінку, аби вона мала сили та здоров'я займатися родиною та дітьми, а служба чи робота – то вже має бути на другому місці для жінки і їй не варто витратити зайву енергію на роботі.

Значним чином стримує права жінок діючий Кодекс законів про працю України, в якому записано, що «Не допускається залучення до робіт у нічний час, до надурочних робіт і робіт у вихідні дні і направлення у відрядження вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років» [15]. Це, безумовно, порушення прав жінок, адже тільки сама жінка може вирішувати – сидіти їй з дитиною до трьох років чи доручити це комусь. Наприклад, в деяких країнах світу відсутнє таке поняття як декретна відпустка, жінка майже одразу після пологів (впродовж місяця) виходить на роботу, а свої сімейні справи вирішує паралельно, при чому успішно, адже є спеціально навчені особи, що займаються вихованням та доглядом за дитиною, поки їх матір працює. І в цьому немає нічого страшного, адже жінка не втрачає безцінні роки побудови своєї кар'єри, тому в наш час, якщо жінка відійде від робочих справ на три або шість років, вона значно відстане від останніх тенденцій, вона програватиме у порівнянні із іншими колегами. Тому жінці є сенс продовжувати кар'єру, а дитина, коли виросте, буде тільки пишатися своєю успішною матір'ю. Оплатити няню та не йти у декрет теж можуть дозволити собі не всі жінки, а тому вимушені покидати місце роботи на три, а то і шість років декрету, втрачаючи в цей час свою професійну кваліфікацію, відстаючи від інших колег, і в першу чергу, від чоловіків.

Наступним кроком у напрямі розширення гендерних прав жінок в українському законодавстві стало ухвалення в 2005 році Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», яким визначено основні вектори реалізації гендерного паритету на всіх рівнях. В статті 1 цього Закону визначено, що до основних напрямів державної гендерної політики можна віднести наступні: утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; запобігання та протидія насильству за ознакою статі; захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі. Відомо, що багато жінок стикалися із гендерною нерівністю на робочому місці, ще й досі чоловіки сприйма-

ють жінок як обслуговуючий персонал, наприклад, як таку особу, що може зробити чай або каву при цьому не вважають, що жінки можуть бути рівноцінними партнерами чоловіків на робочому місці. Також багато жінок стикалися із сексуальними домаганнями на робочому місці, а враховуючи недосконале законодавство в цьому напрямі і малу ймовірність того, що жінка зможе доказати факт насильства, то вона зазвичай вимушена замовчувати ганебні факти залицянь колег-чоловіків. Так, статтею 4 цього Закону передбачено проведення гендерно-правової експертизи чинного законодавства та проєктів нормативно-правових актів. Мається на увазі, що поки що у нас в країні є закони, що стримують права жінок і потрібно уважно подивитись на ці закони та надати пропозиції як їх покращити. А відповідно до статті 15 цього Закону політичні партії та виборчі блоки під час висунення кандидатів у народні депутати України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі передбачають представництво жінок і чоловіків у відповідних виборчих списках [1].

Рівне виборче право забезпечується згідно з п. 1 ч. 5 ст. 3 Закону України «Про вибори народних депутатів України»: «...забороною привілеїв чи обмежень кандидатів у депутати за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [16].

Разом з тим, потрібно зауважити, що хоча за останні тридцять років кількість жінок-представниць органів влади на різних рівнях збільшилася, все одно кількість чоловіків-можновладців все ще домінує.

Наступними важливими документами в сфері гендерної рівності є: Указ Президента України від 6 квітня 2011 року №389/2011 «Про Положення про Міністерство соціальної політики України» визначає, що Мінсоцполітики є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, попередження насильства в сім'ї та з питань протидії торгівлі людьми; Закон України «Про протидію торгівлі людьми» (2011 р.) визначає організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми, гарантуючи гендерну рівність. На жаль, факти торгівлі людьми зафіксовані в усіх областях України; Наказ Мінсоцполітики від 8.06.2012 № 345 «Про Експертну раду з питань розгляду

звернень за фактами дискримінації за ознакою статі»; Державна програма протидії торгівлі людьми до 2025 р. та інші.

Також важливими в сфері подолання гендерної нерівності є закони України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» 2012 року і «Про запобігання та протидію домашньому насильству» 2017 року. Перший передбачає заборону дискримінації, зокрема за ознакою статі, а другий чітко визначає всі види домашнього насильства, і домашнє насильство нарешті стає кримінальним злочином.

Завдяки Закону про протидію домашньому насильству сотні жінок отримали допомогу, наприклад, в поліції працює підрозділ «Поліна», фахівці якого виїжджають саме на виклики, пов'язані із домашнім насильством, вони створили базу кривдників, як за кордоном, і тепер ці відомості є в особовій справі кожного порушника, що далі буде завдавати йому проблем, наприклад, при влаштуванні на роботу. На жаль, відділити жертву від кривдника в наш час зазвичай досить важко, адже це особи або родина, що вимушена проживати під одним дахом і не має змогу роз'їхатися по різних будинках.

Задля попередження насильству в Україні вже в школах та в університетах проводять відповідні заняття на цю тематику, аби громадяни України і самі не стали насильниками, і не стали жертвами насильства. В 2020 році в Україні відкрито урядову гарячу лінію з протидії домашньому насильству – 1547. На цей номер можуть анонімно звернутися жертви домашнього насильства. Також в нашій країні відкрито дев'ять шелтерів – притулків для постраждалих від домашнього насильства.

Стосовно гендерної політики в сфері безпеки і оборони, то тут багато років спостерігаємо гендерні стереотипи стосовно того, що жінкам заборонено працювати на деяких посадах [17-29]. В зв'язку з цим в період з 2014 року, з моменту проведення бойових дій в районі Донецької та Луганської областей, багато жінок приймали участь в бойових завданнях, були снайперами, а реально вони були оформлені кухарками, що, на наш погляд, є несправедливим. Цю ситуацію вдалося виправити підписанням Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека».

В сфері МВС в останні роки відбулися позитивні зрушення, адже на законодавчому рівні були зняті обмеження жінкам займати ті чи інші посади. Так, в грудні 2017 року було скасовано наказ Міністерства охорони здоров'я № 256 від

1993 року, яким було визначено перелік із 450 заборонених професій для жінок. Тепер жінки можуть працювати і пожежниками, і водилами, і кермувальниками тощо. Крім того, у вересні 2018 року Верховною Радою України підписано Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» № 2523-VIII № 2523-VIII. Ці зміни передбачають рівні права чоловіків та жінок при укладанні контракту на військову службу, жінкам дозволити їздити у відрядження та заступати на добові наряди. Також раніше до жінок-військовослужбовців застосовувалися більш м'які заходи покарання, а тепер жінки несуть відповідальність і покарання нарівні із чоловіками.

В 2021 році в Збройних силах служили приблизно 57 тисяч жінок. Серед цивільних працівників ЗСУ жінки становлять понад 54 % від загальної кількості цивільного особового складу. На командних посадах перебувають понад 900 офіцерів-жінок, а на посадах командирів взводів – 109 жінок. Наразі проходить службу в Збройних силах 31 тисяча жінок – це 15,6% від загальної кількості військових. Також в Україні є дві жінки, яких відзначили званням генерала: генерал-майор полковник медичної служби Людмила Шугалей, а також нинішня міністерка у справах ветеранів Юлія Лапутіна. Крім того, Тетяна Остащенко стала першою жінкою, яка очолила командування Збройних сил, а саме Медичні сили [17, 19].

Для запровадження гендерної рівності зроблено наступні кроки: урівняно нормативи для вступу дівчат та хлопців до закладів вищої освіти сектору безпеки; з 2018 року жінкам надано право брати участь у кваліфікаційних іспитах на право носіння Берета з відзнакою в Національній гвардії України; службові розслідування в Національній гвардії України проводяться із залученням фахівців з питань гендерної інтеграції органів військового управління; запроваджено збір статистичних даних органів системи МВС з розподілом за статтю.

На удосконалення нормативно-правової бази в сфері гендерної рівності направлена Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, яка передбачає розширення прав жінок в різних сферах життя [20].

В Україні все більше організацій приділяють увагу гендерної рівності. Серед найбільш відомих ініціатив можна виділити наступні: Національна «Гаряча лінія» з питань попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації. Ця лінія створена ще у 1997 році на базі відомого центру «Ла Страда Україна», на цю лінію можуть звернутися навіть діти; Центри гендерної рівності у вищих навчальних закладах. Подібні центри існують у більше, ніж 20 університетах, в тому числі і в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (ДДУВС); Музей історії жіноцтва, жіночого та гендерного руху. Поки що такий музей діє з 2009 року лише в Харкові, та на нашу думку, подібні музеї потрібно відкривати і в інших містах, аби залучати до гендерної проблематики якомога більше людей; Гендерний інтерактивний театр; Мережа громадського контролю за гендерною рівністю на виборах; Реабілітаційний Центр «Софія» для жінок.

Одним із напрямів гендерної рівності є забезпечення однакового доступом усіх, незалежно від статі, до якісної і сучасної освіти. В цьому контексті затверджено Стратегію впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року. Реалізація гендерної політики ДДУВС здійснюється на основі Плану заходів з гендерної інтеграції університету на 2020-2032 рр. та Методичних рекомендації з інтеграції гендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України. В кожному структурному підрозділі визначено відповідального з забезпечення гендерної рівності, створено Студентсько-курсантський центр гендерної культури. На базі університету регулярно проводяться науково-практичні та виховні заходи. Так, проведено Міжнародний форум «Сучасні виклики у протидії та запобіганні домашньому насильству». Крім того, представниці ДДУВС стали активними учасницями круглого столу «Жінки та дівчата у науці: досвід минулого та виклики сучасності». Заохочувати здобувачів вищої освіти не бути осторонь гендерної тематики вдалося завдяки проведенню Всеукраїнського конкурсу есе «Дотримання принципу гендерної рівності в умовах COVID-19». Подобається студентам і конкурс «Правові дебати» з гендерної та антидискримінаційної тематики, де учасники можуть висловити свої думки та головне – бути почутими. Багато уваги приділяється проблемі подолання проявів домашнього насильства, психологічного насильства в побуті, на роботі, в процесі навчання. Здобувачі вищої освіти із задоволенням відвідують різного роду воршкopi: «Не дрібниці» щодо

протидії різного виду насильства, «Стабільність у нестабільному світі» щодо боротьби зі стресами, «Фемінітиви в студію» – обговорення важливості використання фемінітивів у сучасній українській мові, «Гендерна рівність vs. дискримінація. Як не потрапити під вплив гендерних стереотипів?» та інші.

Висновки. Не дивлячись на те, що вже багато чого зроблено в українському суспільстві на законодавчому рівні в напрямі подолання гендерної нерівності, багато чого ще потрібно зробити. Серед рекомендацій щодо зменшення гендерної нерівності та дискримінації можна виокремити наступні: впровадження Програми розвитку відповідних послуг у сфері професійної зайнятості для жінок, які вступають або повертаються на ринок праці після виконання репродуктивної функції; порівняльний аналіз українського законодавства з міжнародним досвідом гендерної правотворчості; виділення достатнього фінансування на гендерні програми; розширення переліку статистичних показників за ознакою статі; подолання гендерних стереотипів в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 20.11.2021).
2. Наливайко Л.Р., Грицай І.О. Gender Budgeting as a Means of Ensuring the Gender Equality Principle. *Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and EU countries: comparative analysis*. Riga: Izdevniecība "Baltija Publishing". 2019. Vol. 1. 304 p. P. 237-255.
3. Наливайко Л.Р., Грицай І.О. Gender equality principle in the state gender policy: practice of Ukraine and EU member states. Development and modernization of the legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine: Collective monograph. Vol. 2. Lublin: Izdevniecība "Baltija Publishing". 2017. 336 p. P. 137-155.
4. Грицай І.О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2018. 470 с.
5. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності: навч посіб. 2-ге вид., перероб. і доп./ кол.авт. за ред. д.ю.н., доц.. В.О. Боняк. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД. 2018. 260 с.
6. Головіна О.В. Стратегія та шляхи та розв'язання проблем гендерно обумовленого насильства як фактор демократичних змін у суспільстві // *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 2. Дніпро: ДДУВС. 2019. С. 47-51.
7. Савела Є. А., Ярошенко А. С. Питання гендерної політики у національній поліції України: теоретико-правовий аспект. *Науково-практичний фаховий збірник наукових праць «Прикарпатський юридичний вісник»*. 2019. Вип. 3 (28). Т. 1. С. 181-185.
8. Ярошенко А.С., Костенко О.М. Особливості запровадження штрафу за заборгованість зі сплати аліментів з метою посилення захисту права дитини на належне утримання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 84-92.
9. Наливайко Л.Р., Грицай І.О. Гендерна політика у системі детермінант демократизації суспільства: український вимір. *Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку* : монографія / редкол.: О. В. Петришин (голова редкол.), В. А. Журавель (заст. голови редкол.), Н. С. Кузнецова (заст. голови редкол.) [та ін.] ; Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право. 2021. 680 с.
10. Bitna Kim, Jurg Gerber, Attitudes toward gender integration in policing: A study of police cadets in China. *International Journal of Law, Crime and Justice*. 2019. Vol. 57. P. 91-102. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijlcrj.2019.03.004>. (дата звернення: 20.12.2021).
11. Jennifer M. Ashlock, Gender attitudes of police officers: Selection and socialization mechanisms in the life course. *Social Science Research*. 2019. Vol. 79. P. 71-84. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2018.12.008>. (дата звернення: 28.11.2021).
12. Edward H. Chang, Katherine L. Milkman, Improving decisions that affect gender equality in the workplace. *Organizational Dynamics*. 2020. Vol. 49. Is. 1. URL: <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2019.03.002>. (дата звернення: 29.12.2021).
13. Jeong L. Kim, William Wells, James J. Vardalis, Sharon K. Johnson, Hyungjin Lim, Gender difference in occupational stress: A study of the South Korean National Police Agency. *International Journal of Law, Crime and Justice*. 2016. Vol. 44. P. 163-182. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijlcrj.2015.09.001>. (дата звернення: 03.01.2022).
14. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами, внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р.). Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
15. Кодекс Законів про працю України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=322-08>. (дата звернення: 05.01.2022).
16. Закон України «Про вибори народних депутатів України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1665-15>. (дата звернення: 07.01.2022).
17. В Україні дозволять жінкам обіймати будь-які посади в армії. URL: <https://glavcom.ua/country/society/v-ukrajini-dozvolyat-zhinkam-obiymati-bud-yaki-posadi-v-armiji-791081.html> (дата звернення: 08.01.2022).
18. Венгер О. Напряма удосконалення гендерної політики в умовах цифрового суспільства. URL: <http://vestnikzgia.com.ua/article/view/189005> <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2019.189005> (дата звернення: 11.01.2022).
19. Сулова І. Жінка під час збройного конфлікту: від жертви до миротворця. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/suslova/zhinka-pid-chas-zbrojnogo-konfliktu-vid-zhertvi-do-mirotvortsja-124795.html>. (дата звернення: 11.01.2022).
20. Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0B1VZD3D0A> (дата звернення: 11.01.2022).

Наливайко Л.Р., Марценюк Л.В. ПРАВА ЖІНОК ТА ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

У статті окреслені конституційно-правові засади забезпечення рівних прав чоловіків та жінок. Проаналізовано основні гендерні стратегії України до встановлення гендерної демократії. Наведено приклади науково-практичних та виховних заходів з гендерної тематики, що регулярно проводяться на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Виокремлено основні причини гендерної нерівності в Україні, серед яких: стереотипи (стосовно того, що жінка – це домашня істота, берегиня родини, не повинна займати важливі посади); гендерні установки (патріархальні, тобто, жінка повинна підкорятися чоловікові, та феміністичні, тобто несприйняття існування в сім'ї та суспільстві суворо закріплених чоловічих і жіночих ролей).

Наголошено, що основними завданнями з розширення гендерних прав та підняттям України з 53 місця за індексом гендерної нерівності на більш достойні позиції є: проведення фундаментальних та прикладних досліджень з актуальних проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності; розробка проектів нормативно-правових актів та пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства; проведення правових експертиз нормативно-правових актів, в тому числі гендерної; сприяння впровадженню результатів наукових досліджень в практичну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування з метою захисту прав і свобод людини і громадянина, прав внутрішньо переміщених осіб, прав осіб, які постраждали від проявів гендерної нерівності, гендерного насильства, в тому числі насильства в сім'ї, як у мирний час, так і в умовах конфлікту.

Основними напрямками державної гендерної політики в Україні повинні стати: державно-правове регулювання гендерних відносин; сприяння розвитку гендерної демократії та гендерної культури в суспільстві.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, гендер в системі МВС, жінки в секторі оборони, гендерний паритет.

Nalyvaiko L.R., Martseniuk L.V. WOMEN'S RIGHTS AND GENDER EQUALITY IN UKRAINE: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE

The authors of the article outline the constitutional and legal principles of ensuring equal rights for men and women. The main gender strategies of Ukraine before the establishment of gender democracy are analyzed. Examples of scientific-practical and educational events on gender issues, which are regularly held on the basis of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, are given.

The authors singled out the following main causes of gender inequality in Ukraine: stereotypes (that a woman is a domestic being, a guardian of the family, should not hold important positions); gender attitudes (patriarchal, ie, women must obey men, and feminist, ie, rejection of the existence in the family and society of strictly fixed male and female roles). The main directions of the state gender policy in Ukraine are: state and legal regulation of gender relations; promoting the development of gender democracy and gender culture in society.

It was emphasized that the main tasks of expanding gender rights and raising Ukraine from 53rd place on the index of gender inequality to more worthy positions are: conducting fundamental and applied research on topical issues of the legal status of internally displaced persons and ensuring gender equality; development of draft regulations and proposals to improve existing legislation; conducting legal examinations of regulations, including gender; promoting the implementation of research results in the practice of public authorities and local governments in order to protect human and civil rights and freedoms, the rights of internally displaced persons, the rights of victims of gender inequality, gender-based violence, including domestic violence both in peacetime and in times of conflict.

In Ukraine, more and more organizations are paying attention to gender equality. Among the most well-known initiatives are the National Hotline for the Prevention of Domestic Violence, Trafficking in Human Beings and Gender Discrimination. This line was created in 1997 on the basis of the famous center "La Strada Ukraine", this line can be used even by children; Centers for Gender Equality in Higher Education Institutions. Similar centers exist in more than 20 universities, including the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (DDUVS); Museum of the History of Women, Women's and Gender Movement. So far, such a museum has been operating only in Kharkiv since 2009, but in our opinion, similar museums should be opened in other cities in order to attract as many people as possible to gender issues; Gender interactive theater; Network of public control over gender equality in elections; Sofia Rehabilitation Center for Women.

To summarize, we note that among the important measures to overcome gender inequality in Ukraine are: implementation of the State Program for Equal Rights of Men and Women, as well as mechanisms for implementation and control of this Program, ratification of the Council of Europe Convention 210 on Combating and Preventing Domestic Violence, examination of Ukrainian legislation from the standpoint of gender equality, strengthening gender education.

Key words: gender, gender equality, gender in the system of the Ministry of Internal Affairs, women in the defense sector, gender parity.

Федорук Н.С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного права
юридичного факультету

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.15>

ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ ЯК ЦІННІСНО-СВІТОГЛЯДНИЙ ОРІЄНТИР РЕФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Доктрина людиноцентризму сьогодні визнана більшістю вчених-адміністративістів як основа ціннісно-світоглядної трансформації адміністративного права. Проте реальне відображення її положень у вітчизняній науці і, особливо, практиці сучасного адміністративного права, є досить неоднозначним та суперечливим.

Безумовними досягненнями «людиноцентристської трансформації» адміністративного права стали численні наукові дослідження (частина яких вже набула втілення в діючих нормативних актах та правозастосовчій практиці). Наприклад, це розвиток ідей публічно-сервісного права та адміністративних послуг, спроба трансформації базових категорій адміністративного права (заміна управлінської термінології на термінологію публічних послуг), формування базових принципів адміністративного права на основі принципу верховенства права та принципів належного урядування, формування інститутів адміністративної юстиції, адміністративних процедур та ін. Тим не менш, застосування ідей людиноцентризму є неоднозначним та «нерівномірним» стосовно окремих інститутів адміністративного права, а в деяких підручниках та наукових працях, як справедливо зазначає Р.С. Мельник, про цю концептуальну засаду адміністративного права не сказано ані слова, а висунута понад десять років тому на обговорення проблематика людиноцентризму сьогодні перейшла в розряд «другорядних» питань [7, с. 26]. Крім того, наукові дослідження ідей людиноцентризму в адміністративному праві часто обмежуються абстрактними і дуже узагальненими визначеннями людиноцентристського підходу без детального аналізу його реального втілення у конкретних нормах і відносинах, а також у світогляді і методології науки адміністративного права.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідження людиноцентристських засад тран-

сформації понятійного апарату адміністративного права проведене на підставі аналізу праць теоретиків та філософів права, (Ю.С. Шемшученка, І.Л. Честнова, К.В. Горобця, Д.М. Азмі, В. Горбатенка та ін.), а також вчених-адміністративістів, що досліджували проблематику застосування людиноцентристського підходу в науці адміністративного права (В.Б. Авер'янов, Курінний Є.В., Мельник Р.С. та ін.).

Мета статті – обґрунтування зміни ціннісно-світоглядного наповнення базових понять та категорій адміністративного права з позицій людиноцентризму.

Виклад основного матеріалу. Людиноцентризм став першою із загальнонаукових категорій, яка почала активно використовуватись в адміністративному праві. Про необхідність зміни світоглядної основи вітчизняного адміністративного права вперше були поставлені у працях В.Б. Авер'янова, який наголошував, що для зміни ціннісної орієнтації адміністративного права, нова адміністративно-правова доктрина має ґрунтуватись на протилежній – «людиноцентристській» – ідеології, згідно з якою держава повинна, умовно кажучи, «служити» інтересам громадян (тобто діяти на «благо людини») шляхом всебічного забезпечення пріоритету її прав, свобод та законних інтересів у сфері діяльності публічної адміністрації [1, с. 10-16]. Для свого часу подібні погляди вважались революційними і викликали неоднозначне сприйняття з боку представників традиційного управлінського розуміння ціннісної суті адміністративного права. Проте на сьогоднішній день людиноцентристську доктрину адміністративного права визнано світоглядною основою сучасного адміністративного права більшістю науковців.

В сучасній вітчизняній юридичній науці людиноцентризм розуміється як утвердження загальнолюдських цінностей в праві шляхом забезпечення та захисту основних прав і потреб

людини через утвердження загальнолюдських цінностей в правових нормах. Утвердження доктрини людиноцентризму пов'язують з докорінною зміною ролі права, яке поряд із інструментальним значенням як основного регулятора суспільних відносин, набуває рис основного ціннісного орієнтуру, однієї з фундаментальних суспільних засад, що виконує людинотворчу функцію і створює умови для реалізації людиною її можливостей [10, с. 21]. На думку Ю.С. Шемшученка, найвизначнішою цінністю, реалізувати яку покликане право, є існування людського суспільства і життя кожного окремого індивіда. В особистому та соціальному житті фундаментальну роль відіграють такі цінності, як свобода, рівність, справедливість, гуманізм, добро. І ці цінності самі по собі не мають жодного значення, а лише з прив'язкою до особистості, до її реальних можливостей самореалізації. Такі права, як право на життя, свободу, гідність, недоторканість особи, участь у політичному житті – є необхідними умовами влаштування життя людини у цивілізованому суспільстві і тому повинні бути визнані та захищені державою [12, с. 7-9]. Про необхідність запровадження людиноцентристського підходу в адміністративному праві наголошує Є. Курінний, умовами якого повинні виступати наявність громадянського суспільства та правової держави [6, с. 48].

На думку Р.С. Мельника, напрямками, які допоможуть зробити вітчизняне адміністративне право людиноцентристським на сутнісному, а не декларативному рівні є наступні: 1) коментування Конституції України, особливо таких її положень, що стосуються прав і свобод людини у відносинах з публічною адміністрацією; 2) оновлення змісту підручників з адміністративного права; 3) реформування системи адміністративного права, спрямоване на виділення нових галузевих утворень в його змісті. В якості основи такої трансформації дослідник визначає «належне розуміння сутності та змісту прав людини є, з одного боку, обов'язковою умовою їх повної реалізації, а з іншого – способом реального впровадження в життя концепції людиноцентризму» [7, с. 30-33].

Проте, на нашу думку, така проблема є значно глибшою і її вирішення пов'язано і явищем «трансформації сприйняття» адміністративно-правової дійсності стосовно суті явищ, які її складають, та закономірностей їх взаємозв'язків. Оновлення змісту підручників, тлумачення конституції та зміна структури системи галузі, які

пропонує Р.С. Мельник як спосіб впровадження принципу людиноцентризму в адміністративному праві, повинно бути завершальною, а не початковою стадією цього процесу. Підручники та наукове тлумачення нормативних актів, якщо використовувати термінологію Т. Куна, є продуктом «нормальної науки», тобто доктрини, яка має достатній рівень теоретичної розробки та знаходить підтримку абсолютної більшості науковців. Людиноцентризм в адміністративному праві поки що вважається «аномалією» – тобто новим явищем адміністративно-правової дійсності, яке ще потребує досліджень. Отже, досягнення справжньої людиноцентристської сутності вітчизняного адміністративного права слід проводити через «трансформацію сприйняття» змісту таких базових для адміністративного права категорій, як «держава», «публічна влада», «публічний інтерес» та ін. Переосмислення цих понять та наповнення їх справжнім, а не декларованим, людиноцентристським змістом і є ключем трансформації українського адміністративного права у відповідності до західної цивілізаційної традиції. Неорадянська патерналістська традиція адміністративного права може бути подолана шляхом дійсного усвідомлення та сприйняття західної традиції поглядів на державу як елемент громадянського суспільства, тлумачення публічних прав особи, розуміння сутності та меж поняття «публічний інтерес», «публічний примус» та інших. Але, на жаль, в сучасній адміністративно-правовій науці має місце перейменування радянських понять та категорій адміністративного права без суттєвої зміни їх змістовного наповнення. Тому про впровадження нової доктрини говорити ще зарано по причині відсутності у вітчизняній науці критичної маси дослідників, які би дійсно сприймали явища та процеси адміністративно-правової дійсності з людиноцентристської точки зору та могли їх ефективно викладати в підручниках, тлумачити в коментарях Конституції та формулювати в нормах законів та підзаконних актів, які регулюють відносини особи та суб'єкта публічної адміністрації.

До ціннісно-світоглядних засад людиноцентризму, на яких повинні базуватися адміністративно-правова наука і практика, на нашу думку, повинні насамперед, належати наступні уявлення про основні елементи адміністративно-правової дійсності.

1. Публічна влада з позицій людиноцентризму тлумачиться вже не як односторонній примус, а повноваження суб'єкта на здійснення

певних дій чи прийняття рішень, необхідність яких визнана більшістю учасників суспільних відносин, в яких застосовуються владні повноваження. Тобто влада – це своєрідний мандат суспільства наданий певному суб'єкту на прийняття певних рішень та здійснення дій в інтересах всього суспільства, який, в тому числі, включає право на застосування примусу.

2. Одним із базових принципів доктрини людиноцентризму є визнання приватних фізичних і юридичних осіб є рівними учасниками правовідносин поряд із суб'єктами публічної адміністрації. Приватні особи як учасники адміністративних відносин підкоряються не суб'єкту влади, а закону, так само як і ті суб'єкти владних повноважень, які вступають разом з ними у правовідносини. Якщо суб'єкт владних повноважень при цьому буде діяти методом або у спосіб, що не визначений нормою права – його дії будуть визнані незаконними, а він сам стає суб'єктом юридичної відповідальності.

3. Інтерес держави (або іншого суб'єкта публічної влади) не є важливішим за інтерес людини, оскільки його захист в кінцевому результаті має на меті захист прав приватних осіб. З точки зору людиноцентризму, держава не може мати якісь «власний інтерес, відмінний від інтересів окремих осіб» [8, с. 104]. Держава не може бути антагоністом громадянського суспільства, а навпаки є вищою формою його організації. Держава, або будь-який інший суб'єкт публічної влади, забезпечує реалізацію і захист прав та інтересів кожного члена суспільства через здійснення своїх функцій шляхом реалізації владних повноважень. Застосування обмежувальних чи примусових заходів при цьому не повинно сприйматися як обмеження приватного інтересу, оскільки кінцевою метою таких заходів є безпека і добробут кожного конкретного громадянина (наприклад, карантинні обмеження, які сьогодні часто піддаються критиці по причині порушення приватних прав осіб).

4. І чи не найважливішою ознакою «трансформації сприйняття» науковцем внаслідок справжнього усвідомлення доктрини людиноцентризму повинна стати зміна розуміння сутності публічного права (і, відповідно адміністративного права як його частини). Право розуміється не як «директива» чи припис держави, а як матеріальне відображення природного права, де суб'єкт публічної влади виступає як гарант його реалізації. Норма стає правом не тому, що акт виданий і забезпечений державою, а тому що така діяльність держави легітимо-

вана самим суспільством. Тобто держава постає як один із інструментів правового регулювання (без сумніву, найбільш дієвий та ефективний), але виключно за умови її суспільної легітимації. Тобто право не може розглядатися як інструмент системи управління, яка діє відповідно чітких об'єктивних закономірностей, і де особі відведена роль об'єкта управлінського впливу. Держава через право набуває роль суб'єкта, що забезпечує діалог між різними соціокультурними групами. Звідси випливає і призначення права – як міри дозволеного конкретній особі, яке має вигляд не приписів, а принципів, коли «основне (базове) право акумулює саме принципи, тобто фундаментальні, значущі ... ідейні правила. Зокрема, воно об'єднує в собі основоположні ідеї справедливості, законності, гуманізму, формально-юридичної рівності учасників правового спілкування» [2, с. 30].

Останнє положення заслуговує особливої уваги з огляду на зміни традиційних уявлень про призначення держави як основного і єдиного регулятора суспільних відносин. Воно пов'язане, насамперед, із еволюційними змінами сучасного суспільства. Тут вступає в дію другий аспект змістовного наповнення категорії людиноцентризму як окремофілософської категорії адміністративного права – необхідність врахування активного розвитку та існуючого плюралізму сучасних філософських підходів до розуміння ролі особи у відносинах з державою, суті самої публічної влади і суб'єктів цією публічною владою наділених.

Розуміння публічно-владних відносин, яке сьогодні домінує в науці і практиці адміністративного права, спирається на традиційну модель системи управління, яка передбачає чотири основні елементи: суб'єкт управління (держави як єдине джерело публічної влади), об'єкт управління (приватні особи, на яких спрямовано владно-управлінський вплив у вигляді нормативних та індивідуальних актів держави), а також прямих та зворотних управлінських зв'язків (де прямі зв'язки – це правові заходи впливу держави на об'єкти управління – фізичних чи юридичних осіб, а зворотні – інформація про рівень ефективності виконання правових приписів держави).

За умов постіндустріального суспільства та глобалізації така система дещо видозмінюється, причому змінам підлягають всі її елементи. Чи не найбільшою трансформації зазнав такий її елемент, як «суб'єкт управління», або, як його зазначають в сучасній літературі, «суб'єкт

публічної адміністрації» чи «суб'єкт публічної влади». В сучасних умовах держава не є єдиним джерелом публічної влади. Ними можуть бути як різноманітні наддержавні об'єднання, так і інші суб'єкти: від органів місцевого самоврядування різних рівнів до громадських рад, що діють при органах влади чи приватних юридичних чи фізичних осіб, наділених делегованими повноваженнями. При цьому вони не є конкуруючими чи взаємопідлеглими владними суб'єктами, а діють як узгоджена система різновекторних джерел публічної влади які в сукупності забезпечують впорядкованість суспільства на всіх його рівнях. Публічна влада постіндустріальної держави вже не односторонній примус держави, а повноваження конкретного суб'єкта на здійснення певних дій чи прийняття рішень, необхідність яких визнана більшістю учасників суспільних відносин, в яких застосовуються владні повноваження. Крім того «в сучасних умовах постмодерністської реальності стає практично неможливим прагнення представників влади створити цілісну уніфіковану систему управління суспільними процесами, оскільки влада поступово втрачає попередню соціокультурну базу – людей, готових іти на будь-які жертви заради втілення волі, що виходить з єдиного центру» [4]. Тобто зміни «традиційних» суб'єктів публічної адміністрації зумовлюються змінами тих, кого прийнято називати «суб'єктами управління». Які ці зміни і чим вони викликані?

Насамперед це зміна самої структури постіндустріального суспільства, його елементів та зв'язків між ними. На відміну від звичного нам марксистського розуміння побудови суспільства, власність вже не є основним критерієм, а класи – основним елементом його соціальної структури. Класова структура замінюється статусною ієрархією, яка формується вже не на основі професії, а на основі освіти, рівня культури і ціннісних орієнтацій. Саме культурна ідентичність стає основою системи соціальної ієрархії. Вісь соціального конфлікту пролягає тепер не по лінії володіння чи не володіння власністю, а по лінії володіння – не володіння освітою і контролем над інформацією [9]. При чому існування таких «груп ідентичностей» може виходити за межі конкретних держав і створювати свої самостійні центри впливу в соціумі фактично ігноруючи наявні державні кордони. Тобто особа, як «суб'єкт управління», по-перше, вже не пов'язується із владовідносинами виключно з конкретною державою як її громадянин, а може піддаватися публічно-влад-

ному впливу як член наддержавного об'єднання (наприклад, ЄС) або як член якоїсь місцевої громади. Крім того, особа може ототожнювати свою суб'єктність у відносинах із владою не лише як громадянин, а і як член певної соціальної, культурної, професійної, релігійної та ін. спільноти, з якою конкретну людину пов'язують спільні цінності та інтереси. Отже в даному випадку має місце «розпорошеність» як джерел владного впливу, так і їх об'єктів, які не завжди обмежуються кордонами конкретних держав.

Наступним важливим аспектом трансформації категорії людиноцентризму є переосмислення самої його суті та базових цінностей. Зокрема, критичному переосмисленню цінності людиноцентризму піддаються як з точки зору об'єктивної неможливості їх реалізації в деяких суспільствах, так і неминучості суб'єктивного підходу в їх тлумаченні і застосуванні

Так «проголошення найвищої цінності життя демонструє свою хибність вже в контексті проблем евтаназії, самогубств, тероризму тощо. Так само критично можна ставитися і до зв'язки «гідність–власність», оскільки переважна кількість населення земної кулі (та його частина, що не входить до «золотого мільярду») не може оцінити своє життя ні з позицій гідності (бо воно проходить в голоді, злиднях, хворобах, перенаселенні та епідеміях), ні з позицій власності (адже власність є прерогативою більш-менш розвинених країн, де економічні відносини виходять на рівень визнання іншого рівним собі). Свобода та відповідальність виявляються неспроможними продемонструвати свою загальнолюдську значимість вже в контексті проблем абсолютної людської безвідповідальності за майбутнє людства, коли свобода робити дозволене сьогодні відсуває на останні щаблі відповідальність за зроблене вчора та за те, що буде зроблено завтра. Формальна рівність – один з наріжних каменів лібертарної теорії права – демонструє свою утопічність як загальнолюдська цінність не тільки в політиці подвійних стандартів, що пронизує усю сферу міжнародного спілкування та співробітництва, але й навіть на рівні правового життя окремих правових систем» [5, с. 77].

Суб'єктивні проблеми впровадження універсальних цінностей людиноцентризму (як і будь-якої іншої цінності в праві) стосовно конкретного суспільства чи держави, пов'язані з тим, що ніяка влада, особливо демократична, не може нав'язати будь-які цінності на свій розсуд. Якщо сконструйовані цінності будуть суперечити функціональності конкретного

суспільства і не будуть сприйняті населенням (як поведінкою і правосвідомістю), то вони не можуть претендувати на роль цінностей і в такому статусі не будуть існувати на протязі тривалого часу. Звідси впливає невідповідність змістовного наповнення цінностей в праві і правах людини в різних державах і типах суспільства [11]. Нажаль, науковці ще не виробили єдиного погляду щодо шляхів вирішення цієї проблеми. Зокрема, пропонується або застосувати принцип «оспорюваності» існуючого стану речей, який полягає в можливості його переглянути (т.зв. «редескрипція» прав людини по відношенню до конкретної ситуації), акцентуючи увагу на практичні проблеми вирішення локальних ціннісних конфліктів [13], або ж враховувати національні, соціокультурні та інші особливості конкретного суспільства і держави в процесі імплементації та тлумачення основних прав людини [3, с. 44-46].

Висновки. Отже, категорія «людиноцентризм» повинна стати основою ціннісно-змістовного наповнення понятійно-категоріального апарату адміністративного права. Саме її зміст повинен визначати ціннісне наповнення окремонаукових категорій адміністративного права, пов'язаних із визначенням правових способів взаємодії особи із суб'єктами публічної влади, та, власне. Таких загальноправових категорій, як: «публічна влада», «суб'єкт публічної влади» та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авер'янов В.Б. Нова доктрина українського адміністративного права на етапі становлення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. С. 10-16.

Федорук Н.С. ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ ЯК ЦІНІСНО-СВІТОГЛЯДНИЙ ОРІЄНТИР РЕФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

У статті проведений аналіз відповідності ціннісно-змістовного наповнення категоріально-понятійного апарату сучасного адміністративного права ідеям та принципам людиноцентризму. Зазначено, що сучасні базові поняття та категорії адміністративного права не відповідають ціннісним засадам людиноцентризму, а в сучасній адміністративно-правовій науці спостерігається лише перейменування радянських понять та категорій адміністративного права без суттєвої зміни їх змістовного наповнення. Основою ціннісного-змістовного наповнення понятійного апарату сучасного адміністративного права повинні стати наступні принципи і положення. 1) Публічна влада не розуміється як односторонній примус держави, а є повноваженням конкретного суб'єкта на здійснення певних дій чи прийняття рішень, необхідність яких визнана більшістю учасників суспільних відносин, в яких застосовуються владні повноваження. 2) Держава не є єдиним джерелом публічної влади: ними можуть бути як різноманітні наддержавні об'єднання, так і інші суб'єкти, які діють як узгоджена система різновекторних джерел публічної влади і які в сукупності забезпечують впорядкованість суспільства на всіх його рівнях. 3) Приватні фізичні і юридичні особи визнаються рівними учасниками правовідносин поряд із суб'єктами публічної адміністрації, які в якості учасників адміністративних відносин підкоряються не суб'єкту влади, а закону, так само як і ті суб'єкти владних повноважень, які вступають разом з ними у правовідносини. 4) Право розуміється не як «директива» чи припис держави, а як матеріальне відображення природного права, де суб'єкт публічної влади виступає як гарант його реалізації, а норма стає правом не тому, що акт виданий і забезпечений державою, а тому що така діяльність держави легітимована самим суспільством.

Ключові слова: людиноцентризм, публічне право, державна влада, публічний інтерес, суб'єкт публічної влади.

2. Азми Д.М. Структурное строение системы права: теоретико-методологический анализ. *Государство и право*. 2010. № 6.

3. Вершок И.Л. Правовые проблемы обеспечения основных прав человека: сборник материалов круглого стола, посвященного юбилею профессора Георгия Борисовича Шишко (Минск, 4 сентября 2015). М-во образования Респ. Беларусь. Под общ.ред. Г.А. Василевича. Минск: Колорград, 2015. С. 44-46.

4. Горбатенко В. Постмодерн і трансформація ціннісної основи людського буття. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8725/1-gorbatenko.pdf?sequence=3>

5. Горобець К.В. Ієрархія цінностей права. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 2(24). С. 77.

6. Курінний Є. Об'єкт та предмет українського адміністративного права: змістовна та аксіологічна сутність категорій. *Публічне право* № 1 (21) (2016) С. 48.

7. Мельник Р.С. Адміністративне право і процес: теорія та практика правозастосування : монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 26.

8. Миколенко О.І. Публічний і приватний інтерес в адміністративному праві. *Правова держава*. 2016. № 24. С.104.

9. Образ общества в постмодернистской социологии. URL: <http://www.chem.msu.ru/rus/teaching/sociology/5.html>

10. Подковенко. Т.О. Принцип антропоцентризма в контексті сучасного праворозуміння. *Юридичний вісник* 2(23)2012. С. 21.

11. Честнов И.Л. Политика прав человека в постсовременном мире. URL: <https://doi.org/10.17816/RJLS19087>

12. Шемшученко Ю.С. Актуальні проблеми філософії права. Проблеми філософії права. 2003. Том I. С. 7-9.

13. Rorty R. Intellectuals in Politics. Dissent. 1991. Vol. 38. P. 483-490.; Rorty R. Objectivity, Relativism and Truth. *Philosophical Papers*. Vol. 1. Cambridge, Cambridge University Press, 1991. 236 p.

Fedoruk N.S. HUMAN CENTRALISM AS A VALUE AND WORLDVIEW GUIDELINE OF REFORMING THE CONCEPTUAL APPARATUS OF ADMINISTRATIVE LAW

The article analyzes the conformity of the value-based content of the categorical-conceptual apparatus of modern administrative law to the ideas and principles of human centralism. It is noted that modern basic concepts and categories of administrative law do not correspond to the value principles of human centralism, in modern administrative and legal science, there is only a renaming of Soviet concepts and categories of administrative law without significant changes in their content. The following principles and provisions should become the basis of the value-content content of the conceptual apparatus of modern administrative law. 1) Public power is not understood as unilateral coercion of the state but is the power of a particular entity to take certain actions or decisions, the need for which is recognized by the majority of participants in public relations, in which power is exercised. 2) The state is not the only source of public power: they can be various supranational associations and other entities that operate as a coherent system of multi-vector sources of public power and which together ensure the orderliness of society at all levels. 3) Private individuals and legal entities are recognized as equal participants in legal relations along with the subjects of public administration, which as participants in administrative relations are subject not to the subject of power but to the law, as well as those subjects of power that come with them in legal relations. 4) The interest of the state (or another subject of public power) is not more important than the interest of man, because its protection ultimately aims to protect the rights of individuals. 5) Law is understood not as a “directive” or regulation of the state, but as a material reflection of natural law, where the subject of public power acts as a guarantor of its implementation. The norm becomes a right not because the act is issued and provided by the state, but because such activity of the state is legitimized by society itself. An important aspect of the transformation of the category of human centralism is the rethinking of its very essence and basic values. In particular, the values of human centralism are critically rethought both in terms of the objective impossibility of their realization in some societies and the inevitability of a subjective approach in their interpretation and application. The subjective problems of implementing the universal values of human centralism concerning a particular society or state are related to the fact that no government, especially a democratic one, can impose any values on its own. Ways to solve this problem are proposed to apply the principle of “disputation” of the current state of affairs, which is the possibility of revising it (so-called “re-description” of human rights depending on the specific situation) or take into account national, socio-cultural and other features of a particular society and state in the process of implementation and interpretation of fundamental human rights.

Key words: human centralism, public law, state power, public interest, subject of public power.

Чернадчук Т.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і інформаційного права
Сумського національного аграрного університету*

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.16>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ, УПОВНОВАЖЕНИХ НА ВИКОНАННЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ АБО МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Постановка проблеми. На Саміті ООН зі сталого розвитку, що відбувся в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї, було прийнято підсумковий документ «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» [1].

Україна як держава-член Організації Об'єднаних Націй приєдналась до глобального процесу сталого розвитку і підтримуючи прагнення до миру й процвітання людей, ставить перед собою амбітні цілі щодо досягнення соціального розвитку і економічного зростання, сталого розвитку міст і громад (у тому числі, екологічної стійкості), захисту екосистем суші, як засобу протидії кліматичним змінам, скорочення нерівності. З метою забезпечення дотримання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року було прийнято Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722 [2]. В свою чергу, досягнення Цілей сталого розвитку потребує глибоких перетворень в різних сферах, як на рівні держави так і на рівні місцевого самоврядування. При цьому слід зазначити, що проведення реформ з метою досягнення цілей сталого розвитку потребують відповідного фінансування і передбачають приведення державного та місцевих бюджетів до необхідного рівня, виявлення існуючих проблем в згаданій сфері і визначення шляхів їх усунення. Однією з проблем, як на наш погляд, є рівень корупції, подолання якої постає перед нашою державою як одне з важливих завдань. В Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI), що укладається глобальною антикорупційною організацією Transparency International та базується на оцінках підприємців та аналітиків, за підсумками 2021 року наша країна займає 122 місце у переліку зі 180 країн світу [3].

На протязі певного періоду після Революції Гідності, за аналітичними даними Україна покращувала свої показники в сфері боротьби з корупцією. Нажаль з 2018 року таке постійне

зростання припинилося, що і відзначилось в результатах 2021 року. Серед негативних явищ, що спричинили погіршення ситуації щодо запобігання корупції можна вважати Рішення Конституційного суду від 27 жовтня 2020 року, яким було звільнено від відповідальності за недостовірне декларування топ посадовців, чиновників і суддів. Негативним на сьогодні є і загальне зростання тиску на антикорупційну систему, так на початок 2022 року не призначений керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), що також сповільнює боротьбу з корупційними злочинами. Наприкінці 2020 року Верховною Радою України в першому читанні був прийнятий законопроект «Про засади державної антикорупційної політики на 2020-2024 роки». Законопроект має велике значення як для держави в цілому, так і для антикорупційної системи зокрема, але на сьогодні згаданий законопроект в другому читанні не розглядається, що також не сприяє позитивним зрушенням в сфері боротьби з корупцією задля успішного досягнення цілей сталого розвитку.

Відповідно не викликає сумніву той факт, що засоби, направлені на усунення таких негативних явищ є суттєвим напрямом в боротьбі з корупцією. При таких умовах одним із важливих заходів запобігання корупції є контроль над суб'єктами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. І саме фінансовий контроль як різновид державного, як на наш погляд, відіграє суттєву роль в зазначеній сфері. Враховуючи численні наукові дискусії та політичні протиріччя щодо його здійснення, що у свою чергу призвели в тому числі і до вищезгаданої конституційної кризи у 2020 році, важливим, як на наш погляд є зосередження уваги на сутності, позитивних та негативних аспектах здійснення фінансового контролю над суб'єктами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У наукових джерелах дослідженням питань протидії корупції в цілому та реалізації фінансового антикорупційного контролю зокрема займалися такі вчені як О.М. Резнік, О.С. Бондаренко, П.М. Парасюк, А.С. Ярошенко, І.Ю. Кусайко К.В. Яшков, В.В. Риженко та інші.

Мета статті. Питання позитивних та негативних аспектів запровадження та реалізації фінансового контролю над суб'єктами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, все ж лишається неоднозначним. Саме тому, важливим вбачається надання адміністративно-правової характеристики концептуальним засадам здійснення фінансового контролю над суб'єктами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, особливо з точки зору досягнення цілей сталого розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Не викликає сумніву той факт, що використання державними органами, органами місцевого самоврядування фінансів для реалізації покладених на них функцій зумовлює необхідність здійснення контролю за законністю та ефективністю використання фінансових ресурсів. В свою чергу, успішна реалізація фінансової політики задля досягнення соціального розвитку і економічного зростання, сталого розвитку міст і громад (у тому числі, екологічної стійкості), захисту екосистем суші, як засобу протидії кліматичним змінам, скорочення нерівності, подолання бідності в значній мірі залежить від ефективного використання фінансових ресурсів, а також забезпечення законності і правопорядку, протидії та запобігання корупційних процесів в згаданій сфері. Саме в цьому, як на наш погляд і є призначення фінансового контролю.

Враховуючи те, що фінансовий контроль є об'єктивним фінансово-правовим явищем, яке сформоване в процесі розвитку суспільства і держави, існують різні погляди на його значення, сутність і зміст. Розвиток таких наук як адміністративне право, фінансове право, а також юридичної науки в цілому зумовлює те, що поняття «фінансовий контроль» трактується по-різному.

Так, на думку Л.А. Савченко, фінансовий контроль – це «діяльність державних органів і недержавних організацій, самих господарюючих суб'єктів чи їх структурних підрозділів, фізичних осіб, наділених відповідними повноваженнями чи правами, що спрямована на забезпечення законності, фінансової дисци-

пліни, раціональності в ході мобілізації, розподілу і використання фінансових ресурсів» [4, с. 43].

Кожен із науковців, визначаючи зміст цієї правової категорії, намагається підкреслити певні особливості, справедливо вважаючи фінансовий контроль видом не тільки контрольної, але й фінансової діяльності. Деякі вчені у своїх дослідженнях розглядають фінансовий контроль як: «цілеспрямовану діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, корпорацій, установ та організацій незалежно від форм власності, спрямовану на дотримання законності, фінансової дисципліни та раціональності у забезпеченні фінансової діяльності держави, тобто мобілізація, розподіл і використання централізованих і децентралізованих коштів для виконання завдань і функцій держави та ефективного соціально-економічного розвитку всіх суб'єктів фінансових відносин» [5, с. 144];

В. М. Прасюк переконаний, що фінансовий контроль є універсальною категорією, що регулюється як публічним, так і приватним правом, це підтверджується основними цілями фінансового контролю: підтримання фінансової дисципліни, запобігання правопорушенням у фінансовій сфері, застосування заходів примусу за їх вчинення [6, с. 28].

Існування низки поглядів на поняття фінансового контролю дає підстави вважати «фінансовий контроль» складним фінансово-правовим явищем. З огляду на розвиток інформаційних технологій, впровадженням наукових засад в управлінні фінансовою діяльністю, виникненням нових сфер суспільної діяльності, які пов'язані з публічними фінансами, євроінтеграційними та глобальними процесами сталого розвитку підвищується як само значення фінансового контролю, так і його роль в сфері запобігання корупції.

Враховуючи важливість створення ефективної системи запобігання корупції ще в 2014 році було прийнято Закон України «Про запобігання корупції» [7]. Четвертий розділ згаданого нормативного акту законодавець присвятив саме фінансовому контролю, зобов'язавши подавати декларації щодо своїх доходів та видатків особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. При цьому, згідно Закону на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – Національне агентство) у відкритому доступі розмішуються е-декларації

згаданих осіб. Відповідно Національне агентство має можливість здійснювати перевірки і при необхідності притягувати винних до юридичної відповідальності.

Таким чином, що стосується фінансового контролю над суб'єктами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, то він є заходом запобігання корупції, що реалізується Національним агентством і покликаний забезпечити протидію корупційним правопорушенням та правопорушенням, пов'язаним з корупцією. Так, щорічна декларація подається в період з 00 години 00 хвилин 1 січня до 00 години 00 хвилин 1 квітня року, наступного за звітним роком. Ця декларація охоплює звітний рік (період з 1 січня по 31 грудня включно), що передує року, в якому подається декларація, та містить інформацію на 31 грудня звітного року [8]. Перелік суб'єктів, що зобов'язанні подавати цю декларацію також визначено у профільному законі. Стосовно видів фінансового контролю за декларацією осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, то він може бути: щодо своєчасності подання; щодо правильності та повноти заповнення; логічний та арифметичний контроль [7].

З огляду на те, що науковці розглядають фінансовий контроль як діяльність, в даному контексті доцільно звернути увагу на концептуальні правові засади його здійснення. А саме, на основні принципи на яких повинна базуватися фінансово-контрольна діяльність, в тому числі і щодо запобігання корупції. Не викликає сумніву той факт, що наявність законодавчо визначеної системи таких принципів є фундаментом, на основі якого формується антикорупційне законодавство.

З філософської точки зору, принцип (лат. *principium* – начало, основа) – першооснова, керівна ідея, основне правило поведінки. У логічному сенсі принцип є центральне поняття, основа системи, що представляє узагальнення і поширення будь-якого положення на всі явища тієї області, з якої даний принцип абстрагований [9, с. 289].

В. В. Бурцев характеризує принципи державного фінансового контролю та встановлює, що дотримання принципів, тобто основних правил контрольної діяльності в цілому, як ключової умови досягнення цілей державного аудиту (моніторингу). Дослідник наполягає на виділенні основних вимог до організації державного контролю, по суті, не враховуючи принципи,

але підкреслюючи, що саме вимоги визначають ефективне функціонування державного контролю в цілому [10].

Слід зазначити, що принципи фінансового контролю над суб'єктами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, не окреслені законодавчо, але системний аналіз міжнародних стандартів щодо фінансового контролю, Лимської декларації керівних принципів контролю прийнятої IX Конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів (ІНТОСАІ) у 1977 році [11], національного законодавства дозволяє виокремити універсальні та спеціальні принципи фінансового контролю над суб'єктами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. До універсальних зокрема, належать законність та верховенство права.

У цілому законність є складною юридичною ідеєю, яка також має довгу історію. Перше використання цієї категорії можна знайти в давнину. Так, у Стародавній Греції та Стародавньому Римі основною формою організації суспільства була громадська община – релігійне об'єднання родин і племен. Громадяни як члени сім'ї, племені, громади будували суспільні відносини за принципом «демократії», що характеризується соціальною рівністю, вибором і підзвітністю, встановленням термінів, невтручанням у відносини власності, свободою слова, рівними правами перед законом [12, с. 10].

Відносно верховенства права, то С. С. Алексєєв вважає, що верховенство права має вирішальне значення для інституційного становлення держави та суспільства в цілому. У цьому контексті право постає як найвища соціальна цінність, як найважливіша соціальна віха. Законодавець повинен спиратися на них, запроваджуючи загальнообов'язкові нормативні акти, надаючи їм нормативний характер, тобто формуючи громадський порядок в країні. Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що здійснення державної діяльності, незалежно від масштабів реалізації, має відповідну ідеологічну основу, основу, яка дозволяє забезпечити єдність і цілісність громадського порядку. Такою фундаментальною основою є система правових засад, серед яких провідну роль відіграє принцип верховенства права з відповідним змістом. Його розуміння в контексті реалізації громадського порядку органами державної влади та місцевого самоврядування дає можливість визначити цей принцип не лише як спільну ідею, а як самостійний правовий

світогляд, дотримання якого є передумовою якісного правозастосування [13, с. 234].

Стосовно спеціальних принципів, то їх, на нашу думку, декілька. По-перше, принцип системності. Згаданий принцип, як на наш погляд, в першу чергу передбачає у сфері фінансового контролю над суб'єктами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування електронне декларування службовими особами своїх доходів та видатків, впровадження реального механізму публічності е-декларацій, їх перевірки Національним агентством, а в разі виявлення порушень притягнення винних до відповідальності. По-друге, це принцип об'єктивності. І. М. Ярмак вважає, що принцип об'єктивності передбачає уникнення упередженості з боку контролюючих суб'єктів на кожному етапі процесу контролю по відношенню до підконтрольних суб'єктів. З метою об'єктивності контролю науковець пропонує заборонити здійснення контрольних заходів посадовими особами державного фінансового контролю, якщо вони є: близькими родичами керівника, засновника чи акціонера підконтрольного суб'єкта; мати особисті чи фінансові інтереси в підконтрольному суб'єкті; працював на підконтрольному суб'єкті протягом звітного періоду; з інших причин вони не можуть гарантувати об'єктивність висновків [14, с. 180]. По-третє, принцип прозорості. Основною метою подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави та місцевого самоврядування полягає у створенні умов для прозорості діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також виявлення та уникнення конфлікту інтересів у їх діяльності [15, с. 54]. Однак існує багато механізмів, щоб нехтувати принципом прозорості. Наприклад, чиновнику може бути важко заповнити декларацію, якщо члени сім'ї не можуть або не хочуть надати інформацію. Важливо, щоб декларація містила інформацію про матеріальний стан як особи, яка зобов'язана подавати декларацію, так і членів її сім'ї. Якщо ж члени сім'ї відмовляються надати відомості про фінансовий стан, то згідно з частиною 7 статті 46 Закону України «Про запобігання корупції», в разі відмови члена сім'ї суб'єкта декларування надати будь-які відомості чи їх частину для заповнення декларації, суб'єкт декларування зобов'язаний зазначити про це в декларації, відобразивши всю відому йому інформацію про такого члена сім'ї, визначену пунктами 1–12 статті 46. Отже,

хабарник не зможе відмовитися від подання відомостей про свою сім'ю, оформивши все майно на них, як це найчастіше відбувається [16, с. 134]. По-четверте, принцип дієвості. Важливо відмітити, що істотною відмінністю нагляду та контролю, є можливість вжиття заходів реагування з боку компетентних органів у результаті виявлення порушень за результатами контролю. Так, відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» Національне агентство здійснює вибірковий моніторинг способу життя суб'єктів декларування з метою встановлення відповідності їх рівня життя наявним у них та членів їх сім'ї майну і одержаним ними доходам згідно з декларацією особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що подається відповідно до цього Закону. Моніторинг способу життя суб'єктів декларування здійснюється Національним агентством на підставі інформації, отриманої від фізичних та юридичних осіб, а також із засобів масової інформації та інших відкритих джерел інформації, яка містить відомості про невідповідність рівня життя суб'єктів декларування задекларованим ними майну і доходам. Встановлення невідповідності рівня життя суб'єкта декларування задекларованим ним майну і доходам є підставою для здійснення повної перевірки його декларації. У разі встановлення невідповідності рівня життя Національним агентством надається можливість суб'єкту декларування протягом десяти робочих днів надати письмове пояснення за таким фактом. У разі виявлення за результатами моніторингу способу життя ознак корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, Національне агентство інформує про них спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції [7].

Заслужують на увагу і такі важливі принципи як незалежність і компетентність. Щодо прояву згаданих принципів у сфері фінансового контролю над суб'єктами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, важливим є фінансова самостійність органів антикорупційного контролю, їх особливий статус, особлива процедура щодо призначення кандидатів не тільки на керівні посади, але й на інші посади, функціональні обов'язки яких знаходяться в площині запобігання корупції.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, зауважимо, що фінансовий контроль над суб'єктами, уповноваженими на виконання функцій

держави або місцевого самоврядування, є заходом запобігання корупції, що реалізується Національним агентством з питань запобігання корупції і покликаний забезпечити протидію корупційним правопорушенням та правопорушенням, пов'язаним з корупцією. На жаль, слід констатувати, що на сьогодні діяльність антикорупційних органів в Україні, не достатньо ефективна, про що свідчать результати оцінювання глобальною антикорупційною організацією Transparency International рівня корупції в Україні. За цими даними, як вже було зазначено вище, наша держава посіла 122 місце у переліку зі 180 країн світу. Варто зазначити, що такі результати викликані відсутністю позитивних зрушень у сфері боротьби з корупцією. Як на наш погляд, це і кадрові проблеми в самих антикорупційних органах, і відсутність законодавчо закріплених принципів фінансового контролю в сфері запобігання корупції, і неприйняття дієвого закону, щодо основних засад державної антикорупційної політики.

Отже, нагальним на сьогодні вбачається усунення існуючих проблем щодо державного контролю і зокрема фінансового в сфері запобігання корупційним діянням, які мають місце серед суб'єктів, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Безперечно ефективні дії в згаданому напрямку сприятимуть досягненню Україною Цілей сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» від 25 вересня 2015 року. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/70/1> (дата звернення: 16.02.2022).
2. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 16.02.2022).
3. Індекс сприйняття корупції – 2021. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/> (дата звернення: 16.02.2022).

Чернадчук Т.О. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ, УПОВНОВАЖЕНИХ НА ВИКОНАННЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ АБО МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Стаття присвячена питанню дослідження концептуальних засад здійснення фінансового контролю за діяльністю суб'єктів, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Акцентується увага на тому, що Україна як держава-член Організації Об'єднаних Націй приєдналась до глобального процесу сталого розвитку. В свою чергу, досягнення Цілей сталого розвитку потребує глибоких перетворень в різних сферах як на рівні держави так і на рівні місцевого самоврядування, в тому числі і в сфері контролю щодо протидії корупції. Відмічається, що одним із найбільш важливих засобів запобігання корупції стало не лише показове декларування службовими особами своїх доходів та видатків, а впровадження реального механізму публічності таких декларацій, їх перевірки Національним агентством з питань запобігання корупції та притягнення винних до юридичної відповідальності. Звернено увагу на те, що питання позитивних та негативних аспектів запровадження та реалізації фінансового контролю над

4. Савченко Л.А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2002. 455 с.

5. Орлюк О.П. Фінансове право : Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 808 с.

6. Парасюк П. М. Адміністративно-правове регулювання державного фінансового контролю в Україні : дисер. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.07. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2020. 227 с.

7. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n42> (дата звернення: 16.02.2022).

8. Роз'яснення щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю. URL: <https://rada.gov.ua/uploads/documents/47333.pdf> (дата звернення: 16.02.2022).

9. Философский словарь . [под ред. М. М. Розенталя и П. Ф. Юдина]. (Изд. 2-е, испр. и доп.) М. : Политиздат, 1968. 432 с.

10. Бурцев В.В. Основные принципы организации государственного финансового контроля в современных условиях. Финансовый менеджмент. 2001. № 2. URL: <http://www.finman.ru/articles/2001/2/608.html>

11. Лімська декларація керівних принципів контролю. 01.01. 1977 р. IX Конгрес Міжнародної організації вищих контрольних органів (ІНТОСАІ) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604_001#Text (дата звернення: 16.02.2022).

12. Горбунова Л.М. Принципи законності у нормотворчій діяльності органів виконавчої влади. К. : Юрінком Інтер, 2008. 240 с.

13. Алексеев С. С. Общая теория права: учебник. Москва: Велби: Проспект, 2008. 576 с.

14. Ярмач І.М. Принципи об'єктивності і незалежності як основоположні принципи фінансового контролю. Європейські перспективи. 2014. № 1. С. 178-185.

15. Савченко А.В. Особливості складу декларування недостовірної інформації. Актуальні проблеми досудового розслідування : тези доповідей IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 1 липня 2015 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 53–56.

16. Ярошенко А. С., Кусайко І. Ю., Яшков К. В., Риженко В. В. Особливості здійснення фінансового контролю як засобу запобігання корупції: сучасний стан і перспективи вдосконалення. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2020. № 2. С. 131-135.

суб'єктами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, все ж лишається неоднозначним. Саме тому актуалізується увага на концептуальних засадах здійснення фінансового контролю над суб'єктами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Основними принципами цього виду контролю є універсальні (верховенство права та законність) та спеціальні (прозорість, дієвість, системність, об'єктивність, незалежність і компетентність). Фокусується увага на питаннях визначення поняття й з'ясування особливостей явища контролю, як у минулому, так і по сьогоднішній день. Вивчаються й досліджуються думки провідних вчених і науковців із цього приводу. З'ясовано, що фінансовий контроль над суб'єктами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є заходом запобігання корупції, що реалізується Національним агентством з питань запобігання корупції і покликаний забезпечити протидію корупційним правопорушенням та правопорушенням, пов'язаним з корупцією. Висловлено бачення відносно посилення позицій антикорупційних органів з приводу здійснення фінансового контролю за діяльністю суб'єктів, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку.

Ключові слова: протидія корупції, фінансовий контроль, декларація, суб'єкти, уповноважені на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, принципи, сталий розвиток.

Chernadchuk T.O. CONCEPTUAL PRINCIPLES OF FINANCIAL CONTROL REALIZATION FOR THE SUBJECTS' ACTIVITIES AUTHORIZED TO PERFORM THE FUNCTIONS OF STATE OR LOCAL SELF-GOVERNMENT

The article is dedicated to the question of researching the conceptual principles of financial control realization for the subjects' activities authorized to perform the functions of state or local government. The attention is emphasized that Ukraine like the state-member of the UN has joined the global process of sustainability. In turn, achieving the purposes of sustainability needs the deep transformation in different spheres as on the state level soon the local government level including in the sphere of controlling as for the anti-corruption activity. It is noted that one of the most important means of corruption prevention has become not only the demonstration of officials' declaration of their income and expenses but the implementation of a real mechanism of publicity such as declarations and their check by the National Agency for the Prevention of Corruption and taking guilty people to the legal responsibility. We put attention that the question of positive and negative aspects of implementation and realization the financial control realization for the subjects' activities authorized to perform the functions of state or local government still leaves ambiguous. That's why the attention actualizes on the conceptual principles of financial control realization for the subjects' activities authorized to perform the functions of state or local government. The main principles of this control are universe (rule of law and legality) and special (transparency, efficiency, systematic, objectivity, independence, and competence). The attention focuses on the questions of determination the notion and understanding the peculiarity of control phenomenon like in the Past so nowadays. The thoughts in these questions of famous scientists and researchers are being learned. It is pointed out that the financial control for the subjects authorized to fulfill the state or local government functions is the means of prevention of corruption that is realized by the National Agency for the Prevention of Corruption and designed to prevent the resistance of corruption offenses and offenses connected with the corruption. It is expressed the meaning as for the strengthening the positions of anti-corruption branches in making financial control realization for the subjects' activities authorized to perform the functions of state or local government in the conditions of sustainability.

Key words: prevention of corruption, financial control, declaration, subjects', authorized to perform the functions of state and local self-government, principle, sustainable development.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Бугера О. І.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
Національного транспортного університету*

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.12>ЗАПОБІГАННЯ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ
В УМОВАХ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖ

Постановка проблеми. Соціальні Інтернет-мережі займають значну частину сектора комунікаційних відносин суспільства. Так, з початку 2020-го до початку 2021 року українська аудиторія соціальних мереж збільшилася з 19 до 26 мільйонів користувачів. Найпопулярнішою соцмережею в Україні залишається YouTube з охопленням 96 % користувачів. У середньому на сайті вони проводять майже 40 хвилин на день. Також із 2019 року кількість українців в Instagram зросла на 22 %, а у Facebook – на 7 %. Нині цими соцмережами користуються 14 і 16 мільйонів українців відповідно. За останній рік також нова соціальна мережа TikTok досягла 16 % користувачів (зростання становило 500 %) [1].

Необхідно зазначити, що у сучасних умовах розвитку інформаційних технологій та побудови інформаційного суспільства, взаємодія користувачів соціальних Інтернет-мереж, стає не лише засобом комунікації, а й новою сферою життєдіяльності. Нині соціальні Інтернет-мережі стають все більш масовим, найбільш поширеним засобом комунікації та реалізації конституційних прав окремих громадян. Користувачі активно та всебічно взаємодіють між собою, що призводить до накопичення великої кількості інформації, яка може мати, у тому числі, й неправомірний характер. При цьому поява та широке поширення у вітчизняному інформаційному просторі соціальних Інтернет-мереж призвела до того, що організовані злочинні групи й окремі особи, які вчиняють протиправні діяння, стали активно використовувати широкі можливості всевітньої мережі. Тому, соціальні мережі сьогодні є важливим джерелом криміналістичної інформації при розслідуванні злочинів, у тому числі й кіберзлочинів [2, с. 142], а також інструментом для запобігання організованих злочинності.

Це питання було і залишається актуальним для України, оскільки у 2020 році поліція знешкодила 353 організованих груп (у 2019 році – 275). До кримінальної відповідальності притягнуто майже півтори тисячі учасників цих груп, які вчинили понад 3,5 тисяч злочинів (500 осіб узято під варту) [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання використання соціальних Інтернет-мереж для запобігання злочинності, виявлення та розслідування злочинів досліджували такі вчені, як: В. М. Бутузов, В. Д. Гавловський, О. Ф. Гіда, О. В. Косолап, Д. М. Цехан, В. М. Шевчук, В. П. Шеломенцев, О. Ю. Юрченко та ін. Однак, враховуючи процес постійного розширення можливостей соціальних Інтернет-мереж та збільшення кількості їх користувачів, необхідним є проведення наукових досліджень щодо удосконалення шляхів використання вказаних мереж для запобігання організованих злочинності та підвищення рівня її прогнозування.

Метою статті є розгляд шляхів використання соціальних Інтернет-мереж для запобігання організованих злочинності та розроблення відповідних пропозицій щодо удосконалення цієї діяльності.

Виклад основного матеріалу. В Стратегії боротьби з організованою злочинністю [4] вказується, що відсутність системного підходу до ведення боротьби з організованою злочинністю, неналежний рівень взаємодії правоохоронних органів у відповідній сфері, застаріле та розбалансоване нормативно-правове забезпечення з питань боротьби з організованою злочинністю, недосконалість процедури моніторингу криміногенної ситуації, відсутність консолідованої об'єктивної методології оцінки загроз організованої злочинності, використання застарілих форм і методів боротьби з таким явищем

призводить до загострення проблем, пов'язаних з організованою злочинністю, та низького рівня ефективності боротьби з нею. При цьому запобігання організованій злочинності та боротьба з організованими злочинними угрупованнями у сферах з високим ризиком її прояву повинна здійснюватися, шляхом посилення спроможності державних органів, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, щодо протидії кіберзлочинності, реагування на стрімкий розвиток фінансових та інформаційних технологій, поглиблення і розгалуження зв'язків на національному та міжнародному рівні, які сприяють комунікації організованих злочинних угруповань.

Питання запобігання організованій злочинності в умовах розвитку соціальних Інтернет-мереж потребує особливої уваги правоохоронних органів, оскільки має дві складові: по-перше, організовані злочинні угруповання почали все активніше використовувати в своїй злочинній діяльності технологічні досягнення у галузі інформаційно-комунікаційних технологій (в т. ч. з використанням можливостей мережі Інтернет); по-друге, найбільш оптимальним шляхом запобігання організованій злочинності у вказаних умовах є технологічне переоснащення правоохоронних органів та розроблення відповідних методик щодо використання соціальних Інтернет-мереж для здійснення запобіжної діяльності. При цьому важливим є дослідження ризиків використання соціальних Інтернет-мереж зі злочинною метою, і зокрема щодо: координації злочинних дій; підбору нових членів злочинних угруповань, їх оповіщення для уникнення покарання; моніторингу інформації для виявлення потенційних жертв злочинів та ін. Особливо небезпечною є тенденція щодо використання злочинними угрупованнями соціальних Інтернет-мереж для пропаганди кримінальної субкультури.

Необхідно зазначити, що соціальні Інтернет-мережі можуть також використовуватись злочинцями для здійснення терористичної діяльності. Зокрема, відповідно до статті 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [5] терористична діяльність, це діяльність, яка охоплює: планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму; фінансування та інше сприяння тероризму.

Відкриття необмеженої кількості нових профілів, публічних сторінок чи спільнот, тематич-

ний пошук будь-якого контенту (аудіо, відео, тексти) – усе це значно полегшує діяльність терористичної організації порівняно зі створенням власного веб-сайту. Соцмережі фактично дозволяють «постукати у двері» цільової аудиторії, тоді як власний онлайн-ресурс потребує довгих днів, а іноді навіть і місяців очікування на читачів [6].

При цьому широка доступність та анонімність Інтернету поруч зі швидким поширенням соціальних мереж використовується терористичними угрупованнями для збору коштів у своїх прихильників по всьому світі. Також терористичні організації широко використовують соціальні мережі та Інтернет для ведення пропаганди тероризму та встановлення контактів з прихильниками.

Часто збір коштів для підтримки тероризму й екстремізму здійснюється під виглядом законної благодійної або гуманітарної діяльності, і навіть створюються благодійні організації з цією метою. Збір грошових коштів може здійснюватися таємно або під прикриттям надання гуманітарної допомоги [7].

Необхідно зазначити, що важливою проблемою соціальних Інтернет-мереж є те, що вони можуть використовуватись для різноманітних маніпуляцій. За оцінками аналітиків, загальний відсоток фейкової активності у соціальних мережах може становити 10 – 30 % від усіх «лайків», репостів та переглядів. Директор Центру стратегічних комунікацій НАТО Яніс Сартс зазначає, що найбільш захищеною від маніпуляцій є соціальна мережа Twitter. Другою за захищеністю є соціальна мережа Facebook. Мережа Instagram, яка передбачає публікацію фотознімків, та популярний відеохостинг YouTube є недостатньо захищеними від маніпуляцій. Найменш захищеною мережею від маніпуляцій серед тих, що досліджувались експертами НАТО, є TikTok, що базується на публікації коротких відеороликів [8].

Необхідно зазначити, що для правоохоронних органів соціальні Інтернет-мережі є цінним джерелом криміналістичної інформації, яка може орієнтувати слідчого для прийняття тактичних рішень при розслідуванні кіберзлочинів. Криміналістична інформація у соціальній Інтернет-мережі являє собою сукупність даних, повідомлень та відомостей, про джерела й механізм виникнення ідеальних та матеріальних слідів, що мають відношення до злочинної події, отримані в мережі Інтернет із застосуванням спеціальних засобів, з метою встановлення обставин

злочинної події у кримінальному провадженні. Криміналістичне дослідження інформації соціальних Інтернет-мереж відбувається у декілька етапів: 1) пошук та виявлення інформації; 2) збір; 3) зняття інформації; 4) дослідження інформації. Способами збору інформації із соціальних мереж є такі: а) інформаційно-аналітична робота; б) запити; в) використання спеціальних програм; г) створення «фейкових» сторінок та ін. Важливого значення набуває інформаційно-аналітична робота по зборі інформації про користувачів таких соціальних мереж. Така діяльність надає змогу отримати важливі дані для викриття осіб, які займаються неправомірною діяльністю. Інформаційно-аналітичний аналіз профілів соціальних Інтернет-мереж допомагає скласти соціально-психологічну характеристику особи користувача та з'ясувати його коло друзів та контакти. Вивчення анкет у соціальних Інтернет-мережах надає досить різноманітну інформацію, що може відображати інтереси, вподобання та коло друзів особи. Також власник профілю у соціальній мережі нерідко відмічає плани та події, що бажає відвідати. Така інформація дає можливість оперативним працівникам передбачити поведінку особи правопорушника та місце її знаходження [2, с. 143–145].

Також аналіз інформації, що міститься в соціальних Інтернет-мережах дозволяє завчасно виявляти підготовку до здійснення масових заворушень. Зокрема, дослідники з Університету Кардіффа («Cardiff University» – один із провідних університетів Великої Британії) продемонстрували здатність розробленого програмного забезпечення прогнозувати масові акції та інші події значно швидше, ніж їх виявляла поліція, з випередженням до однієї години. Для цього дослідники вивчили інформацію про заворушення в Лондоні 2011 року та створили програмне забезпечення для автоматичного сканування Twitter і визначення (прогнозування) потенційно небезпечні події. Розроблена система може аналізувати будь-яку інформацію в Twitter і визначати де і коли існує найбільша ймовірність виникнення заворушень та повідомляти в реальному часі інформацію про великі скупчення людей. Для цього було використано низку алгоритмів машинного навчання, щоб проаналізувати 1,6 мільйона повідомлень у Twitter. Система враховувала час і місце публікації повідомлень, а також їхній зміст. Важливо звернути увагу на тенденцію зростання можливостей соціальних мереж щодо

збору та трансляції відео-контенту в реальному масштабі часу. Це дозволяє підвищити рівень ефективності розвідки в соціальних мережах – «social media intelligence» або «SOCMINT». При цьому особливістю соціальних мереж є те, що через них негативний інформаційний вплив часто здійснюється приховано і має тривалий характер до моменту свого виявлення та «включення» важелів протидії [9].

Як вказує зарубіжний досвід, соціальні Інтернет-мережі надають поліцейським у всьому світі нові шляхи та інструменти для розкриття злочинів. Зокрема, моніторинг кримінологічно значимої інформації в соціальних мережах та її аналіз дозволяє поліції суттєво підвищити рівень запобіжної діяльності та прогнозу аналітики. Зокрема, за останні роки значно розширилось програмне забезпечення моніторингу соціальних медіа. Наприклад, аналітична платформа Geofeedia, яка використовується поліцією США, аналізує публікації в соціальних мережах пов'язуючи їх з географічним розташуванням [10].

При цьому для ефективного використання можливостей соціальних Інтернет-мереж для запобігання організованій злочинності необхідним є підготовка відповідного рівня фахівців. Перші кроки в цьому напрямі вже зроблені. Так, в Національній академії внутрішніх справ освітній процес доповнено новим курсом – «Інформаційно-аналітична підтримка підрозділів кримінальної поліції». Майбутніх оперативників навчатимуть використовувати можливості сучасних інформаційних технологій у протидії злочинності. Зокрема, користуватися технологіями ILP (Intelligence-led Policing, поліцейська діяльність, керована аналітикою) та OSINT (Open Source Intelligence, розвідка з відкритих джерел інформації); програмним засобом Belkasoft як інструментарієм для збирання, обробки й аналізу електронних (цифрових) доказів з мережі Інтернет, персональних комп'ютерів, мобільних пристроїв; програмним продуктом ArcGIS для геоінформаційного відображення оперативної інформації на електронних картах місцевості. Також навчатимуть пошуку й аналізу оперативної інформації, необхідних документів та зображень у поверхневій (SurfaceWeb), глибинній (DeepWeb) і темній (DarkWeb) частинах мережі Інтернет, у соціальних мережах, державних реєстрах та інформаційних системах, системах електронного банкінгу тощо. Застосування сучасних технологій – це швидка аналітика, компонування

й підготовка інформації, отриманої з різних джерел, наприклад, трафіків і моніторингу телефонних розмов, відеоспостереження, перетину кордону, відомостей з інших баз даних, мережі Інтернет. Це – створення з масиву інформації, отриманої на законних підставах, аналітичного продукту, який можна використовувати як доказову базу під час розкриття злочинів [11].

Таким чином, використання інформації соціальних Інтернет-мереж має не лише важливе практичне значення у протидії кіберзлочинності, а й нині є одним із пріоритетних напрямків діяльності органів правопорядку, спрямованих на оптимізацію кримінального провадження. У реаліях сьогодення соціальні Інтернет-мережі, з одного боку, виступають важливим засобом зв'язку, який дозволяє користувачам таких мереж здійснювати право на свободу думок та їх вільне вираження, а з іншого боку, вони є своєрідною публічною інфраструктурою масиву даних (інформації), яка є цінним джерелом криміналістичної інформації, що має значення при розслідуванні кіберзлочинів. Як свідчить практика, при розслідуванні таких злочинів виникає низка проблемних питань, пов'язаних із криміналістичним забезпеченням розслідування, використанням новітніх технологій, залученням спеціалістів, оптимізації процесу збору, дослідження та подальшого використання такої інформації тощо. Такий напрям дослідження суттєво впливає на підвищення ефективності слідчої та судової діяльності та безперечно буде забезпечувати її оптимізацію [2, с. 145]. Це також сприятиме побудові ефективної системи запобігання організованій злочинності.

Висновки. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій на основі можливостей мережі Інтернет, з одного боку надає підстави говорити про формування якісно нового комунікаційного рівня суспільства, з іншого вимагає від правоохоронних органів врахування ризиків використання соціальних Інтернет-мереж зі злочинною метою та здійснення відповідних запобіжних заходів. Для цього доцільним є здійснення власне можливостей самих соціальних Інтернет-мереж, як інструменту запобігання злочинності (в т. ч. такому її прояву як організована злочинність), що передбачає, насамперед: моніторинг кримінологічно значимої інформації, її аналіз для подальшого прогнозування злочинності, розроблення відповідних планових запобіжних заходів; забезпечення комунікації між правоохоронними органами і громадськістю з питань запобігання злочин-

ності, і зокрема, щодо оперативного надання громадянами інформації про вчинені злочини, свідками яких вони стали; розміщення інформації для розшуку осіб та ін. Це потребує технологічного переоснащення правоохоронних органів (у тому числі, в частині удосконалення програмного забезпечення моніторингу соціальних Інтернет-мереж), підвищення рівня підготовки кадрів та удосконалення законодавчого забезпечення. Перспективи подальших досліджень з цього питання полягають у формуванні на основі вітчизняного та зарубіжного досвіду новітньої, концептуально цілісної системи наукових знань, спрямованої на формування кримінологічних засад використання мережі Інтернет для запобігання злочинності в умовах постійного оновлення та удосконалення інформаційно-комунікаційних технологій та розвитку процесу цифровізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кондратенко М. За рік карантину кількість українців у соцмережах зросла на сім мільйонів. URL: <https://www.dw.com/uk/za-rik-karantynu-kilkist-ukraintsiv-u-sotsmerezkhakh-zroslo-na-sim-milijoniv/a-56899697> (дата звернення: 21.01.2022).
2. Шевчук В. М. Використання інформації із соціальних інтернет-мереж при розслідуванні кіберзлочинів: криміналістичні проблеми (с. 142–145). *Кримінальні загрози в секторі безпеки: практики ефективного реагування: матеріали панельної дискусії III Харків. міжнар. юридичного форуму «Право», м. Харків, 26 верес. 2019 р. / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. Г. Барабаш, Б. М. Головкін, О. В. Таволжанський. Харків: Право, 2019. 176 с.* URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17042/1/Shevchuk_142-146.pdf (дата звернення: 21.01.2022).
3. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2020 році. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/npu-zvit2020.pdf> (дата звернення: 21.01.2022).
4. Стратегія боротьби з організованою злочинністю: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.01.2022).
5. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003, № 25, ст.180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 21.01.2022).
6. Авдєєва Т. Вибуховий контент онлайн. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/vybuhovuj-kontent-onlajn/> (дата звернення: 21.01.2022).
7. Схеми: Використання збору коштів для фінансування тероризму із застосуванням соціальних мереж. URL: <https://finmonitoring.in.ua/vikoristannya-zboru-koshtiv-dlya-finansuvannya-terorizmu-iz->

zastosuvannyam-socialnix-merezh/ (дата звернення: 21.01.2022).

8. Огляд подій у сучасному кіберпросторі за II квартал 2021 року. URL: https://www.rnbo.gov.ua/files/%D0%9D%D0%9A%D0%A6%D0%9A/28072021/Bulltn_NCK_II.pdf (дата звернення: 21.01.2022).

9. Попова Т. Соціальні мережі, кібератаки та гібридні війни. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28598299.html> (дата звернення: 21.01.2022).

10. Jaevon George. The Use of Social Media Surveillance for Police Organizations. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/use-social-media-surveillance-police-organizations-jaevon-george> (дата звернення: 21.01.2022).

11. У НАВС навчатимуть «цифрових оперативників». URL: <https://www.naiu.kiev.ua/news/u-navs-navchatimut-cifrovih-operativnikiv.html?fbclid=IwAR3hXNUn2serXOM6B3a4UmQdXcFSCfEgzeqIJjVN1bqQmNHAgCoiZcqqZxI> (дата звернення: 21.01.2022).

Бугера О.І. ЗАПОБІГАННЯ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖ

Метою статті є розгляд шляхів використання соціальних Інтернет-мереж для запобігання організованим злочинності та розроблення відповідних пропозицій для удосконалення цієї діяльності. Зазначено, що в Україні, спостерігається зростання випадків використання соціальних Інтернет-мереж організованими злочинними угрупованнями для координації злочинних дій; підбору нових членів злочинних угруповань, їх оповіщення для уникнення покарання; пропаганди кримінальної субкультури та ін. Наголошено, що в Стратегії боротьби з організованою злочинністю вказується, що запобігання організованим злочинності та боротьба з організованими злочинними угрупованнями повинна здійснюватися, шляхом реагування на стрімкий розвиток фінансових та інформаційних технологій. Встановлено, що запобігання організованим злочинності в умовах розвитку соціальних Інтернет-мереж може здійснюватись за такими напрямками, як: моніторинг кримінологічно значимої інформації, її аналіз для подальшого прогнозування злочинності; забезпечення комунікації між правоохоронними органами і громадськістю з питань безпеки; створення умов для оперативного надання громадянами інформації про вчинені злочини, свідками яких вони стали; розміщення інформації для розшуку осіб та ін. Зазначено, що важливою умовою ефективного запобігання організованим злочинності в умовах розвитку соціальних Інтернет мереж є технологічне переоснащення правоохоронних органів, підвищення рівня кваліфікації працівників та удосконалення законодавчого забезпечення. Визначено, що перспективи подальших досліджень з цього питання полягають у формуванні на основі вітчизняного та зарубіжного досвіду новітньої, концептуально цілісної системи наукових знань, спрямованої на формування кримінологічних засад використання мережі Інтернет для запобігання злочинності.

Ключові слова: організована злочинність, запобігання, соціальні Інтернет-мережі, моніторинг кримінологічно значимої інформації, прогнозування злочинності.

Bugera O.I. PREVENTION OF ORGANIZED CRIME IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF SOCIAL INTERNET NETWORKS

The purpose of the article is to consider ways to use social Internet networks to prevent organized crime and to develop appropriate proposals to improve this activity. It is noted that in Ukraine, there is an increase in the use of social Internet networks by organized criminal groups to coordinate criminal activities; selection of new members of criminal groups, their notification to avoid punishment. Particularly dangerous is the tendency for criminal groups to use social Internet networks to promote the criminal subculture. It is emphasized that the Strategy for Combating Organized Crime indicates the lack of a systematic approach to combating organized crime, inadequate level of cooperation between law enforcement agencies in this area, outdated and unbalanced legal framework for combating organized crime, imperfect monitoring procedure the lack of a consolidated objective methodology for assessing the threat of organized crime, the use of outdated forms and methods of combating this phenomenon exacerbates the problems associated with organized crime and the low level of effectiveness in combating it. At the same time, the prevention of organized crime and the fight against organized crime in areas at high risk should be carried out by strengthening the capacity of government agencies involved in the fight against organized crime to combat cybercrime, respond to the rapid development of financial and information technology. and branching out links at the national and international levels that facilitate the communication of organized crime groups. It is established that the prevention of organized crime in the development of social Internet networks can be carried out in such areas as: monitoring of criminologically relevant information, its analysis for further prediction of crime; ensuring communication between law enforcement agencies and the public on security issues; creating conditions for the prompt provision of information by citizens about the crimes they have witnessed; placement of information for search of persons, etc. It is emphasized that the use of information from social Internet networks is not only important in practice in combating cybercrime, but also is now one of the priorities of law enforcement agencies aimed at optimizing criminal proceedings. It is noted that an important condition for effective prevention of organized crime in the development of social Internet networks is technological re-equipment of law enforcement agencies (including the development of software for monitoring social Internet networks), improving the skills of employees and improving legislation. It is determined that the prospects of further research on this issue are to form on the basis of domestic and foreign experience of the latest, conceptually integrated system of scientific knowledge aimed at forming criminological principles of using the Internet to prevent crime, and in particular the possibilities of social Internet networks to monitor criminologically significant information.

Key words: organized crime, prevention, social Internet networks, monitoring of criminologically significant information, crime forecasting.

УДК 343

DOI href="https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.13">https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.13

КЛАСИФІКАЦІЯ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УКРАЇНІ

Сучасне інформаційне забезпечення являє собою комплекс взаємоузгоджених та, у деяких випадках – взаємозалежних засобів, спрямованих на здійснення своєчасних слідчих та оперативно-розшукових заходів, достатніх для встановлення істини по кримінальному провадженню. Тривалий шлях розвитку обумовив створення достатньо врівноваженої системи, котра із кожним роком стає більш досконалою та технічною. Отже, враховуючи вказане, вважаємо за доцільне більш детально розглянути роль та класифікацію засобів інформаційного забезпечення у пізнавальній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень в сучасних умовах.

Відтак, в науках кримінально-правового циклу закріпилась думка про те, що на сьогоднішній день інформаційне забезпечення з розслідування суспільно небезпечних діянь можна ототожнювати з його криміналістичним забезпеченням. Безумовно, можна виділити їх спільні риси, оскільки криміналістичне забезпечення в межах, передбачених законом, включає в себе елементи організаційні, технічні, науково-методичні й інші супутні аспекти (наприклад, кадровий, психологічний і т.п.) [1, с. 204] і конкретно спрямоване, зокрема, на: орієнтацію суб'єктів у виборі відповідних засобів, форм і методів розслідування; виявлення чинників слідчої ситуації і визначення форм й методів впливу на них для зміни на краще; визначення часу, місця, масштабів та обсягів заходів впливу на суб'єктів досудового провадження. Інформаційне забезпечення розслідування – багатопланова проблема [2, с. 74]. Ми не можемо в повній мірі погодитись із тим, що інформаційне та криміналістичне забезпечення синонімічні поняття, оскільки вони мають дещо різну правову природу, зумовлену процесуальними потребами. Так, наприклад, якщо інформаційне забезпечення можна вважати феноменом широкого користування (слідчими, оперуповноваженими тощо), то криміналістичне забезпечення, все ж

такі, скоріше згадується у зв'язку із судово-експертною діяльністю.

Взагалі, необхідно розглянути цю проблему із гносеологічної точки зору. Так, наприклад, такі поняття, як «інформація» та «інформаційне забезпечення», незважаючи на тісний зв'язок, розглядаються самостійно. Інформаційна потреба в розкритті злочинів включає як безпосередню інформацію, специфіка і межі якої мають враховуватися, так і безпосередньо інформаційне забезпечення (засоби та умови її виявлення, подання, переробки і зберігання, систематизації). У даному разі до уваги береться об'єктивний характер інформаційних потреб, які відображають, як пишуть науковці, досліджуючи проблеми профілактики за матеріалами розслідування, закономірність балансу (співвідношення) інформації і діяльності – інформації про злочин і його зв'язки з діяльністю правоохоронних органів по його розкриттю [3, с. 125]. Наприклад, досліджуючи інформаційне забезпечення сфери оперативно-розшукової діяльності, В. Євтушок зазначає, що воно виступає як необхідна передумова здійснення оперативно-тактичних заходів, що забезпечують у конкретних умовах оперативної обстановки успішне попередження, розкриття злочинів, розшук осіб, а також інтереси кримінального судочинства [4, с. 197]. При цьому, вчені критично відносяться до такої позиції, зазначаючи, що інструментарієм ОРД є оперативно-розшукові заходи. Що розуміє автор під оперативно-тактичними заходами – уявити важко. Спираючись на загальне визначення криміналістичної тактики [5, с. 287-288], тактику в оперативно-розшуковій діяльності можливо уявити як спосіб дій або лінію поведінки особи, яка для вирішення конкретного завдання використовує оперативно-розшукові засоби у певному порядку або визначеній нею сукупності. По-друге, слід відмітити, що інформаційне забезпечення дійсно є передумовою здійснення оперативно-розшукових заходів.

У той же час, застосування оперативно-розшукових заходів спрямоване на збирання інформації, тобто інформаційне забезпечення подальшої пізнавальної діяльності [2, с. 74]. В цьому контексті необхідно зауважити, що інформаційне забезпечення має включати в себе теоретико-праксеологічні комплекси, здатні задовольнити кінцеву мету пізнавальної діяльності всіх суб'єктів кримінального процесу, зацікавлених у розслідуванні кримінального правопорушення. У зв'язку із цим можна стверджувати, що криміналістичне забезпечення є однією зі складових інформаційного.

Поряд із криміналістичним (у розумінні останнього як складової інформаційного забезпечення) можна виділити у специфічну категорію інформаційно-довідкове забезпечення розслідування кримінальних правопорушень. Під останнім доцільно розуміти діяльність суб'єктів розслідування, спрямовану на пошук та одержання, а в необхідних випадках – оновлення та коригування інформації, що міститься в інформаційних системах незалежно від їх відомчої належності, з метою використання її в процесі розслідування злочинів. Змістом цієї діяльності є створення, функціонування, використання та вдосконалення інформаційних систем, що дозволяють здійснювати збір, обробку, а також накопичення криміналістично значущих даних з подальшим їх наданням на запити безпосередньому користувачу. Особливе значення інформаційно-довідкове забезпечення має під час розслідування кримінальних проваджень в умовах дефіциту відомостей, коли слідчий відчуває брак необхідних йому даних як для організації розслідування, так і для виявлення слідів злочину, з'ясування механізму злочинної діяльності, встановлення винних у вчинення злочину та ін. [6, с. 75]. В цьому контексті мова ведеться про сучасні криміналістичні обліки, котрі являють собою картотеки, колекції, бази даних, спеціальне програмне забезпечення тощо. Криміналістичні обліки сприяють не тільки своєчасному запобіганню суспільно небезпечним діям, але і спрощують та при цьому удосконалюють рівень проведення експертних досліджень. Останні, у свою чергу, мають велике значення для процесу розслідування, оскільки висновки судових експертів надають можливість зацікавленим суб'єктам кримінального провадження своєчасно отримати інформацію, котра стане доказовою. Таким чином, кримінальна реєстрація, систему якої утворює сукупність криміналістичних обліків

та їх підвидів, також є складовою інформаційного забезпечення.

Аналіз засобів інформаційного забезпечення доцільно здійснювати за їхнім змістом і формою. Адже відомо, що зміст і форма всіх явищ в природі і суспільстві взаємозв'язані та взаємно обумовлені. Поглибленому їх дослідженню сприяє класифікація, яка як і в інших галузях діяльності відіграє важливу роль і має не тільки теоретичне, а й велике практичне значення. Вона сприяє розкриттю зв'язків між групами об'єктів (класами, родами), що класифікуються, і проникненню в суть явищ, які пізнають, з метою правильної оцінки одержаної інформації [7, с. 222]. У широкому розумінні (за правовою природою) всі існуючі засоби інформаційного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень можна поділити на *процесуальні (прямо передбачені у кримінальному процесуальному законодавстві) та нормативно визначені (прямо не передбачені кримінальним процесуальним законодавством)*. Всі процесуальні заходи проводяться виключно з початку досудового розслідування, тобто, відповідно до ст. 214 КПК України, слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Певний час науковцями висловлювалась думка, що кримінальна процесуальна діяльність починається лише після порушення кримінального провадження. Дана позиція не може не викликати заперечень. Юридичним фактом, що має процесуальне значення і породжує кримінальні процесуальні правовідносини є надходження до компетентного державного органу офіційної інформації (приводу), що вказує на ознаки злочину. Цей юридичний факт спонукає уповноважені державні органи до початку кримінальної процесуальної діяльності з перевірки інформації, що міститься в такому джерелі і прийняття передбаченого законом процесуального рішення [7, с. 222]. Дії слідчого по перевірці такої інформації ґрунтуються на нормах кримінального процесуального права.

На підставі зібраної інформації приймають важливі процесуальні рішення: порушити кримінальне провадження або відмовити. Мабуть саме тому останнім часом серед науковців набуває поширення думка, що зібрані під час перевірки заяв та повідомлень відомості є нічим іншим як доказами, а процесуальна діяльність, пов'язана з їхнім збиранням, перевіркою і оцінкою – доказуванням [8, с. 140-145]. Отже, можна провести паралель між інформаційним забезпеченням та пізнавальною діяльністю суб'єктів кримінального провадження, об'єднуючим елементом цих двох ланок є єдина мета – отримання та ефективного використання доказової інформації. Саме тому не можна виносити за межі інформаційно-пізнавального процесу будь-яку взаємодію правоохоронних органів з потерпілою особою чи її представником на початкових етапах досудового розслідування.

Вчені вірно вказують, що якщо дотримуватися іншої думки, довелося б зробити висновок, що вся діяльність по перевірці інформації про вчинення кримінального правопорушення перебуває за межами, встановленими кримінально-процесуальним законом і здійснюється непроцесуальними засобами. Але така діяльність є складовою, самостійною стадією досудового розслідування в системі кримінального процесу [7, с. 222]. **Другу групу складають нормативно визначені (процесуально передбачені) засоби інформаційного забезпечення.** Значну групу таких засобів складають дії, порядок провадження яких врегульовано Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», іншими законами та підзаконними нормативними актами, якими регламентована діяльність правоохоронних органів та їх підрозділів з питань охорони правопорядку, забезпечення прав та свобод громадян, контролю над злочинністю [7, с. 223]. **Наступною підставою класифікації засобів інформаційного забезпечення є їх розподіл за гносеологічними особливостями. Так, до першої групи можна віднести організаційно-праксеологічні засоби,** спрямовані на створення комфортних умов реалізації завдання отримання та пізнання доказової інформації (слідчі, оперативно-розшукові та інші дії). **Друга група – матеріалізаційні,** у завдання яких входить практична реалізація процесу доказування (більшість таких дій є процесуальними та передбачені у 20 главі КПК України, наприклад, огляд трупа, пов'язаний із ексгумацією). Засоби, котрі не відносяться до процесуальних також регламентуються

іншими нормативно-правовими актами України та передбачені в методичних рекомендаціях.

Вчені також звертають увагу на те, що друга група засобів може відноситися до питань організації взаємодії, планування, проведення окремих слідчих дій або тактичних операцій тощо [7, с. 223]. Ще одна класифікаційна підстава – **порядок застосування інформаційного забезпечення.** Так, **до першої групи можна віднести засоби рутинного режиму.** Сутність таких засобів полягає у забезпеченні можливості безпосереднього контакту суб'єкта кримінального провадження із джерелами кримінального правопорушення, а також їх інтеграції у процес розслідування з метою пролонгованого та/або відкладеного пізнання. Більшість таких засобів процесуально визначені. **До другої групи необхідно віднести засоби екстреного режиму** – невідкладні засоби отримання інформації, необхідної для швидкого реагування на суспільно небезпечне діяння. Частіше за все такі засоби відносяться до оперативно-розшукової діяльності та регламентовані іншими нормативно-правовими актами.

Як процесуальні, так і непроцесуальні засоби інформаційного забезпечення досудового розслідування відіграють важливу роль, котру можна диференціювати в залежності від їх виду. В загальному розумінні інформаційне забезпечення слідчої діяльності характеризується насамперед наявністю певної системи надійних джерел інформації, а його стан – наявністю науково-технічних і спеціальних засобів обробки та використання інформації, в тому числі сучасних інформаційних технологій і відповідної їхнім потенційним можливостям організації функціонування створених на їх основі АППС, що забезпечують рух інформації між носіями – джерелами та споживачами, її обробку, зберігання і видачу відповідно до запитів [9, с. 24]. Отже, одним із пріоритетних напрямів науково-технічного забезпечення слідчої діяльності є впровадження в процес досудового розслідування новітніх інформаційних систем і технологій, під якими прийнято розуміти організаційно впорядковану сукупність масивів інформації про об'єкти та інформаційні технології, у тому числі засоби сучасної комп'ютерної техніки, програмне забезпечення і мережі зв'язку, що забезпечують процеси введення, опрацювання та видачі інформації. Найбільш продуктивними можна визнати інформаційно-довідкову, інформаційно-пошукову, інформаційно-модельну та інформаційно-кон-

сультативну системи [10, с. 195–196]. Основна роль інформаційного забезпечення полягає у пошуку та зібранні доказової інформації, тобто, інакше кажучи, реалізації процесу доказування як одного з основних форм пізнавальної діяльності суб'єктів кримінального провадження. З цією метою для удосконалення рівня інформаційного забезпечення у практичну процесуальну діяльність запроваджуються нові технології.

Таким чином, інформаційне забезпечення включає в себе науково-технічну, інформаційно-довідкову, інформаційно-пошукову, інформаційно-шаблонну складову. Науково-технічна – надає можливість суб'єктам кримінального провадження знайти та використати теоретичні знання з окремих проблемних питань досудового розслідування; інформаційно-довідкова – дозволяє отримати дані про кримінальне правопорушення з метою подальшої їх перевірки та інтеграції у процес досудового розслідування; інформаційно-пошукова – реалізація перевірки та пошуку осіб та доказів про певні кримінальні правопорушення; інформаційно-шаблонна – надає можливість отримати дані про тотожні кримінальні правопорушення, аналогічну доказову базу тощо. Єдиним об'єднуючим чинником всіх складових інформаційного забезпечення є інформація, котра шляхом вивчення та усвідомлення суб'єктом кримінального провадження надає можливість реалізувати процес пізнання шляхом доказування.

Всі існуючі засоби технічного забезпечення можна класифікувати за наступними підставами: *за правовою природою: процесуальні* (прямо передбачені у кримінальному процесуальному законодавстві) та *нормативно визначені* (прямо не передбачені кримінальним процесуальним законодавством); *за гносеологічними особливостями: організаційно-праксеологічні засоби* (спрямовані створення комфортних умов завдання отримання та пізнання доказової інформації (слідчі, оперативно-розшукові та інші дії)) та *матеріалізаційні*, у завдання яких входить практична реалізація процесу доказування (більшість таких дій є процесуальними та передбачені у 20 главі КПК України, наприклад, огляд трупа, пов'язаний із ексгумацією); *за порядком засто-*

сування інформаційного забезпечення: засоби рутинного режиму (забезпеченні можливості безпосереднього контакту суб'єкта кримінального провадження із джерелами кримінального правопорушення, а також їх інтеграції у процес розслідування з метою пролонгованого та/або відкладеного пізнання); *засоби екстреного режиму* – невідкладні засоби отримання інформації, необхідної для швидкого реагування на суспільно небезпечне діяння. Частіше за все такі засоби відносяться до оперативно-розшукової діяльності та регламентовані іншими нормативно-правовими актами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шумак Г.А. Функции бухгалтерского учета в криминалистическом обеспечении расследования экономических преступлений. *Теоретическое и правовое обеспечение реформы в сфере борьбы с преступностью в Республике Беларусь*: материалы междунар. науч.-практич. конф. Минск: Право и экономика, 1999. С. 203–209.
2. Бузинарський М. Ю. Інформаційне забезпечення розслідувань злочинів вчинених шляхом підпалу. *Правова інформатика*. 2009. № 3 (23). С. 73–78
3. Жалинский А.Э. Костицкий М.В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация. Львов, 1980. 212 с.
4. Євтушок В.П. Деякі аспекти інформаційного забезпечення оперативно-розшукової тактики. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 1981. № 7. С. 189–197.
5. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 1. Общая теория криминалистики. М.: Юристъ, 1997. 408 с.
6. Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів: монографія. Луганськ: ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 664 с.
7. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Класифікація засобів інформаційного забезпечення розслідування. *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право* : збірник наукових праць. 2011. № 1 (9). С. 221–226.
8. Ляш А.О., Стахівський С.М. Докази і доказування у кримінальному судочинстві: Навч. посіб. К. : Університет «Україна», 2006. 184 с.
9. Ткачук Т. А. Научно-техническое обеспечение розыскной деятельности в уголовном процессе России : автореф. дис. д-ра юрид. наук. Владимир, 2011. 41 с.
10. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдеева Г. К. та ін. Інформаційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків : Апостіль, 2017. 260 с.

Ковальова О.В. КЛАСИФІКАЦІЯ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УКРАЇНІ

У статті розглядається класифікація сучасних засобів інформаційного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень в Україні. Вказується, що інформаційне забезпечення має включати в себе

теоретико-праксеологічні комплекси, здатні задовольнити кінцеву мету пізнавальної діяльності всіх суб'єктів кримінального процесу, зацікавлених у розслідуванні кримінального правопорушення. У зв'язку із цим можна стверджувати, що криміналістичне забезпечення є однією зі складових інформаційного. Автор звертає увагу на те, що можна провести паралель між інформаційним забезпеченням та пізнавальною діяльністю суб'єктів кримінального провадження, об'єднуючим елементом цих двох ланок є єдина мета – отримання та ефективне використання доказової інформації. Саме тому не можна виносити за межі інформаційно-пізнавального процесу будь-яку взаємодію правоохоронних органів з потерпілою особою чи її представником на початкових етапах досудового розслідування. Підсумовується, що інформаційне забезпечення включає в себе науково-технічну, інформаційно-довідкову, інформаційно-пошукову, інформаційно-шаблонну складову. Науково-технічна – надає можливість суб'єктам кримінального провадження знайти та використати теоретичні знання з окремих проблемних питань досудового розслідування; інформаційно-довідкова – дозволяє отримати дані про кримінальне правопорушення з метою подальшої їх перевірки та інтеграції у процес досудового розслідування; інформаційно-пошукова – реалізація перевірки та пошуку осіб та доказів про певні кримінальні правопорушення; інформаційно-шаблонна – надає можливість отримати дані про тотожні кримінальні правопорушення, аналогічну доказову базу тощо. Єдиним об'єднуючим чинником всіх складових інформаційного забезпечення є інформація, котра шляхом вивчення та усвідомлення суб'єктом кримінального провадження надає можливість реалізувати процес пізнання шляхом доказування.

Ключові слова: інформаційне забезпечення, слідчі дії, класифікація, кримінальне правопорушення, досудове розслідування, кримінальне процесуальне законодавство, пізнавальна діяльність.

Kovalova O.V. CLASSIFICATION OF MODERN MEANS OF INFORMATION SUPPORT FOR INVESTIGATING CRIMINAL OFFENSES IN UKRAINE

The article considers the classification of modern means of information support for the investigation of criminal offenses in Ukraine. It is stated that information support should include theoretical and praxeological complexes capable of satisfying the ultimate goal of cognitive activity of all subjects of the criminal process interested in the investigation of a criminal offense. In this regard, it can be argued that forensic support is one of the components of information. The author draws attention to the fact that it is possible to draw a parallel between information support and cognitive activity of the subjects of criminal proceedings, the unifying element of these two links is the only goal - to obtain and effective use of evidence. That is why any interaction of law enforcement agencies with the victim or his / her representative at the initial stages of the pre-trial investigation cannot be excluded from the information-cognitive process. It is concluded that information support includes scientific and technical, information and reference, information and search, information and template component. Scientific and technical - provides an opportunity for the subjects of criminal proceedings to find and use theoretical knowledge on certain problematic issues of pre-trial investigation; information and reference - allows you to obtain data on criminal offenses in order to further verify and integrate them into the pre-trial investigation; information retrieval - implementation of inspection and search of persons and evidence of certain criminal offenses; information-template - provides an opportunity to obtain data on identical criminal offenses, similar evidence base, etc. The only unifying factor of all components of information support is information, which by studying and understanding the subject of criminal proceedings provides an opportunity to implement the process of cognition through evidence.

Key words: information support, investigative actions, classification, criminal offense, pre-trial investigation, criminal procedural legislation, cognitive activity.

СУДОУСТРІЙ ТА СУДОВА ПРАКТИКА; ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Українець О.Б.,

аспірантка Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 347.97/.99

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.14>

РОЛЬ СУДУ В ПРОЦЕСІ ЛЕГІТИМАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Постановка проблеми. В умовах нестабільного розвитку нашої держави надзвичайного значення набуває питання легітимності влади, зокрема й судової, яка є основою функціонування демократичної та правової держави.

Механізм легітимації судової влади складний і багатогранний. Він передбачає непросту діалектику стосунків різних суб'єктів: держави в особі її органів, суспільства загалом та окремих громадян зокрема, а також багатьох інших. Серед суб'єктів легітимації судової влади окреме місце відводиться суду, який є єдиним органом, уповноваженим здійснювати правосуддя в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці судової влади, правосуддю, діяльності судових органів присвячено велику кількість наукових праць не лише серед теоретиків, але і практиків.

Науково-теоретичну базу для написання даної статті склали праці: В.І. Андріяш, А. Біла-Кисельова, В.Д. Бринцева, Л.Ю. Грудцина, Р. Кирилюк, Ю.А. Клімашевська, В.В. Кравченко, О.О. Овсянникової, В.А. Раца, Ю.Ю. Рябченко, В.С. Стефанік, Н.О. Торхова, О. Українець, С. Шелест та ін.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є дослідження ролі суду в процесі легітимації судової влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 6 Конституції України, в Україні державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» [11].

Щодо питання характеристики функціонування судової влади, то тут важливе значення має саме її легітимність, що, зазвичай трактується як визнання населенням права влади на примус щодо себе, згоду на підкорення такої владі, визнання її авторитетною та справедливою, існування такого роду порядку, уособленим даною владою, найкращим для країни.

Легітимність ґрунтується на довірі й прийнятті влади громадянами з врахуванням їх розуміння порядності й совісті, добра і справедливості. Крім того, визнання світовою спільнотою державної влади визначає зовнішній аспект легітимності [4, с. 25].

Варто відзначити, що професор О.П. Реєнт у своїй роботі зауважує, що «питання легітимності влади давно оформилося у самодостатній науковий напрям, важливими атрибутами якого є концептуальні конструктиви філософів, політологів, істориків, починаючи від античності до сьогодення» [21, с. 7].

В даний час поняття «легітимність» належить до найбільш поширених і суперечних категорій у соціально-гуманітарних науках і не тільки.

З цього приводу, Є. Бистрицький зазначає, що «поняття легітимності означає, що існують достатні аргументи на користь вимоги визнавати певний політичний режим як добрий та справедливий. Легітимний лад – це такий суспільно-політичний устрій, що заслуговує на визнання» [2, с. 49].

Так, І.В. Музика в енциклопедії історії України зазначає, що «легітимність як політико-правове поняття означає підтримку, позитивне ставлення, довіру або визнання авторитету влади та державно-правових інститутів сусп. думкою (у т. ч. зарубіжною), населенням країни або великими групами населення» [13].

На думку Ю. Давидова, «зміст даного поняття зумовлений необхідністю розрізняти легальну владу, що характеризується відповідними формальними законами, юридичними нормами права, від тієї, яка фактично значуща для людей, що проявляється в їхній поведінці» [8, с. 156].

Тобто, легітимність влади – це властивість, що характеризує ступінь узгодженості між підвладними та панівними суб'єктами. В науці

вона розглядається як одна з ключових умов, що забезпечують стабільність та ефективність влади.

Легітимність показує ступінь довіри до судової влади з боку суспільства, його погодження на таку владу, готовність до виконання її судових рішень (наказів).

В свою чергу поняття «судова влада», «правосуддя» і «суд» часто використовуються як синоніми або підміняють одне одного. Однак дані поняття означають подібні між собою явища правового життя, які не є однотипними. До того ж, дані поняття як «суд» і «правосуддя» змістовно наповнилися та виникли раніше, ніж «судова влада».

Так, поняття «судова влада», «суд» і «правосуддя» подібні між собою, але не тотожні, тому що виконують своє власне призначення та розташовується у власній площині.

Як поняття і як явище судова влада наділяється усіма атрибутами влади як такої. Поряд з цим, у судовій владі найбільш повно проявляється нормативно-поведінкова сторона влади. Так, нормативний аспект судової влади полягає у наявності компетенції її суб'єктів, а поведінковий виражається в певних формах її поведінки. Із зовнішньої сторони судова влада полягає у схиленні, коли сторони зобов'язані підкорятися рішенням та розпорядженням представника судової влади. Поряд з цим, простежується взаємний вплив сторін і судової влади. До того ж законодавство кожної країни намагається за допомогою нормативних засобів визначити форми співвідношення сторін і судової влади.

На думку В. Бринцева, відсутність чіткого визначення судової влади, так само як і понять суддівської діяльності, незалежності суддів, тощо, на рівні законодавчої термінології та культури «створює умови неоднозначності в правозастосовній діяльності сутності судової діяльності як реалізації владних функцій держави та значення в цьому інститутів самостійності судових органів та незалежності суддів, а також для неоднозначного сприйняття в суспільстві» [5, с. 57].

В свою чергу, В.В. Кравченко, розглядаючи питання судової влади у своїй роботі відзначає, що високий статус суду в суспільному та державному житті є однією з найважливіших ознак правової держави. Крім того «існування поряд із законодавчою та виконавчою самостійної гілки судової влади являється необхідним атрибутом будь-якої демократичної держави» [12, с. 372].

Тобто, судова влада покликана стояти, з однієї сторони, між двома іншими гілками, стримуючи та врівноважуючи їх у взаємному прагненні до абсолютизації, і, з іншої сторони, між ними та людиною, поважаючи, а отже, належним чином захищаючи його права та законні інтереси. Таким чином, судова влада має зайняти місце незалежного та неупередженого арбітра у протистоянні людини та влади у будь-якому її прояві (органу місцевого самоврядування, державного органу, посадової особи, рядового чиновника).

У своїй роботі Л.Ю. Грудцина відзначає, що існує два аспекти поняття судової влади – функціональний та інституціональний. У функціональному аспекті судова влада є сукупністю юрисдикційних повноважень, обмежених юридичною конституцією та загальними принципами права, та пов'язаних з ними повноважень держави, що реалізуються від імені народу незалежними посадовими особами – суддями – в особливо обумовленій законом судовій процедурі та іншими посадовими особами, які забезпечують юрисдикційну діяльність суддів. В інституційному аспекті судова влада – це відокремлена група пов'язаних між собою державних установ (переважно судів), які організують і забезпечують реалізацію суддями юрисдикційних повноважень [7, с. 71].

Одна з найважливіших функцій судової влади – здійснення правосуддя, тобто виробленої в процесуальному порядку правозастосовної діяльності суду з розгляду та вирішення цивільних, адміністративних та кримінальних справ, а також господарських спорів з метою охорони прав та інтересів громадян, організацій та держави. Здійснення правосуддя – виняткова компетенція судової влади.

Варто зауважити, що способи врегулювання конфліктів можуть бути різними за участю як державних, так і недержавних органів. Існуючі конфлікти можуть вирішувати органи влади, громадські організації (третейські суди), в окремих випадках можуть залучатися посередники. Однак в умовах демократичного суспільства та правової держави найвищим та найдосконалішим органом, спеціально створеним для вирішення конфліктів, є суд. Способом, яким лише суд має право вирішувати конфлікти, є правосуддя. Подібну вершину в ієрархії органів та способів вирішення конфліктів суд і правосуддя займають через те, що їх формування та функціонування максимально забезпечує незалежне, неупереджене, компетентне, справедливе, законне подолання конфлікту.

Однак, як зазначає О. Українець, на жаль, серед населення нашої держави до судів зокрема та до судової системи загалом абсолютної довіри і пошани сьогодні немає. Наші громадяни звикли, що середовище суддів закрите й не публічне, зв'язане круговою порукою і корпоративною солідарністю. В результаті простежується недовіра до судів з боку суспільства. Окрім цього рівень недовіри наближено до позначки, за якої час говорити про делегітимацію судової гілки влади як такої [26, с. 297].

Варто зазначити, що недавно було оприлюднено результати соціологічного дослідження «Ставлення громадян України до судової системи», які проводилися Центром Разумкова, які продемонстрували, що рівень довіри до інституцій державної влади загалом впливає на рівень довіри до суддівських органів.

Дослідження встановили, що визначальний вплив мають засоби масової інформації на формування громадської думки про діяльність судів. Так, для більшої кількості громадян ЗМІ є єдиним джерелом, якому переважно довіряють та з якого вони дізнаються про роботу судів. Відтак, за умов коли інформаційне поле перенасичене суб'єктивними твердженнями про судові рішення, безпідставними звинуваченнями, популістичними заявами щодо суддів, негативом загалом, марно сподіватися на об'єктивне сприйняття суспільством роботи судів. Маніпуляції та огульна критика даються взнаки – формується атмосфера всезагальної недовіри, реальних підстав для якої насправді не так вже й багато.

Так, 42,3% опитаних на виході з судів респондентів вважають, що судді в Україні сьогодні є незалежними, а 43,4% дотримуються протилежної точки зору [27]. Тобто, необхідність системного підходу щодо реформування засвідчені даними результатами опитування громадяни. На їх думку успішність судової реформи залежить від комплексного впливу низки чинників, до числа яких відносять: суспільно-політичні зміни, реформи органів державної влади, виконання судових рішень, реформування прокуратури, органів досудового слідства, адвокатури, правничої освіти, зміни правосвідомості громадян, запровадження єдиних стандартів правничої професії. Підтримання змін найчастіше зумовлена потребою подолання корупції, покращення системи правосуддя, забезпечення верховенства права і справедливості.

З цього приводу С. Шелест зауважує, що відновити довіру до судової влади вкрай важливо,

що є спільною справою усіх. Тому що у звіті по результатах дослідження відзначається, що низький рівень довіри до судів є наслідком вкрай низького рівня довіри до державних органів загалом – державному апарату не довіряють 76,6% опитаних [27].

Крім цього, Програма USAID «Нове правосуддя» у період із лютого по березень 2021 року проводились національні опитування стосовно довіри до гілок влади, в тому числі і судової, до суспільних інститутів, незалежності та підзвітності суддів, наявності корупції у судовій системі та готовності інформувати про її прояви.

Також, рівень довіри суттєво знизився до судової гілки влади та інших гілок влади в Україні і у правників із досвідом взаємодії із судами. Так, 40% повідомили, що вони довіряють лише тим судам, в яких здійснювали представництво в суді, а 27% заявили про довіру до судової гілки влади загалом. Тут слід зауважити, що за результатами попереднього опитування правників, яке було проведене Програмою USAID «Нове правосуддя» у 2019 році, були зафіксовані вищі показники щодо рівня довіри, зокрема, 44% довіряли судовій системі загалом, а 56% довіряли окремим судам [19].

Таким чином, сьогодні опитування стали частиною національної системи оцінки роботи суду, широке запровадження цієї методології у комунікативну діяльність інших органів влади ще попереду.

У традиційному розумінні суд являється спеціальним державним органом, основною функцією якого є функція здійснення правосуддя. Суд має здійснювати як функцію судово-конституційного контролю, так і функцію правосуддя.

Дослідник Ю.Ю. Рябенко з цього приводу зазначає, що зміст правосуддя характеризується лише в нерозривному зв'язку з поняттям судової влади. Властивості та специфіка правосуддя значною мірою зумовлюються властивостями та специфікою судової влади, оскільки правосуддя розглядається лише як форма її реалізації [22, с. 224].

Отже, правосуддя – це діяльність суду, що здійснюється в процесуальній формі з метою кінцевого усунення правових конфліктів, шляхом захисту порушених або оскаржених прав і законних інтересів, як реалізації його виняткового повноваження.

Варто відзначити, що в процесі легітимації судової влади роль суду може проявлятися як в процесуальній діяльності, так і поза процесуальній діяльності.

Так, для здійснення правосуддя законодавець передбачає максимально деталізовану процедуру (процесуальну форму), яка є гарантом реалізації процесуальних принципів. Сучасні дослідники проблем правосуддя також відзначають як основну відмінність правосуддя процесуальну форму, в рамках якої воно здійснюється.

Що стосується позапроцесуальної діяльності, то в межах нашого дослідження ми акцентуємо увагу на донесенні інформації щодо діяльності та значення суду через соціальні мережі, сайти, телеграм канали, тобто в межах прямої комунікації із суспільством без посередників.

Тут варто відмітити, що зміст якості легітимності значно ширший, ніж законності, оскільки включає не лише відповідність вимогам закону судової влади, а й процесуально невизначене, неформальне ставлення до судової влади та її рішень суспільства. Для прикладу, судді, які практикують, відзначають значне збільшення звернень громадян до суду, пояснюючи це виявом довіри населення судової влади та ознакою зміцнення її ролі. У ЗМІ, поряд із цим, часто висвітлюються у діяльності суду саме негативні моменти, висловлюються негативні оцінки щодо судових рішень. І як результат у населення формується стійке уявлення про недоліки в роботі судів, непрофесіоналізм та необ'єктивність суддів, поряд із зазначеним зростанням довіри до суду, породжуючи при цьому загальне негативне враження від діяльності судової влади. При ігноруванні рішень суду, небажанні виконувати приписи даної гілки влади простежується і нелегітимність судової гілки влади. В даному аспекті актуальності набуває питання інформаційної доступності суду, запровадження комплексних заходів судової політики щодо формування у спільній свідомості членів товариства позитивного іміджу суду. Вважаємо, що така робота сприятиме формуванню легітимності судової влади.

Рівень довіри громадськості до судової влади значною мірою залежить від ступеня прозорості судової системи та від інформаційної політики. Для громадян, представників засобів масової інформації, юристів, громадських активістів та інших зацікавлених осіб важливо отримувати інформацію від суду і не менш важливо, щоб ця інформація була доступною, повною та зрозумілою.

Слушною з цього приводу видається позиція В.С. Стефанюка та Ю.А. Клімашевської, які вважають, що одним із дієвих засобів в наш час підвищення ефективності роботи будь-якої

установи вважається широкомасштабне застосування нових інформаційних технологій. Сучасні засоби комп'ютерної техніки та техніки зв'язку разом із новими технологіями вводу, обробки і збереження інформації надають можливість не тільки на основних виробничих процесах, а й при прийнятті рішень значно підвищити продуктивність праці та якість результату. З цього приводу Верховний Суд України не є винятком і досвід доводить, що впровадження засобів автоматизації суттєво поліпшує діяльність майже всіх ланок нашої установи [23].

З цього приводу Р.І. Кирилук у своїй роботі зазначає, що діяльність по забезпеченню судів варто сприймати як сукупність певних видів діяльності уповноважених суб'єктів, яка спрямована на повагу до інших прав і свобод, на створення належних умов для реалізації кожним права на справедливий суд [10, с. 42-48].

На думку В.А. Раца, завдання інформаційного забезпечення діяльності судів обумовлене інформаційними потребами, які визначаються в якості певного стану суб'єкта предметної діяльності, що виникає у зв'язку з необхідністю отримання відомостей, потрібних для вирішення предметних задач. Призначення інформаційного забезпечення діяльності судів обумовлює необхідність дотримання вимог (принципів), які до нього висуваються [20, с. 112].

Слід відзначити, що для моніторингу судової галузі найзручнішим для цієї роботи є Інтернет з електронними сервісами (для прикладу можна назвати такі як, Google-сповіщення (<https://www.google.com/alerts?hl=uk>); соціальна мережа Facebook (до речі, Верховний суд має свою особисту сторінку, на якій висвітлюються останні події, що стосуються його роботи (<https://www.facebook.com/supremecourt.ua/>); Агрегатор новин програма RSSOwl (<http://www.rssowl.org/> тощо).

До їх числа можна віднести і такі, як: прес-служба суду, комунікаційна стратегія, медіа-заходи (брифінг, прес-кава, прес-конференція), транслявання судових засідань технічними засобами суду тощо.

Таким чином, виходячи з наведених міркувань, можна зробити висновок, що інформаційне забезпечення, як метод організації функціонування судової системи, є основою розвитку транспарентності судової системи загалом та її складових: гласності, доступності, відкритості, прозорості зокрема.

Що стосується питання позиціонування піару суду, то окремі дослідники відзначають,

що у законодавстві України не встановлено стандартів формування комунікаційної стратегії для органів державної влади. За їх твердженням, чинні комунікаційні стратегії судів, зазвичай, розроблено на основі зразку комунікаційної стратегії, враховуючи норми чинного законодавства, а також враховуючи досвід співпраці Ради суддів України з Проектом агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедливе правосуддя» [1, с. 225].

Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» передбачалося створення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) [15].

1 грудня 2018 року на офіційному веб-порталі «Судова влада України» та в газеті «Голос України» Державна судова адміністрація України оголосила про створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Рішенням Вищої ради правосуддя від 10 травня 2018 року № 1370-1/0/15-18 було утворено Постійну комісію Вищої ради правосуддя з питань Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з метою організації взаємодії органів системи правосуддя щодо розробки та запровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [17].

В Україні 26 травня 2021р. набув чинності закон № 1416-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» [16].

Так, згідно до ЄСІТС покликана підвищити шляхом впровадження сучасних технологій у повсякденну діяльність суду, ефективність їх діяльності. Крім цього завданням ЄСІТС є спрощення процедури комунікації між представниками і громадянами-учасниками судових у взаємовідносинах із судовими органами, роблячи, при цьому для громадян більш простими, зручними та доступними судові процедури.

Така система має діяти в судах, Раді суддів, Вищій раді правосуддя, Державній судовій адміністрації, Вищій кваліфікаційній комісії суддів, на підприємствах, що належать до сфери правосуддя, Національній школі суддів України.

Саме такі напрямки та заходи покращення доступу до правосуддя визначені у Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 – 2023 роки,

затвердженої указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021 [18].

Термін «зв'язки з громадськістю» або «public relations PR» ототожнюється і зі сферою наукових знань, що досліджує цю діяльність, і з конкретними структурними підрозділами, що взаємодіють з громадськістю.

Під зв'язками з громадськістю в органах правосуддя, на думку Н. Торхової, варто розуміти управлінську діяльність з питань організації та забезпечення функціонування моделі багатовекторної інтерактивної комунікації суду з громадськістю та ЗМІ, яка передбачає створення партнерського діалогу на паритетних засадах, але враховує ряд обмежень, встановлених у чинному законодавстві та пов'язаних з реалізацією громадян та доступом до певної інформації, що зумовлено специфікою суду як органу, який здійснює правосуддя та за законом є незалежним від будь-якого зовнішнього впливу [25, с. 50].

Так, найбільш популярний шлях здійснення зв'язків із громадськістю в органах правосуддя України на сучасному етапі – через PR-фахівця у штаті органу влади або через утворений у структурі органу влади відділ (підрозділ, управління) зв'язків із громадськістю, який має подвійне підпорядкування в умовах закріпленого у законодавстві розподілу управлінської діяльності – наприклад, в органах судової влади, прес-секретар зазвичай підзвітний і керівнику апарату суду, і голові суду.

Наразі лише в деяких судах організовано роботу двох працівників, які виконують функції прес-служби. Найбільш популярною формою залишається прес-служба, яку уособлює один працівник (прес-секретар чи фахівець із забезпечення зв'язків із громадськістю та ЗМІ).

Важливі кроки для розвитку діалогу між органами правосуддя та суспільством зробили Рада суддів України та Вища рада правосуддя: запровадження посад прес-секретарів у судах, створення Прес-центру судової влади. Однак ці заходи не усунули потреби у системному підході до управління зв'язками з громадськістю на професійній основі.

Варто відзначити, що важливість заохочення судових інститутів до активної, «просвітницької» ролі в інформуванні громадськості була відзначена в Європі ще у 2005 році – у висновку № 7 Консультативної ради європейських суддів (КССС) щодо «Правосуддя та суспільство» до уваги Комітету Міністрів Ради Європи [3]. На думку КССС, викладеного у пунктах 15, 16

Висновку № 7, суди мають діяти також як «спікери», «посередники» та ініціатори освітніх програм та заходів, які не залежать від діяльності ЗМІ та/або дій, відповідальність за які покладена на інші установи.

Що стосується проведення просвітницької роботи судів, то для прикладу можна відзначити роботу Зарічного районного суду м. Суми, активна комунікаційна робота якого направлена не лише на журналістів, які поширюють згодом інформацію про суд через власні ресурси. У суді регулярно проводяться зустрічі та круглі столи з представниками різних юридичних професій, де обговорюються новини судової практики та рекомендації вищих судів щодо конкретної категорії справ, новели законодавства, судова реформа. Проведено цілий ряд зустрічей з метою інформування громадськості про початок роботи підсистеми «Електронний суд», а 15 січня 2019 року на телеканалі UA:Суми вийшла передача, в якій участь взяли і працівники суду, обговорювали питання роботи підсистеми «Електронний суд», переваги її використання та було роз'яснено порядок реєстрації в підсистемі. До основних форм взаємовідносин із школярами та студентами, які використовує Зарічний районний суд м. Суми, віднесено лекції, проведення модельних судових засідань, які сприяють їх активізації навчально-пізнавальної діяльності, пропагування доступності суду та підвищення якості підготовки майбутніх фахівців[9].

Ми вважаємо, що перспективними напрямками імплементації в Україні світового досвіду управління взаємодією судів із громадськістю також є створення спеціальних органів для впровадження комунікативної політики та відповідних професійних організацій, розвиток методології використання програм охоплення, використання цифрових та медійних технологій.

Важливе значення також в сфері легітимації судової влади має запровадження інституту судді-спікера.

Так, як зазначає І. Біла-Кисельова у своїй роботі, що інститут судді-спікера вдало запроваджено у судовій владі України, що постійно вдосконалюється і переймає досвід зарубіжних судових інституцій у сфері комунікацій у зв'язці «суд – особа, яка звернулася за захистом своїх прав» [3, с. 29].

На позитивний крок щодо запровадження посади судді-спікера звертає у своїй роботі і О.О. Овсяннікова, яка зазначає, що судова влада стає з кожним роком більш відкри-

тою із запровадженням посади судді-спікера [14, с. 193].

Таким чином, суддя-спікер може бути уповноважений спілкуватися із засобами масової інформації, надавати свої коментарі щодо новел законодавства або роз'яснювати вимоги діючого законодавства в тій чи іншій його частині. Як показує практика, такі коментарі не завжди бувають із приводу законодавства чи просто цікавих окремих кримінальних, адміністративних, господарських чи цивільних справ, які розглядаються судами. А тому для забезпечення об'єктивного висвітлення суддям-спікерам необхідно бути добре обізнаними у справах, що перебувають у провадженні суду, які мають загальносуспільне значення.

Висновки. Узагальнивши вищевикладене, можна зазначити, що суд – це значущий для зацікавлених сторін державний публічно-правовий інститут, який при вирішенні спору приймає загальнообов'язкове рішення як неупереджений посередник, який забезпечує виконання взаємних для громадян та держави зобов'язань на засадах норм права.

В процесі легітимації судової влади роль суду може проявлятися як в процесуальній діяльності (через здійснення правосуддя), так і поза процесуальній діяльності (через соціальні мережі, сайти, телеграм канали, тобто в межах прямої комунікації із суспільством без посередників).

Простежується велика роль суду в процесі легітимації судової влади. Адже чим вища легітимність діяльності суду, тим більшою буде кількість звернень з боку населення до нього, і навпаки. Першооснова легітимності судової влади пов'язана із загальним рівнем розвитку права, збалансованістю судово-правової політики, якістю правосвідомості конкретного народу, а також з порядком формування судів та самостійністю, незалежністю та неупередженістю суддів, законністю їхньої діяльності.

З метою підвищення ролі суду усіх рівнів у суспільстві вважаємо за доцільне здійснення таких дій:

– миттєве розміщення важливіших судових рішень в мережі Інтернет. Своєчасне та якісне авансування судових слухань та наступне розміщення рішень по найбільш цікавих для ЗМІ справах у мережі Інтернет, що тим самим значно полегшить орієнтування преси в океані рутинного судочинства, продемонструє заінтересованість судів у зверненні уваги громадськості до своєї роботи;

– формування єдиної судової практики, яка має на меті забезпечити належну якість здійснення правосуддя, а також забезпечення доступності правосуддя для суспільства;

– чітка та злагоджена внутрішня організація роботи суду, включаючи створення сильних органів управління судовими інстанціями, позбавлених впливу виконавчої влади на свою діяльність;

– використання в роботі комунікативних механізмів, тобто комунікаційна діяльність судів має бути спрямована на запобігання та випередження інформаційних запитів сторін, а також на розробку стратегій спілкування через ЗМІ, Інтернет, представників громадських організацій, що тим самим сприятиме діалогу з суспільством, і покращуватиме імідж судової влади як відкритої до спілкування організації;

– узаконення правового «лікбезу» (регулярне проведення концептуальних бесід представників судів різного рівня із журналістами про принципи функціонування системи правосуддя, існуючі об'єктивні обмеження в передачі інформації тощо) з метою запобігання помилок у публікаціях, які не сумісні з високим статусом видання;

– з метою удосконалення інституту спікерів необхідним є визначення чіткої стратегії розвитку між суддею-спікером та ЗМІ.

Загалом підвищення рівня довіри до суду має стати одним із показників ефективності заходів реформування судової системи, які ведуться сьогодні в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрияш В.І., Торхова Н.О. Комунікаційна стратегія як інструмент формування зв'язків з громадськістю у сфері публічного управління: особливості застосування в органах правосуддя. *Public Administration and Regional Development*. 2018. № 2. С. 217-237. URL: <file:///C:/Users/Win7/Downloads/78-Article%20Text-27-1-10-20190303.pdf>
2. Бистрицький Є. Легітимація як дієве філософське поняття. *Філософська думка*. 2009. № 5. С. 49–59. URL : <http://bystrytsky.org/legitym.htm>
3. Біла-Кисельова А. Запровадження інституту судді-спікера в Україні. *Слово Національної школи суддів України*. 2016. № 2(15). С. 22-31. URL: http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2016_2_15/Bila-Kyseliova%20A.%20Zaprovadzhennia%20instytutu.pdf
4. Бочаров А. Легітимація і людська ситуація. *Філософська думка*. 2009. № 5. С. 34–47.
5. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національній моделі організаційного забезпечення судової влади : монографія. Х. : Право. 2010. 464 с.
6. Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради

Європи з питання «Правосуддя та суспільство». URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_7_2005.pdf

7. Грудцына Л.Ю. Судебная защита прав и свобод личности: теоретический аспект. *Законодательство и экономика*. 2003. № 8. С. 70-77.

8. Давыдов Ю.Н. Легитимность. Современная западная социология: Словарь. Москва, 1990. С. 156–157.

9. Зарічний районний суд м. Суми. Активна інформаційно-просвітницька робота – запорука довіри до судової влади. URL: https://zr.su.court.gov.ua/sud1805/pres-centr/analiz/analiz_2019

10. Кирилук Р. Про сутність категорії «організація забезпечення» щодо діяльності судів. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 42–48.

11. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

12. Кравченко В.В. Конституційне право України : навч. посіб. вид. 6-ге. випр. та допов. Київ: Атіка. 2008. 592 с.

13. Музыка І.В. Легітимність як політико-правове поняття [Електронний ресурс] // *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2009. - 790 с.: іл.. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Legitimnist_ponyattya

14. Овсяннікова О.О. Посада судді-спікера: міжнародний досвід та особливості впровадження в Україні. *Право і суспільство*. 2017. № 4. С. 186-193. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/4_2017/part_1/34.pdf

15. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. *Відомості Верховної ради України*. 2017. №48. Ст. 436. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>

16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Закон України від 27 квітня 2021 року № 1416-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 27. Ст. 232.

17. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи від 17.08.2021 № 1845/0/15-21: рішення Вищої ради правосуддя. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>

18. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>

19. Програма «Нове правосуддя». Результати опитування стосовно довіри до судової гілки влади, суддівської незалежності та підзвітності, сприйняття корупції та готовності повідомляти про її прояви. URL: <https://newjustice.org.ua/uk/novini/rezultati-natsionalnih-opituvan-naselennya-ta-pravnikov-yaki-ye-uchasnikami-sudovih-provazhshhodo-doviri-do-sudovoyi-gilki-vladi-suddivskoyi-nezalezhnosti-j-pidzvitnosti-spriynyattya-koruptsiyi-ta/>

20. Раца В.А. Гносеологічний аспект поняття «інформаційне забезпечення діяльності судів». *Вісник*

кримінального судочинства. 2016. № 4. С. 109-115. URL: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2016_Ratsa.pdf

21. Реєнт О.П. Проголошення ЗУНР: проблема легітимації. Український історичний журнал. 2009. № 1. С. 4-11.

22. Рябченко Ю.Ю. Роль суду в доказовій діяльності в сучасному змагальному цивільному судовому процесі. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 222-230. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_1/37.pdf

23. Стефанюк В.С., Клімашевська Ю.А. Інформаційні технології в діяльності Верховного суду України. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/12E577C32BFC21E8C2257AF4003A82B5](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/12E577C32BFC21E8C2257AF4003A82B5)

24. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1458-9/978-966-00-1458-9.pdf>

25. Торхова Н. Управление связями с общественностью в судах Украины как многоаспектный комплексный процесс. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*. 2019. №4 С. 47-66. URL: <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/25386/1/03-Torkhova.pdf>

26. Українець О. Легітимація судової влади: підходи до дефініції. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 296-301. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/53.pdf>

27. Шелест С. Довіра до суду: міфи і реальність. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3162349-dovira-do-sudu-mifi-i-realnist.html>

Українець О.Б. РОЛЬ СУДУ В ПРОЦЕСІ ЛЕГІТИМАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Стаття присвячена розгляду питання перегляду існуючих наукових позицій щодо ролі суду в процесі легітимації судової влади.

У статті розкриваються та характеризуються різні наукові погляди щодо поняття «суд», «судова влада», «правосуддя».

Аргументовано, що поняття «судова влада», «суд» і «правосуддя» подібні між собою, але не тотожні, тому що виконують своє власне призначення та розташовується у власній площині.

Проаналізовано, що однією із найважливіших функцій судової влади – це здійснення правосуддя, тобто виробленої в процесуальному порядку правозастосовної діяльності суду з розгляду та вирішення цивільних, адміністративних та кримінальних справ, а також господарських спорів з метою охорони прав та інтересів громадян, організацій та держави. Виняткова компетенція судової влади - здійснення правосуддя.

Виділено результати соціологічного дослідження «Ставлення громадян України до судової системи», а також національні опитування, проведені Програмою USAID «Нове правосуддя», які стосуються довіри до гілок влади, включаючи і судову, суспільних інститутів, незалежності та підзвітності суддів, наявності у судовій системі корупції та готовності інформувати про її прояви.

На підставі аналізу автором аргументується твердження, що легітимність влади – це властивість, що характеризує ступінь узгодженості між панівними та підвладними суб'єктами і показує ступінь довіри до судової влади з боку суспільства, його згоду на дану владу, готовність до виконання її судових рішень (наказів).

Автором обґрунтовано, що правосуддя – це діяльність суду, що здійснюється в процесуальній формі з метою кінцевого усунення правових конфліктів, шляхом захисту порушених або оскаржених прав і законних інтересів, як реалізації його виняткового повноваження.

Обґрунтовано, що в процесі легітимації судової влади роль суду може проявлятися як в процесуальній діяльності так і поза процесуальній діяльності (тобто донесення інформації щодо діяльності та значення суду через соціальні мережі, сайти, телеграм канали, тобто в межах прямої комунікації із суспільством без посередників).

Ключові слова: суд, судова влада, правосуддя, легітимація, роль.

Ukrainets O.B. ROLE OF THE COURT IN THE PROCESS OF JUDICIAL LEGITIMACY

This Article is dedicated to investigation of the current scientific views on the role of the court in the process of judicial legitimacy.

The Article demonstrates and characterises different scientific views on the conceptions “court”, “judicial power”, and “justice”.

It has been well-grounded that the notion “judicial power”, “court” and “justice” are very similar, but they are not equal because each of them serves its own purpose being placed at its own area.

It has been analysed that one of the most important functions of the judicial power is execution of justice, thus being worked out in the procedural order of law administration court activity in hearing and deciding of civil, administrative and criminal cases as well as civil disputes with the aim of protection of rights and interests of citizens, organizations and the state. Execution of justice is the sole competence of court power.

It has been highlighted the results of social research “Attitude of the citizens of Ukraine to the judicial system”, and also national survey made by “New justice” USAID Program, related to trust of social institutions to the branches of power, including judicial, independency and accountability of judges, corruption in the judicial system and readiness to inform on such cases.

Based on the analysis, the author has grounded the statement that legitimacy of power is a feature that characterizes the level of consolidation between the governing and subordinate subjects and demonstrates the degree of credibility of the society to judicial power, its consent to such power, and readiness to execute its court decisions (orders).

It has been established that the scope of the quality of power legitimacy is much broader than its lawfulness, since it includes not only compliance with the requirements of judicial legislation, but also undetermined and informal attitude in terms of procedure of the society to court power and its decisions.

The author has grounded that justice is a judicial activity executed in procedural form aiming at final legal conflict resolution by means of protection of violated or appealed rights and lawful interests as implementation of its exclusive power.

It has been analysed that in the process of judicial legitimacy the role of the court can be exercised both in the procedural activity and beyond the procedural activity (i.e. sharing information on the activity and meaning of the court through social networks, websites, and Telegram channels in the course of direct communication with the society without mediators).

It is determined that informational accessibility of the court and implementation of complex measures of judicial policy for creating a positive image of court in social consciousness of the society becomes a critical issue.

It is proved that the degree of credibility of the society to judicial power heavily depends on the level of transparency of the judicial system and information policy. For citizens, representatives of mass media, lawyers, civil activists and other persons of concern it is equally important to receive information from court and such information to be accessible, complete and understandable.

It is defined that creation of special bodies for implementation of communication policy and relevant professional organizations, development of methodology of coverage programs use, use of digital and media technologies are the promising incentives of implementation of the international management experience in communication of judges with the society in Ukraine.

Key words: court, judicial power, justice, legitimation, role.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Іванченко О.М.

ЛЕГІТИМНІСТЬ ПРАВА: ВІДМІННОСТІ У ПРАВОРозУМІННІ СПОРІДНЕНИХ ТЕРМІНІВ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Курило М.П., Ясинок Д.М.

СУДОВА ПРАВОТВОРЧІСТЬ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ
ТА ЇЇ МЕЖІ ПРИ ПОДОЛАННІ ЗАКОНОДАВЧИХ ПРОГАЛИН..... 9

Рябченко Ю.Ю., Кравцова Т.М.

СУДОВА ПРАВОТВОРЧІСТЬ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ
ТА ЇЇ ПРАВОВА ПРИРОДА..... 15

Соп'яненко О.Ю.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ
У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ З ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА..... 20

Тимченко Г.П., Котвяковський Ю.О.

МІСЦЕ ПРАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ В ПОНЯТТІ «ЗАКОНОДАВЧИХ ПРОГАЛИН»
ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ..... 26

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Болбот В.В.

ОБОВ'ЯЗКОВЕ ПРОФІЛАКТИЧНЕ ЩЕПЛЕННЯ
ЯК ФАКТОР ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ..... 31

Латишева В.О.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНИХ ВІДПУСТОК:
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД..... 38ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Циліорик Р.А.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА..... 44

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Болгар О.В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ
У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ..... 49

Крутько М.А.

МІСЦЕВИЙ БЮДЖЕТ ЯК ЕЛЕМЕНТ БЮДЖЕТНОЇ
ТА ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ..... 56

Наливайко Л.Р., Марценюк Л.В.

ПРАВА ЖІНОК ТА ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ.....61

Федорук Н.С.

ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ ЯК ЦІННІСНО-СВІТОГЛЯДНИЙ ОРІЄНТИР РЕФОРМУВАННЯ
ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....67

Чернадчук Т.О.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ
ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ, УПОВНОВАЖЕНИХ НА ВИКОНАННЯ
ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ АБО МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....73

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Бугера О. І.

ЗАПОБІГАННЯ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ
В УМОВАХ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖ.....79

Ковальова О.В.

КЛАСИФІКАЦІЯ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УКРАЇНІ.....84

СУДОУСТРІЙ ТА СУДОВА ПРАКТИКА; ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Українець О.Б.

РОЛЬ СУДУ В ПРОЦЕСІ ЛЕГІТИМАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ.....89

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Ivanchenko O.M.

LEGITIMACY OF LAW: DIFFERENCES IN THE LEGAL UNDERSTANDING
OF RELATED TERMS.....3

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW

Kurylo M.P., Yasynok D.M.

JUDICIAL LEGISLATION IN CIVIL JUDICIARY
AND ITS LIMITS IN OVERCOMING LEGISLATIVE GAP.....9

Riabchenko Yu.Yu., Kravtsova T.M.

JUDICIAL LAWMAKING IN CIVIL PROCEEDINGS AND ITS LEGAL NATURE.....15

Sopyanenko O.Yu.

THEORETICAL PROBLEMS OF OPENING PROCEEDINGS IN A CIVIL CASE
FROM THE STANDPOINT OF THE RULE OF LAW.....20

Timchenko G.P., Kotvyakovsky Yu.O.

THE PLACE OF LAW-MAKING PROCESSES
IN THE CONCEPT OF "LEGISLATIVE GAP" OF CIVIL PROCEDURAL LAW OF UKRAINE26

LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Bolbot V.V.

MANDATORY PREVENTIVE VACCINATION AS A FACTOR RESTRICTING
THE RIGHT TO WORK.....31

Latysheva V.O.

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF SOCIAL LEAVE: NATIONAL AND INTERNATIONAL
EXPERIENCE38

LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

Tsilyurik R.A.

LEGAL ASPECTS OF ORGANIC AGRICULTURE DEVELOPMENT.....44

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATIONAL LAW

Bolgar O.V.

ADMINISTRATIVE AND PROCEDURAL LEGAL RELATIONS IN THE FIELD
OF STATE REGISTRATION.....49

Krutko M.A.

LOCAL BUDGET AS AN ELEMENT OF THE BUDGETARY AND FINANCIAL SYSTEM
OF UKRAINE: LEGAL ASPECTS.....56

Nalyvaiko L.R., Martseniuk L.V.

WOMEN'S RIGHTS AND GENDER EQUALITY IN UKRAINE:
PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE.....61

Fedoruk N.S

HUMAN CENTRALISM AS A VALUE AND WORLDVIEW GUIDELINE OF REFORMING
THE CONCEPTUAL APPARATUS OF ADMINISTRATIVE LAW.....67

Chernadchuk T.O.

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF FINANCIAL CONTROL REALIZATION
FOR THE SUBJECTS' ACTIVITIES AUTHORIZED TO PERFORM THE FUNCTIONS
OF STATE OR LOCAL SELF-GOVERNMENT.....73

CRIMINAL LAW; CRIMINAL PROCESS

Bugera O.I.

PREVENTION OF ORGANIZED CRIME IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT
OF SOCIAL INTERNET NETWORKS.....79

Kovalova O.V.

CLASSIFICATION OF MODERN MEANS OF INFORMATION SUPPORT
FOR INVESTIGATING CRIMINAL OFFENSES IN UKRAINE.....84

JUDICATURE AND JUDICIAL PRACTICE; LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES; PUBLIC PROSECUTION AND ADVOCACY

Ukrainets O.B.

ROLE OF THE COURT IN THE PROCESS OF JUDICIAL LEGITIMACY.....89

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 1/2022

Виходить чотири рази на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Н.В. Пирог
Комп'ютерна верстка – Н.С. Кузнєцова

Підписано до друку 29.03.2022 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 9,67, ум. друк. арк. 11,86.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0322/111.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел. +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua